

Szerkeszti: Réz Pál (főszerkesztő),
Radnóti Sándor (bírálat), Várady Szabolcs (vers),
Fodor Géza, Szalai Júlia, Závada Pál

Szerkesztőbizottság: Bodor Ádám, Dávidházi Péter, Domokos Mátyás, Göncz Árpád,
Kocsis Zoltán, Lator László, Ludassy Mária, Petri György,
Rakovszky Zsuzsa, Vásárhelyi Júlia.

Tördelőszerkesztő: Környei Anikó. A szöveget gondozta: Zsarnay Erzsébet

TARTALOM

- Kovács András Ferenc*: Berzsenyis, antik • 551
Ezredévi ódákok • 552
- Orbán Ottó*: 65 • 553
- Kántor Péter*: Egy ajtó • 554
- Horváth Sándor Farkas*: Pasziánsz • 555
- Imreh András*: Altató • 568
Földrengés Mexikóban • 569
- Horváth Elemér*: lótuszülésben • 570
napfogyatkozás • 570
a kozmopolita • 571
- Szálinger Balázs*: Első pesti vérkabaré • 572
- Nyina Berberova*: Mozart feltámadása (*M. Nagy Miklós fordítása*) • 574
- Bán Zsófia*: Hamletnapló • 588
- Valastyán Tamás*: Halcion hullámain (A derűs befogadásról mint kritika és kommentár összjátékáról Vajda Mihály értelmezői gyakorlatában) • 592
- Szabó T. Anna*: „A tiszta ismeret” • 602
Felnézek • 602
Fekvő nő kockás pokrócon • 603
Sirály-fényképezés • 603
- Határ Győző*: „Vége” • 604
- Schein Gábor*: (megy ki belőle) • 606
(retus) • 606
(ütni kezdte) • 607

- Hadas Miklós:* Kis traktátus lovakról és emberekről
(Adalékok a modern férfiasság
kialakulásának vizsgálatához) • 608
- Pósfai György:* Vadakról • 626
- Podmaniczky Szilárd:* A Berlingo örvénye • 632
- Lator László:* Gomba • 637
- Zsigmond Győző:* Gomba és gombakirály • 642
- Virág Vera:* Megváltás • 647
Körték hulljatok • 647
Kettőnkéről • 648
- Kovács András Bálint:* A Semmi eltűnése (II) • 648
- Tandori Dezső:* Két vers a mestereknek:
(egy eretnek) • 656
- Somlyó György:* Baudelaire *Halál*-ciklusa • 658

FIGYELŐ

- Acsai Roland:* „Ami történt, nem történt” (Tandori
Dezső: Ködös Iker) • 664
- Havasréti József:* Szerb Antal fogadtatástörténetéről
(Wágner Tibor [szerk.]: Tört pálcák 2.
Írások Szerb Antalról 1949-től
napjainkig) • 666
- Kukla Krisztián:* A tájékozódás távlatai (Szabó Júlia:
A mitikus és a történeti táj) • 676
- Angyalosi Gergely:* Bacsó Béla: Die Unvermeidbarkeit
des Irrtums • 681
- Erdélyi Ágnes:* A *Kalligram* műfordítás-száma • 685
- Csengery Kristóf:* Az „ismeretlen” Dieskau • 688

Megjelenik havonta. Felelős kiadó: Réz Pál. Vörösmarty Társaság
Levélcím: HOLMI c/o Réz Pál, 1137 Budapest, Jászai Mari tér 4/A
Terjeszti a Nemzeti Hírlapkereskedelmi Rt., a regionális részvénytársaságok
és a Sziget Rehabilitációs Szövetkezet
Előfizetésben terjeszti a Magyar Posta Rt.

Előfizethető még postai utalványon Závada Pál címén (1092 Budapest, Ráday u. 11–13.)
Előfizetési díj fél évre 960, egy évre 1920 forint, külföldön \$35.00, illetve \$70.00
Nyomtatta az ADUPRINT Kft. Vezető: Tóth Béláné

Kovács András Ferenc

BERZSENYIS, ANTIK

„*Favete linguis*”
(Horác)

Nem valék barbár Helicon dicsője,
Nem babér vált meg s dithyrambi fénykör –
Glóriájával gurigázzon el más,
Múttekepályán.

Phoebus és Bacchus korosult kölökje,
Lettem antikvár, keserült zсібárus,
Könyveket nyűvő, tunya kompilátor –
Lelki kukázó.

Meghiszem, mert mán csupa verselőkkel
Rakva dőlting tán a magos poézis –
Debrecen s Pest is tele Széphalommal,
Dunsztig a Kunszttal.

Megvagyok, nem kell divatot kreálnom,
Szót facsarnom, feszt szöveget tekernem –
Lenne bár vandál s hevenyebb tudatlan
Szellemi vázám!

Medvetempómmal maradok vidéki
Virtusok, formák lecsepült cselédje –
S nem rideg csordát terelő ripók báb,
Pallagi vátesz.

Morpheus ringat, Thanatos se késhet –
Tenghetek csúfos, citerátlan árnyként
Orcusomban... Hess, siketült tanonchad,
Elmezajongás!

Jó lesz egy kis csönd, nyugizás, miegymás.
Várni bölcsebb vón' – beledöglöm úgyis...
Orpheust bőszen darabokra tépték,
S *hangja* bolyong még.

EZREDÉVI ÓDÁKOK

*„Iam Fides et Pax et Honos Pudorque
priscus et neglecta redire Virtus
audet, adparetque beata pleno
Copia cornu.”*

*„már a Béke, Hit, Becsület, Szemérem
s elhagyott Virtus közibénk mer újra
térni, és kincses szarujával eljött
végre a Bőség.”*

*(Horatius: CARMEN SAECULARE –
Bede Anna fordításában)*

Porschevilág bús vengere, szómagyar!
Pártház, Erény nix – kerge fuvalkodik,
S a görcs fakóit mézbe mártott
Csőre dühös diadalra vészli.

Egy nagy be rondán púz ki a tónusán,
Zabált ipart oszt pátriatöbblet itt:
Bér, resztlí, akkord így lerágot,
S rébuszokat hivatal borítja.

Kegyvert ziláltak, akta pribékjei,
Hadartan elzárt vécei hörgenek
A tépett észkorláti főknek,
S vad zabolák köpetet dagasztnak.

De virtusoknak fajlani lőtt sebit
Vártába hűl még sok hebegő fajank:
Sümölcstanász s kormányfi elmén
Hágni futó henye had dadog szöszt.

Épp rezg elalvó zengzeti lelkezet!
Zordíts, donorkám, nőjön e szervezély!
Szemlélem valkúr vartyogását
S halni rogyó tarifák szökését

Át trampli gyászson. Nem sok a sáp, ha nem
Félek – szavaz gép, feszt buta bólogat...
Csesztetve Rómát föl Budává
Kezd maratont, s fut akárki mezsgyén.

Imídzsen is szól – iszkol a célsiker,
 Grimázsolókon pörsen a patt s a pöff:
 Hirig bekattan, kvitt a hittan,
 S titkon a diktafon újra gerjed.

Ódákokat fú szájmuzsik, ám a sárm
 Thrákog, fölömleng gurgula szittyain,
 Leszarmatázva sziklaport hint –
 S torkon a bő szaru fürtje szörcsöng!

Gürtölve kürcöl, bódul a pépmöteg...
 Gyúl, sörbe hörren, hóböre bőrglobál –
 Lemarketinges hitlerolgat,
 Susztereken pajeszél, pufajlik.

Ezer kihívást mázlik az agyzsiger –
 Gaz arculatján pénzlene rózsaszínt.
 Szkleróz az élet – elsumérol...
 Óh, Babylon stabilon leomlett!

Orbán Ottó

65

Egy öregember ül a színpad közepén álló fotelben.
 A fotelben egy öregember ül.
 Az arca rommező, az orra hegyes, mint a szög.
 Naphosszat nem beszél, mert nincs kihez beszélnie, és annyira még nem öreg, hogy
 magában motyogjon.
 S ha volna is kihez beszélnie, mit mondana?
 Hogy ő is volt egyszer fiatal, s hogy őt is fölmagasztalták s leszopták különféle nők?
 „Bruhaha,” röhintené el magát az ördög, aki megrögzött szokása szerint az óra
 számlapján keringőzik, „menő szöveg, mi?”

Egy öregember ül a színpad közepén.
 A fotelben egy öregember ül.
 Lassan sötétedik.

Kántor Péter

EGY AJTÓ

Egy átjárót keresel, vagyis egy ajtót.
Mindenki jön-megy,
mindenki keres valamit,
mindenki egy átjárót keres.
Nagy itt a tolongás.
Poharat szorongatsz a kezekben,
már a sokadik pohár alján jársz,
mégis egy helyben toporogsz.
Lehetséges ez?
Lehet, hogy itt nincs átjáró? Nincs ajtó?
Telik az idő, és lehet, hogy itt nincs ajtó.
Menni kéne már, mondja valaki.
Többen eltűnnek, előbb-utóbb mindenki,
de te még maradsz, még töltesz,
pedig ez egy túlérett, szétesett lötty,
nincs is itt jobb,
vagy ha van, el van dugva,
de te még igyekszel megtalálni az átjárót,
az ajtót.
Elképzeled töviről hegyire, milyen,
mint a közelgő vihar párába burkolt,
zuhanni kész esőtábláját.
Ismerkedsz vele gondolatban.
Eszedbe jut, hogy talán őre is van.
De hátha elbóbiskolt. Vagy lekenyerezhető.
Némelyeknél ez szóba sem jöhet persze,
de te azért számolsz minden eshetőséggel.
Talán meggyőzhető az őr, vannak olyanok.
Vagy kijátszható. Leküzdhető.
Meg más csudás dolgok is történhetnek.
A lényeg, ha egy átjárót keresel,
egy átjárót, vagyis egy ajtót,
hogy mindig azt keresd, akkor is,
ha csak úgy kószálsz. Miért is ne
kószálhatnál? A lényeg,
hogy meg tudd különböztetni az átjárót
a faltól. Csöppet sem egyszerű.
Olykor egészen belesimulhat a falba.
Vagy csak káprázat, nem átjáró.

Lehet, hogy benőtte a fű. Ha
befalazták, mehetsz tovább,
reménykedve, hogy valahol másutt
újat nyitottak. Új átjárót.
Mert átjárónak, vagyis ajtónak
lennie kell. Ez halálbiztos.

Horváth Sándor Farkas

PASZIÁNSZ

Az egész úgy kezdődött, hogy tél lett. Az Egyetemen dolgoztam akkoriban kézbesítőként. Jobb nem akadt, de nem izgattam magam. Ha kérdezték, hol dolgozom, nyugodtan mondhattam: az Egyetemen. A B. utcában laktam, a piac mögött. Ablakrázó szeleivel könnyen bevette magát ide a hideg. A téren nem voltak fák, se bódék. Csak villamossínek. A lakás egy szobából állt. Virágos tapéta, parkett, öreg fabútorok. Erkölye a térre nézett. Novemberben költöztem fel faluról. Azelőtt nem éltem egyedül. Ez a tél tanított meg rá: becsülni kell, ha az ember nincs egyedül.

Tavasszal könnyű szelek jöttek. Duna-szag, virágok szaga, nevető szoknyák, nyíló teraszok. Délutánonként kiültem a Mese teraszra, kortyoltam a kávé, figyeltem a vonuló lányokat, asszonyokat. A házak tetejéről hűvösen sütött le rám a nap.

Céltalan, bohókás életemnek váratlan dolog vetett véget: a 6-os villamos megállójában megszólított egy férfi. Középkorú, borotvált, alacsony, jóképű férfi volt. – Szíveséget kérek – mondta. Elővette cigarettatárcáját, megkínált. Mivel elhárítottam, maga vett ki egy szálát, szájához emelte, és anélkül, hogy meggyújtotta volna, így folytatva: – Talán furcsának találja, amit mondok, de hallgasson végig, ha lehet!

Akcentussal beszélt, nehezen értettem. Az se volt világos, miért engem szemelt ki a járókelők közül. – A lányomról van szó – mondta. – A neve... – Itt elhallgatott. Meggyújtotta a cigarettát, rám nézett, majd folytatta: – A neve Anna.

Úgy mondta, mintha a lány is itt állna valahol. De a villamos már elment, mi voltunk csak a peronon.

Nem tudom, miért hallgattam meg. Talán, mert felkeltette az érdeklődésemet, ahogy a lányról beszélt. Arra kért, menjek el egy bizonyos Jambach Aurélhoz, nézzek a szemébe, és mondjam azt: „Nem veheted el Annát! Anna az enyém, jegyesek vagyunk.” Ekkor – persze – dulakodás támad, de mivel jól megtermett ember vagyok, győztesen kerülök majd ki a harcból, és örökre elrettentem Jambach Aurélt abbéli szándékától, hogy elvegye Annát.

A férfi, ott a 6-os peronján, azt mondta, én vagyok az ideális ember.

– Miért?

– Mert maga képes rá.

Elővett egy papirost, ráírt egy címet.

Jambach Aurél Budán lakott, a János-hegyen. Nagy házuk volt, gyümölcsfákkal, nyírt sövényvel, magától öntöző slauggal. Amikor kijött eléem, ránéztem bosszúsán, elmondtam a mondatot. Mielőtt bármiféle harcra felkészülhettem volna, úgy szájon vágott, hogy bezuhantam a sövény közé.

Hetekkel később levelet kaptam. Egy csekk volt benne. A feladó azt írta mellé a levélkére, minden jól alakult, Jambach úr többé nem jelentkezett. „Köszönjük!”

El is felejtettem volna az esetet, ha azon az esős májusi napon nem állít be hozzám ázottan, vadul villanó tekintetével egy szeplős, vékonyka lány.

Bár esett, meleg volt odakint. Az ablakok kitarva, a párkányon, az erkély korlátján esőcseppek koppantak puhán.

A lány a fotelban ült. Nem tudom, ösztönösen ült-e oda, vagy megérezte, az az én helyem, és ezzel is bosszantani akart, mindenesetre nem tágított, és ettől kicsit ideges lettem.

– Na! – mondta. – Hm.

Vártam, mondjon még valamit, de nem szólt. A szobát vizsgálta, néha engem. Kezdetts megszáradni a haja, könnyed hullámot vetve omlott a vállára. Kipirult arcához sehogy sem illett a közönyös arckifejezés.

– Tulajdonképpen kit tisztelhetek benned? – kérdeztem.

Rám se nézett, úgy mondta: – Nem kell, hogy tisztelj!

Cigarettaát kotort elő, meggyújtotta. – Én se tisztellek téged.

Világos beszéd volt. De akkor se tudtam, ki lehet.

– A nevem: Anna – mondta. – Anna. Pataki.

Elpirultam.

– Ismerős ez a név?!

Szerettem volna behunyni a szemem; azt képzelni: esik a hó, és én egyedül állok a homokdombon, otthon, a Szigeten, a faluszélen, ahová – mint az indiánok – álmodni, szellemekkel beszélgetni jártam.

Felnevetett. Bár keserűre vette a figurát, látszott: nagyon szépen tud nevetni.

– Apád – kezdtem bizonytalan hangon –, apád mondta...

– Apám?! – Felállt, kezét csipőre tette. – Apám meghalt. – Megszívta a cigarettát, a hamut a földre szórta. – Tizenhat évvel ezelőtt!

Nem az rendített meg, amit mondott. Inkább a tény, hogy az embernek egy napon meghalhat az apja. Azt hittem, túl vagyok már ezen. Azt hittem, már értem. Nem is zökkentett ki semmi mostanában bárgyú, bizakodó hangulatomból. És akkor jön ez a lány. Egy pillanat alatt elnémul az eső. Nem hallom a villamost, ahogy befordul a térre, nem hallom az autók moráját. Csak apámat látom magam előtt, ahogy jön biciklijén a földek felől...

Kinéztam az ablakon.

– Mi van, a te apád is meghalt? – Visszaült a fotelba, fejét hátrahajította. – Az nem mentség.

Elmagyarázhattam volna, hogyan történt a dolog. De nem volt hozzá erőm. Neki van igaza. Az ember mindenképp hibás.

Nem sok kedvem volt az élethez akkoriban. Pontosabban, lett volna, de nem tudtam, mihez kéne fogynom, hol, miért. Erről nem Anna tehetett. Mindig is író akartam lenni. De a novellák, amiket írtam, nem kellettnek a lapoknak. Tanulni nem volt kedvem.

Lehettem volna üzletkötő, de nem voltam elég kommunikatív. Se jó megjelenésű. Az újságkihordást rangon aluli dolognak tekintettem. A gyorséttermekben két perc alatt szédülés fogott el. Anyám küldött néha pénzt, én szerettem volna visszaküldeni neki, mert szegény volt, de nem tettem.

Nyár közepén, egy enyhe, szeles napon, a 6-os megállójában, ahol annak idején minden elkezdődött, megpillantottam Annát. Ő nem ismert meg, csak amikor már ott álltam egészen az orra előtt.

– Á, te vagy az! – mondta.

Virágos ruhát viselt, szandált, farmermellényt. A haja mintha nőtt volna. Arca bar-na volt, szeplői megerősödtek.

– Igaz is, te itt laksz.

– Itt – mondtam –, a sarkon.

A villamos éppen az előbb ment el. Szombat volt, nem kellett tartani a következő érkezésétől.

– Volna kedved egy kávéhoz?

– Nem kávézom – felelte.

Kínéztem az útra. – Tea?

Lábujjhegyre állt, aztán vissza. Mintha balettgyakorlatot hajtana végre. Hullámos haja libbenve követte. – Minek? – Megigazította a ruhája szárán a fodrokat. – Hol?

– Itt – mutattam a tér túlfelére. – Mese terasz. A kedvenc helyem.

Aprókat fordult: jobbra, balra, lábujjhegy: fel-le; megvizsgálta, hol tart a villamos. Mivel sehol se tartott, azt mondta: – Rendben. Egy tea.

A Mese terasz tömve volt. Azért találtunk két helyet. Legnagyobb megdöbbenésem-re Annát ismerték itt: a pincér előre köszönt neki, nevéen szólította. Nekem csak egy biccentés jutott, pedig mindennap lejártam ide.

Éreztem, megint olyasféle lesz a találkozásunk, mint két hónappal azelőtt: szótlán, rövid, de gyönyörű.

A Bartók Béla úton gyér forgalom volt. Csak a buszok csaptak lármát. Füstös kaval-kádjuk ott ment el az orrunk előtt. Most tűnt föl először, milyen zajosak – most, hogy hölgytársaságban voltam.

– Sajnálom – mondtam.

Anna letette a csészét, kérdően nézett rám.

– Sajnálom, az egészset.

Felemelte megint a csészét, kortyolt a teából.

– Azt hittem... Szóval, az apád...

– Nem az apám! – emelte fel a hangját. – Már mondtam egyszer!

– Akkor kicsoda?

Letette a csészét, megigazította ruhája pántját. – Hülye vagy!

Nem értettem, miért mondja ezt. Kortyoltam a teából, néztem a járókelőket.

– ...De örülök, hogy így alakult.

– Komolyan?

– Komolyan. A házasság nem nekem való. Különben meg...

Elhallgatott. Kérdezni akartam valamit, de felállt. Magára kapta a farmermellényt, megköszönte a teát, aztán lelépett a teraszról. Próbáltam utánaszólni, de nem akar-tam ordítózni. Megláttam a pincér nevető arcát, elhallgattam.

A nyár nagy részét a Szigeten töltöttem, északon. Itt nőttem fel. És bár a gyerekkor elszállt, játszótársaim vörös képű, bivaly legények lettek, a Sziget – roskatag háztetőivel, kóbor ebeivel, szélben hajlángó szomorúfüzeivel – ugyanaz maradt nekem.

Vakációmat megszakítva váratlanul Pestre kellett mennem. Ahogy betettem a lábam a lakásba, megcsörrent a telefon. Anna volt.

- Hova – kérdeztem.
- Születésnap partira.
- Hova?
- A János-hegyre.
- Azt hittem, nem jól hallok.
- Ne aggódj, te beszari alak! – A háttérből nevetés hallatszott. – Ennyivel tartozol.

Esős napok jöttek: igazi augusztusi melankólia. Egy órát vártam a Gellért Szálló előtt, átfázva, vizesen. Végül befutott Anna. Egy férfival volt. Fehér garbót viselő, mosolygós ember. „Lányom”-nak szólította Annát, de folyton a nyakába csókolt. „Sorsom kovácsa”, így lettem bemutatva neki.

Beszálltunk a taxiba, elhajtottunk. Az eső egyre csak esett.

Jambach Aurél háza előtt már parkolt néhány autó. A kivilágításban még nagyobbak tűnt minden. A fákon színes égők, a kutyák ugattak, zeneszó hallatszott odabentről.

Legnagyobb meglepetésemre Aurél nem mutatott haragot. Úgy tűnt, nem is emlékszik a történetekre. A teraszon álltunk. Hallgattuk az esőt, figyeltük, ahogy leszáll a sötét a város fölé.

– Fura gyerek vagy te – mondta Aurél. Ugyanolyan akcentusa volt, mint annak a férfinak ott a 6-os peronján fél évvel azelőtt. Meg is mondtam neki.

– Ja, ő az apám.

– Az apád?

– Persze. Szerelmes Annába. – Felhajtotta a maradék italát, behunyta a szemét. – Mint mindenki, aki valaha találkozott vele.

Lehetetlen volt félreértenem a célzást, de nem érdekelt.

– Szóval tudtad, hogy ő küldött ide?

– Rájöttem. De mindegy. Tudod, Anna...

Anna ebben a pillanatban lépett a teraszra. Fehér lepelszerűség volt rajta – már amennyire én a ruhákhoz értem – meg valami nyakék. Feltűnt, mert a taxiban nem ezt viselte. A fehér garbós férfi helyett egy cingár alak állt mögötte a teraszajtónak dőlve.

– Mi van Annával? – kérdezte. Megivott néhány pohár pezsgőt, ettől elvesztette szúrós, kemény modorát.

– Semmi – mondta Aurél. – Éppen az életedet mesélem a fiatalembernek.

Anna hátrafordult, csókot küldött a teraszajtónál várakozó lovagnak, majd visszafordult, és azt mondta halkán: – Te csak ne mesélj rólam semmit! Vagy azt akarod, hogy...

Nem fejezte be. Visszament a házba. Még hallottuk, ahogy felkacag távolodva, dörögő férfihangtól kísérvé.

Hajnaltalban ráztak fel. Egy pamlagon aludtam. A fehér garbós férfi hajolt fölem. – Itt a taxi – mondta –, gyere!

Feltápázkodtam. Cigarettafüst, üvegek. A teraszon halkán szólt a magnó. Hallottam Anna hangját valahol.

– Elaludt?

Megfordultam. A sötétben egy kalapos ember állt. Megismételte a kérdést.

– Azt hiszem – feleltem.

Közelebb jött, levette a kalapját. Felismertem. Aurél apja volt.

Ősszel sokat láttam Annát. Felhívott, mentem. Felhívtam, azt mondta, meglátjuk. Aztán visszahívott: oké, találkozhatunk. Teljesen belehabarodtam.

Egyszer elvitt lovagolni valami Pest környéki faluba. Ez volt az első alkalom, hogy teljesen egyedül voltunk. Nem jött senki, hogy férfias mosolyát Annára szegezze, és azt mondja: „Gyere, kicsim, lefoglaltam az asztalt!” Vagy: „Mozgás, Anna, ne várassuk Sárossyékát!”

Csak ő meg én.

És a ló. Először egyáltalán nem tudtam felmászni rá. Nem vagyok ügyetlen ember, de valahogy nem ment. Anna kacagott. Amikor aztán felkászálódtam a hátára, nem akart elindulni velem. Később meg úgy ügetett, azt hittem, lefordulok róla. Anna azt mondta, muszáj lovagolnom, ha el akarom kísérni Dél-Amerikába.

– Lóháton fogunk közlekedni!

– Dél-Amerikában?

– Mi van? Miért nézel így? Hát olyan nagy dolog az: lovagolni?

– Nem tudtam, hogy oda készülünk. Már mint Dél-Amerikába.

Lovaglás után beültünk egy kocsmában a Duna-parton. Anna teát ivott rummal. Az ő kocsijával voltunk. Nekem még nem volt jogosítványom.

Beszálltunk a kocsiba, beindította a motort. De nem tudta egyesbe tenni valamiért. Rendesen berúgtunk. A kocsi hörgött, nem indult. Kiszálltunk. Anna azt mondta, felhívja egy barátját, ő majd értünk jön. Ezt akartam elkerülni. De akárhogy biztattam, menjünk vonattal, hallani sem akart róla. „Mindjárt itt lesz Péter – ismételtette –, hazavisz minket.”

Eljött a pillanat, amikor meg kellett mondanom, mit érzek iránta. Nem érdekes, hogyan reagál majd. El akartam neki mondani. De Péter túl hamar befutott.

Az Egyetemről el kellett jönnöm. Túl sokat lógtam. A főnököm azt mondta, ilyen mentalitással sehol nem találok munkát. Mondtam neki, talán így lesz a legjobb. Egy ifjúsági magazin leköszölte a novellámat – egy bokszoló barátomról írtam. A szerkesztő azt mondta, van stílusom. Azt is mondta, talán nem az írás az én pályám, de van stílusom. Az egész hónapot euforikus mámorban éltem át. Egy hang azt mondogatta – ha éppen nem füttyörészett a fülemben –: „Öreg, neked van stílusod!”

Anna esküvőjéről véletlenül szereztem tudomást. Még az Egyetemen hallottam az utolsó napokban. Az egyik professzor ismerte a vőlegényt. „Atyai barátja” volt. Zimmermann Péter, fogorvos, „fiatal, szépreményű” ember. Ismertem én is. Ő vitt haza minket a Duna-partról ezüstszínű, öreg Alfa Romeóján. Bántott a dolog. De aztán, amikor ifjabb Jambach Auréllal összefutottam a Feneketlen-tó vendéglőjében, megnyugodtam. Ő mesélte el, milyen „vicc” történt. Anna ugyanis nem ment el a templomba. Két órán át várták. Végül elment, de utcai ruhában. Azt mondta a papnak, sajnálja, meggondolta magát. Péterrel nem beszélt. A fiú családja megdöbbenve, megszégyenülve állt a padok előtt.

Ősz vége felé felhívott. Sietősnek tűnt a hangja a telefonban. Azt mondta, találkozunk kell. A Corvin mozi hallját beszéltek meg. Gondoltam, ha más nem, egy film majd felvidítja. De nem volt kedve hozzá.

– Na, ide figyelj – mondta. – Egy hétre elutazom. Almádiba. Tudod, a Balatonhoz. Azt akarom, hogy gyere velem.

Meglepett.

– Így, hirtelen? – kérdeztem.

– Igen, a francba! Így, hirtelen.

– Nincs pénzem – mondtam.

– Semmi?

– Valami van. Egy kevés. Nagyon kevés.

– Elég lesz.

Találtam állást korrektori munkakörben. Nem nagy ugrás, de jobb, mint a semmi. Szerveződött végre a zenekarom is. Szaxofonoztam egy ideje. Mindezek ellenére igent mondtam Annának. Úgy volt, másnap indulunk. Vonattal, mert az olcsóbb. De telefonált, hogy egy napot csúszik a dolog. – Ne aggódj! – mondta. – Boldogok leszünk!

Borongós volt az ősz. Nem volt hideg, a fák levelei sokáig tartották magukat, de a nap nemigen sütött. Úgy képzeltem, Skóciában lehet még ilyen idő.

Másfél óra vonatkozás után megérkeztünk Almádiba. Kihalt volt a város. A Balaton szürkéskéken csapkodta a parti köveket. A vitorlások már bakjaikon álltak, kint a gyepen.

Egy villaféleségben volt lefoglalt szobánk. Nem tudom, honnan szerezte Anna, ki fizette neki. Anyagi helyzetéről sosem nyilatkozott.

Két ágy volt a szobában egymással szemben. Szekrény, íróasztal, fotelok. Kellemes szoba. Ablaka a tóra nézett.

– Jól megleszünk, Dodó!

Az igazi nevem Dénes, de Anna csak Dodónak hívott. Én utáltam, de neki így tetszett. – Itt aztán senki nem zavar. Írhatnál is!

Nem tudom, honnan szedte, hogy írok. Én biztosan nem mondtam el neki. Úgy éreztem, rossz pont volna a szemében.

– Írhatnál valamit, mondjuk... – levette a pulóverét, az ablakhoz sétált; karcsú vállát beborította barnásvörös haja – ...mondjuk rólam. – Kitérta az ablakot, behunyta a szemét. – Rólam valamit...

Megvontam a vállam. Amióta ismertem, szüntelenül róla írtam.

– Édes Dodó! – eljött az ablaktól, leült az egyik fotelba. – Édes, hülye Dodó!

Este kísértünk a mólóra. Szeles idő volt. Anna haja vadul lobogott a dzsekije fölött. A nádas zúgott, a horgászok felszerelésüket pakolták össze. Csak egy férfi maradt kint táborlámpájával éjszakára is. A déli part fényei halványan ragyogtak odaát. A három szálloda Siófokon alig vált ki a sötétből.

– Te képes volnál egyvalakit szeretni egész életedben?

A móló korlátjának dőlve figyeltük a vizet.

– Nem tudom – mondtam.

Meg voltam győződve róla, Annát képes volnék, de nem akartam mondani.

– Azt hiszem, én sem. – Szomorúan nézett rám. – A mi hibánk.

Közelebb húztam, megsimogattam. – Ugyan. Biztos akad valaki...

– Nem, nem. És tudod, mit? Nem kell. Jó így!

Pördült egyet. – Hát nem jó így nekünk?!

Séta után beültünk a panzió bárjába. Rajtunk kívül egy idős hölgy lakott még itt. Állítólag panziókban élte le az egész életét. Napbarnított, festett hajú, komoly asszony, túl a hetvenen.

Anna bacardit ivott, én sört. Az ital erőszakossá tett, és nem is akartam nagy szám-lát csinálni. Bár Anna biztosított, az anyagiak rendezve vannak, voltak kétségeim.

– Mihez lenne most kedved leginkább? – kérdezte az asztallapot simogatva.

Ismertem jól ezt a kérdést. Nem szerettem. Önbecsapás. Vagy inkább: önámítás. Nem tartozom azok közé, akik hisznek benne: azt tehetik ezen a világon, amihez kedvük van.

Anna csalódottan pillantott rám.

– Most éppen azt teszem – mondtam végül –, amit a legjobban szeretek.

– Pizkos alkoholistát!

– Nem – mondtam. Felhajtottam a pohár alján rekedt sört, ami inkább hab volt, olyan is lett a szám, de nem zavart – ...nem inni. Veled lenni, Anna.

Az öreg hölgy a társalgóban pasziánszozott. Nagyokat ásított már ő is. A bárban egy lámpa égett csak, a mi asztalunk fölött. A pincér – fiatal, kövér képű fiú – valami sportcsatornát nézett a tévében. Odakint villámlott, fújt a szél veszettül. Szerettem volna, ha ez a pillanat tovább tart, de tudtam, Anna mindjárt bejelent: fáradt, menjünk aludni.

Másnap korán keltünk. Másszunk fel az Aurora Szálló tetejére, mondta, és készítsünk fényképeket.

– A tóról?

– Dehogy. A semmiről. A cipődről. „Cipő száz méterrel a tó felett.” A művészet! – Fuldoklott a nevetéstől.

Napos időre keltünk, teljesen váratlanul. Vidáman ballagtunk a városközpont felé.

A nyári forgatagra, amely egy üdülővároshoz méltón az idők kezdete óta zsidong a forró napokon, most csak két félig letépett, megfakult óriásplakát emlékeztetett. Koncerteket, programokat hirdettek. Már képeikben, szövegük megfogalmazásában is izgalmat fejeztek ki. Gyors, forró, diszkólampás esték ígérete. Szánalmas volt a néptelen, szeles, sárgás avarral behintett utcán látni mindezt.

Egy évvel később jártam itt. Sofőr voltam akkor. Az ezredest fuvaroztam ide Szolnokról. Rövidre nyírt, engedelmeskedő alak. Ez voltam. Sehogy sem értem, hogyan változhat ekkorát az ember. Anna rám sem ismert volna, ha így lát meg valahol... Vékony, nagyszájú, szeplős, szélfútta lány. A vállamig ért. Folyton sós pálcikát rágott. „...Mert engem sodor a szél.” Így mondta. Nem volt „végzettsége”, sem „életcélja”. Kora meghatározhatatlan. Valahol tizennyolc és huszonnyolc között. Argentínába vágott. Nem is jó szó az, hogy vágott. Egyszerűen így határozott. „Ott fogok élni”, szögezte le. Aki ismerte, tudta, csak idő kérdése. Egyszer megpendítette, szeretne színészkedni is. Esetleg galériát vezetni Budán. Imádták a képeket. Budáért meg – számomra érthetetlen módon –, mintha egy letűnt kor utolsó, harisnyakötős mohikánja volna, szó szerint boldult.

Istenem – tűnődtem, lassan haladva a városon át, katonához méltón: hunyorogva a kormánykerék mögött –, miért engedtem el...!

Anna szerint az Aurora Szálló tetejét kilátóként lehet használni. Nem kell vendégnek lenni ahhoz, hogy felmehessen oda az ember. Felmentünk. Az egész Balaton, mármint a keleti medence, ott ragyogott a napfényben a szemünk előtt.

– Ezért érdemes volt a világra jönni! – mondta komolykodó hangon.

Bólintottam.

– Látod, milyen egyszerű!

Láttam. Bár az motoszkaált bennem: ahhoz, hogy itt legyünk, és Anna ezt mondhasa, nekem le kellett mondanom egy jó állásról, maradék pénzemhez nyúlnom, és ki tudja, tőle milyen áldozatokat kívánt – de lényegében egyetértettem vele.

Délután távirata érkezett. Nem mondta meg, mi áll benne.

Amikor visszajöttünk a partról, ahol megetettük a hattűkat, a recepciós szólt, valaki vár rá a hallban. Beültem a bárba, sört kértem. Néhány perc múlva Anna lépett elő a boltívek alól oldalán idősebb Jambach Auréllal.

– Mi már ismerjük egymást! – szólított meg a férfi.

Megszorítottam a felém nyújtott kezét.

– Iszik valamit?

Mutattam: van italom.

– Én gint kérek – ült le mellém Jambach úr, megvárva persze illedelmesen, hogy előbb Anna foglaljon helyet. – Te, drágaságom?

– Amaretto.

A pincérfiú, bár messze állt tőlünk, mindent kiválóan értett, és már hozta is az italt.

– Távol a világ zajától! – mondta a férfi halkán, kedélyesen.

Anna elmosolyodott. Nem értettem, miért mosolyog ilyen bárgyúságon.

Egész éjszaka esett. Anna szótlánul hevert az ágyban a kislámpa fényénél. Magazinját lapozgatta, cigarettázott. Idősebb Jambach Aurél látogatása visszazökkentette kettőnk kapcsolatát régebbi, távolságtartó keretei közé.

Esős, viharos napok köszöntöttek be. Anna továbbra is az ágyban hevert. Olvasgatt, bámult maga elé. Dühbe jöttem. – Egy szavadba kerül – mondtam –, és elintéztem az „öreget”!

– Nem érdekes. – Elnyomta a cigarettát, elővette az ágy alól a magazinját. – Bármikor kirúgom. – Belenézett az újságba, felállt, felkapta a fésűt az asztról, kifésülte a haját lassan, alaposan – megvizsgálta magát az asztali tükörben. – Mondhat, amit akar, nem érdekel!

Leült a fotelba, szemben az ablakkal. Mutatta, adjam oda a magazint. Fanyalogva nézte a képeket.

Rágyújtottunk két marihuánás cigarettára. Eszembe jutott az az este, amikor Annával szórakozni mentünk. Bejártuk egész Pestet. Bárok, diszkók, pinceklub. Mindenki azt hitte, a nőm. Ismerték az összes helyen. Legjobban a kidobófiúkkal éreztük magunkat. Ezek a hatalmas, rövidre nyírt srácok hajnalra teljesen kikeltek magukból. A buli vége felé örült, felszabadult humor szállta meg őket. Még akkor is, ha történetesen nem voltak humoros emberek. Ha ez a vidámság hatalmas testi erővel párosul, mindig történik valami. Valami, ami akkor – főleg a nőknek – imponál. Anna olyankor volt igazán elemében, ha felmehetett a táncoslányoknak fenntartott ketrecek valamelyikébe, és ott tombolhatott a hajnalra rendszerint bekeményedett technozenére. Azon az estén megcsókoltam. Először nem értette. El is akart tolni. Aztán hagyta. Csókolóztunk percekig át.

- Most jó.
- Nekem is.
- Miért kell ehhez fű?

Megvontam a vállam. – Nem tudom. Talán nem kell.

Szívtá a cigarettavéget, orrában tartotta a füstöt. – Nekem kell. – Behunyta a szemét, hátradőlt. Ilyen vagyok.

Sötét lett. Nem gyújtottuk fel a villanyokat. Ültünk a sötétben.

– Ilyen vagy! – mondtam. – Egy utolsó!

– Az. Egy utolsó!

Váratlanul, elvéve a dolog tréfás élet, hozzátette: – Egy utolsó kurva.

Anna volt az egyetlen barátom, ismerősöm azóta, hogy Budapestre kerültem. Nem mintha annyira vágytam volna társaságra, megvoltam egyedül. De néha jól jön valaki, akitől megkérdezheti az ember, mire gondol, vagy: volna-e kedve egy sajtburgerhez.

Apám halála óta megváltoztak a dolgok. Ha sokáig magamra maradtam, elfogott a rémület. Anyámhoz nem menekülhettem. Ő messze lakott, és nem értett meg engem.

Az utolsó napon vitorlázni mentünk. Egyetlen hajó volt még vízen arrafelé. Úgy hívták: a Tengerész. Az egy túrajolle. Huszonöt láb hosszú, svertes, gyors hajó. A tulajdonos megszállott ember. Ismerte Annát valahonnan.

Beszálltunk, csomagunkat bedobáltuk a kajütbe. Hálósákok, vitorlászákok, konzervek, kötelek, mentőmellények közé. Jenő, a tulajdonos whiskyt ivott műanyag pohárból. Kemény szél fúj, sütött a nap. A hajó oldalát hullámok csapkodták már itt a mólónál is.

Anna bekente az orrát napolajjal, szemüveget vett elő. Jenő élénken figyelte.

– Átmegyünk Fokra – mondta.

S ezen azt kellett érteni: Siófokra. Déli part, tizennégy kilométer, nyílt vízen.

– Minek? – kérdeztem.

Megvető pillantások szegeződtek rám.

Jenő felhúzta a nagyvitorlát. A bum-rudat, amely az árbocra merőleges tartóelemként foglalja keretbe a vásznat, a hozzá tartozó kötélzettel feszesre húzva vagy lazára engedve – a szél irányának, erejének megfelelően –, még nem engedte le végső állásába. Srégen felfelé mutatott, az ég felé, az árbocból kiindulva, a kormányállás fölött.

Anna kilibbent a móló szélére, elkötötte a kikötőkötelet; kezében tartva várta Jenő utasítását, mikor lépjen vele vissza a bordra, hogy a hajó, lazán fogva be a délkeleti szelet, kicsorogjon a kikötő vizeiről a nyílt, háborgó tóközép felé.

Elhagytuk a partot. A hajó dőlt, a hullámok felcsaptak a tatra. A Balaton színe zöldesszürkére váltott, koszos felhők jöttek. Anna Martinit szopogatott, Jenő valami történetet mesélt viharkabátja kapucnijá alól. Én keményen markoltam a kezembe adott kötelet.

Amikor eleredt az eső, Jenő abbahagyta a csevegést. Körbenézett a vízen. Arra kérte Annát, hozzon ki neki egy kis whiskyt. Anna bement a kajütbe.

– Szar idő van!

Bólintottam.

– Csak fel ne támadjon a szél!

Furcsálltam, hogy ezt mondja. A vitorlák, úgy éreztem, mindjárt elszakadnak az erősödő befúvásoktól, a hullámok taraja haragosan csattant mindenütt. A Tengerész jégtörő hajóként vágott a habokba.

Nemsokára már zuhogott. A kötelek sípoltak, csattogtak az árbochoz verődve.

– Vegyétek fel a mellényeket! – mondta Jenő.

Anna meg sem mozdult.

– Tényleg – mondta komolyan Jenő –, vedd fel, kicsim. Maga is!

Felvettük. Bár éreztem, Annának ez is csak a játék része, cseppet sem aggódott a viharos, fekete ég alatt, féltem, nehogy pánikba essen valahogy. A hajó annyira megdőlt, hogy oldalt már-már becsorgott a víz. A hullámvölgyekben meg mintha sziklához ütődött volna a hajófenék. Jenő azt mondta, lehet, majd lapátolnom kell egy kis vizet.

– Semmiség. Csak tudja, a ragasztás... nem jó, ha a kajüt vizes.

Az egyik tárolórekeszben volt az erre a célra kitalált eszköz, egy szeneslapát-féleség. Bementem a kabinba, felszedtem a padlót. Tizenöt centi víz állt mindenütt.

Anna élvezte a dolgot. Szeretett volna fényképeket csinálni, de Jenő – és ez volt az első komoly, aggodalomra okot adó jel – ráripakodott. – Nincs fénykép. Hülye tyúk! – Lazábbra engedte a nagyvitorla behúzókötelét – a fokvitorlát már leszedtük, ebből a nagyból is betekertünk (a reffelésnek nevezett művelet), hogy ne fogjon akkora felületet a szél –, és többet, azt hiszem, meg se szólalt a nyílt vízen.

Feltámadt hát a szél, az ő szavaival élve, az ég dörgött, az eső vadul kopogott a taton, a kezünkön, a combunkon, a hajó hánykolódott a méteres hullámok között, nyikorogva, reccsenve, olyan érzést keltve bennem, mintha a következő pillanatban végképp össze akarna törni.

A síófoki part már ott volt előttünk néhány kilométernyire. A hideg víz az arcunkba csapott, a hullámvölgyekben oda-odakoppant a hajó. Végül megértettem én is: a déli parton van, ahol egy, másfél méter mély a víz. Mármost, ha a hullámok egy méterre rúgnak, völgyeik is majdnem akkorák – a mi túrajollénk merülése szintén egy méter körül járhatott; összeadva meg kivonva ezt a sok egy métert, arra a következtetésre juthat az ember: ha nincs szerencséje, a teknő bizony – ebben az időben – könnyen odakozmál.

A délkeleti szél délire váltott. Egyenesen a kikötő felől fújt. Tízpercenként mentem a kabinba vizet merni. Jenő felhúzta a svertet, nehogy eltörjön, ha leér a homokos fenékre, vagy belefűrődjön; így viszont irányíthatatlanná vált a Tengerész. Úgy megdőlt, hogy Anna is felsikoltott – vissza kellett engedni belőle. Éreztem, Isten kezében vagyunk. Nem nagyon hittem Istenben akkoriban, mégis ezt éreztem.

Egy percre meg kellett fognom a kormányt. Jenő bemászott a kajütbe. Alig bírtam tartani a rudat. Az volt a technika, ha jön egy pöff, engedni kell a nagyvitorlán, hagyani, hogy szél felé forduljon a hajó, egészen addig, amíg a vászon lobogni kezd, akkor el lehet kezdeni visszakormányozni a menetirány felé. Negyedszélben voltunk. Ha mindent elsőprő lökés érne minket, nincs más – értettem meg végre –, szélbe kell állítani a Tengerészt, azaz: orrát teljesen a szélirány felé kalauzolni. Ilyenkor ijesztően lobogni, csattogni kezd minden, de talán elkerülhető a borulás.

Jenő előkerült. Fehér, kopott-foszlott mentőmellény volt rajta. Kérdően néztem rá. Vállvonogatással felelt.

Vacogtunk mindannyian. Cipőnk, ruhánk tocsogott a vízben. Meg akartam kérdezni Annát, bírja-e még, amikor különös hang hallatszott odafentről. Mintha valaki felhúzna egy cipzárt. Halkan, diszkrétén. A nagyvitorla két darabja egymástól függetlenül örült lobogásba kezdett. Szakadásnak nyoma sem volt. A vihar pontosabb munkát végzett, mint bármelyik szabó. Felugrottam. Jenő mutatta, szedjem le a rongyokat.

Megengedte a felhúzókötelet, szélbe állította a hajót. Ahogy ránéztem, ott, a viharos, tajtékzó vízen, láttam: ő is Isten szőrös kezére gondol.

És akkor elállt az eső. A szél enyhült, a felhők felszakadoztak. A pára – amelyről azt mesélték, mindennél veszélyesebb: borulás esetén, ha viharban vízbe kerül az ember, a tó fölött lebegő oxigénhiányos pára fojtja meg –, szóval a pára is feloszlott, megpillantottuk a főmólót, a kikötő kapuját. Mint a nyári vihar, egyszer csak abbamaradt az egész. Fokvitorlával lavíroztunk megmenekülésünk, az ígéret földje felé.

Mire partot értünk, kisütött a nap. Fúj még a szél, de a halál szagát messzire röpítette már. Lehúztuk a vitorlát, kitergettük a gyepen. Anna odajött hozzám, arcon csókolt. Jenő nem szólt egy szót sem. A köteleket tisztázta. Csak úgy öntötte magába narancssárga műanyag pohárkájából a whiskyt.

Komor, esős időre érkezünk haza. A pesti házak – ablakaikban sárgás, gyöngye fénnel – szürkén, vizesen figyelték az estét. Elkísértem Annát Váci utcai lakásába. Nem sokat volt itt, nem szerette. Kis lakás, elegáns, jól felszerelt. Ifjú házásoknak való. Megkínált teával, kókuszos süteménnyel. Szerettem volna rákérdezni, maradhatok-e éjszakára, de nem mertem. Éjfél felé búcsúztunk el.

– Akkor kezdjük ezzel!

– Túl lassú.

– A legjobb számunk – erősködött Mezei –, kezdjük ezzel!

– Marha!

– Igaza van – szólt közbe a Kicsi –, a legjobb számunk.

Kopogó léptekre lettem figyelmes. – Dénes! Hé! – Az öreg portás, kezében a macská-jával, lassan, cammogva közeledett felénk. – Dénes, fiam! Keresik!

A nagyteremből nyíló folyosó végén volt a portásfülke. Iványi úr, a délelőtti portás azt mondta, ott várnak rám. A műsorrendről beszéltünk éppen. Délelőttre kaptuk meg a termet: mérgeződtem, amiért félbe kell hagyni a megbeszélést.

Az üvegablak mögül Anna integetett. Bó szoknyát viselt, világos inget, pántos, nyári cipőt.

– Szükségem van rád! – mondta.

Hátranéztem. Iványi úr akkor fordult be a folyosóra.

– Szükségem, érted?!

Nem volt kifestve. Nyáriasan öltözött fel. Október utolsó napja volt, szeles idő.

– Ezt – mutatott a lába előtt heverő hatalmas, kartonpapírba sülyesztett valamire – el kell vinnünk!

– Hová?

– A Villányi útra.

Beszóltam a fiúknak, folytassák nélkülem, dolgom akadt.

Kifelé menet Anna megkérdezte, igaz-e, hogy itt játszunk majd esténként ebben a klubban.

Bólintottam.

Közölte, meghallgatna egyszer.

A nagy, fehér épület ott állt a fák között. Anna haladt elöl, én mögöttem. Szűk folyosók, zöld falak, üvegajtónak nyomott álmos gyerekarok. Anna papírt szorongatott a kezében: III. e, 214-es szoba.

Odafent az ablakok remegtek a szélben. Villany nem égett.

Miután benyitottunk egy ajtón, mutatta, tegye le a csomagot valahová. A szobában nem voltak elhúzva a függönyök, vékony résen hatolt csak be a fény. Húgyszag, hideg. A fal mentén négy ágy: kettő kettő egymással szemben. Anna rágyújtott. Miután szeme megszokta a homályt, odasétált az egyik ágyhoz, kivette a szájából a cigit, és az ágyban fekvő tizenkétéves-forma gyerek lebiggyedt ajkára tette.

– Szívjad! – mondta neki.

Én a sarokban álltam, behunytam a szemem.

Arra nyitottam ki, hogy valaki elhúzza a függönyt. De nem sikerült neki, megakadt a csigasor. Barna hajú, aprócska lány állt ott tanácstalanul, a függöny végét markolászva. Pizsamában, vékony mandulaszemmel.

Anna mutatta, hozzam közelebb a csomagot. Elővette táskájából a bicskát, felvágta a kartont. Kitett az ágyra néhány holmit. Csokoládé, újság, zokni... A többit nem ismertem fel.

A fiú az ágyban szívta a cigarettát. Testének domborultából, ahogy kirajzolódott a takaró alatt, megállapíthattam, hiányzik az egyik lába. Szemüvege a kredencen hevert. Nagy füle volt, szép metszésű orra. Anna odahajolt hozzá, a fülébe súgott valamit. A harmadik ágy felől nyöszörgő hang jött felénk.

– Na. Legyél jó.

– Jó.

– Mit hozzak?

– Mikor?

– Hát – Anna megvakarta a kézfejét. – Majd. Na, monddjad, öcsi!

– Semmit.

– Ne idegesíts!

A gyerek köhögni kezdett.

– Mi van, kicsim?

A fiú nem felelt, abbahagyta a köhögést.

– Szóval – kérdezte újra Anna –, mit kérsz?

A fiú rám nézett szürkés szemével. – Azt – mondta.

Megijedtem.

– Mi az, hogy azt?

A fiú engem bámult. Anna is rám nézett.

– Azt – mondta a gyerek csökönyös mélabúval, és közben a kezemre mutatott.

Két fagolyócskát tartottam a markomban. Apró, faragott fagolyók voltak. Nem is tűnt fel, hogy kivettem őket az ingem zsebéből, és egy ideje a tenyeremben forgatva játszottam velük.

– Jó. Hozok majd.

A gyerek rácsapott a kezemre. – Azt! – mondta keményen.

A vásárban vettem őket őszi elején, a Szigeten. Anna megfogta a kezem, kivette belőle a golyókat. – Légy jó, öcsi! – mondta. Felállt, intett, keljek fel én is, megyünk.

Amikor kiléptünk az ajtón, belebotlottunk a fehér ruhás nőbe.

– Mit keres maga itt? – mordult Annára.

– Semmit. Benéztem.

A nő mindkettőnket végigmért, aztán kijelentette: – Idegenek ide nem jöhetnek be csak úgy. De ezt nagyon jól tudja!

Anna megvonta a vállát.

– Kértem már, ne jöjjön. Nem tesz jót, ha jön!

Közbe akartam szólni, de nem tudtam, mit kéne mondanom.

– Akkor jövök, amikor akarok.

– Majd meglátjuk!

Nagydarab nő volt, ősz hajú. Kreol arcán a bőr keményen feszült.

– Az öcsémről van szó, a francba is! – emelte fel Anna a hangját.

A fehér ruhás nő elfordult, benyitott az ajtón. Még hallottuk a lépcsőről, ahogy üvöltözni kezd a bentiekkel.

A következő napokban Anna nem jelentkezett. Nem járt le kávézni a Mozartba. Ha hívtam, az üzenetrögzítő felelt.

Búskomor napjaimból váratlan telefon ébresztett fel. Egy jó nevű újság szerkesztője hívott. Azt mondta, olvasta írásomat egy ifjúsági lapban. „Van stílusod”, mondta. „Írjál nekünk!” Kritikákat kellett írnom új magyar könyvekről. Nem volt könnyű munka. De én oszthattam be az időmet, ami, megtanultam, sokat jelent. Végül ezt is abba kellett hagynom. Megjött a behívóm.

– Katona leszel?

– Az – feleltem. – Harckocsisofőr vagy mi.

Anyám összecsapta a kezét. – Mi lesz ott veled?!

– Mi lenne? Semmi.

Akkoriban hallottam azt a képtelen történetet, hogy Anna valóban idősb Jambach Aurél lánya, és testvére a fiatalabb Jambach Aurélnak. Örökbe fogadott gyerek. Azt is igaznak vélték, hogy apa és fia egyaránt bolondult a lányért. De idősb Jambach Aurél sosem tudatta ezt. A háttérben maradt. Ha a lány megbotlott valahol, mindig ő segítette fel. De a lány – azt mesélték – megvetette. Nem tudom.

Többé nem láttam Annát. A Váci utcában azt mondták, elköltözött. Egy ismerőse azt bizonygatta, külföldre ment. „Mint a költöző madár, melegebb vidékre.” Kutattam, nyomoztam utána, mindhiába. Idősb Jambach Aurélt láttam egyszer valamelyik bevásárlóközpont gyorséttermében. Akkor sietnem kellett, nem álltam meg üdvözölni őt.

Tél lett megint. Eljöttek a kemény, ablakrázó szelek.

Bevonulás előtt, egy pénteki napon csomagom érkezett. Apró csomag sárga papírban. Feladó nem volt rajta. A kis doboz bőrtokot rejtett. Benne: pakli kártya.

Amikor Annával Almádiban voltunk, asztalszomszédunk, az előkelő, idős hölgy folyton pasziánszt játszott. Mondtam Annának, ez tetszik nekem. Mert hát a pasziánsz szó franciául türelmet jelent, és az nekem nincs, viszont sokat vagyok egyedül. „Duplán jót tenne az ilyen”, mondtam. „Lefoglalna magányos perceimben, és egy kis türelmet is nevelne belém.”

Fogtam a kártyát, betettem a zsákba, az ingek közé. Jól jöhet a seregben. Fél négykor ment a vonatom Szolnokra. Volt még másfél órám az indulásig.

Imreh András

ALTATÓ

Aludj. Több mint egy napja nem aludtál.
Nem használ se könyv, se kávé, se kártya.
A Kossuth rádió se közvetít már –
mindjárt éjjeli három.
Szemedén átlátszó, filmszerű hártya:
közel az álom.

Aludj. Ernyedjen el ok, okozat,
és hegyárnyéknál sötétebb sötét
leljen el tárgyakat, hézagokat.
A föld fölött csak egy pohár ezüstje látsszon,
amíg az ég felnyitja vérszemét
vagy amíg tart az álom,

mert azt hiszem, tudom, mit hoz a reggel.
A kihörpölt kukák az aszfalthoz csapódnak,
aztán egy varjúraj, mint ócska vekker,
ébresztőt csörömpöl a tájon.
Agyad zsibbadtan jár: ez már a holnap
vagy még az álom?

De télen a hajnal még éjszaka.
És ha a fagy foga alatt ropog a dér
– metélten a kristálycukros dara –,
édes legyen neked az álom,
amíg a szeles utcán császkál egy falevél,
túl a feltámadáson.

Aludj. Üres ruhád is szendereg.
Pár házra innen alszik nagymama,
és hortyognak az ügyeletesek
a klinikákon.
Aludj – addig holnap marad a ma,
amíg kitart az álom.

Habár a galambtetemszínű hajnal
hamar küszöbünkre zuhan, habár
ezüstpapírba tekert, tompa zajjal,
habár az álom,
mint gázóra a hallban, kattogva körbejár,
habár hajnali három.

– Mert azt hiszem, tudom, mit hoz a reggel,
most már lefekhetsz. Most már egyedül
elbírok kettejükkal: lázzal, lázas gyerekkel.
Most már én boldogan kivárom,
amíg megnyugszik végre és lehűl,
amíg beáll az álom.

FÖLDRENGÉS MEXIKÓBAN

A legközelebbi könyvesbolt, ahol
nem csak Márquez volt kapható,
négy óra buszútra volt.
Máig nem értem:
harmincéves korára,
ingázva, havonta, vajúdó
nyulak, döglött kutyák és fülsiketítő
kukorékolás közepette, jó negyven fok melegen,
hogy jött neki össze akkora könyvtár.

Aznap mindenki evett. Vagy inkább megcsömörülve,
lézengve rágott tacót, tökmagot.
Tengerről, dinnye levéről: folyadékról álmodoztak.
Fura volt az a néhány csepp eső.

A szökőkút, mint locsolófej,
szétszórta permetét, majd
mint régi filmekben, az álomtechnikában,
hullámozott minden függélyes vonal.
A föld arcán feküdtek. Érezték: rág a föld.

Ki tudja, az ember ilyenkor mikre gondol.
Könyvtára járt fejében. Messziről
próbálta a polcokat egybetartani:
négyzethálót szuggerált magának.
Egy perc után
valószerűtlen lett minden derékszög.
Ekkortól – arccal a földön – látta, hogy
néhány kilométerrel arrébb
omlanak könyvei.

Négy évvel később, arccal az ágyon,
próbálom elképzelni, milyen volt
néhány ezer kilométerrel arrébb,
amikor hazaért.

A szorongás, mint a migrén
hányás után – elenyészett.

A polc romokban. Egy-egy könyv,
mint régi filmekben párkányokról a galambok,
lebillen a koordináták nélküli úrbe.

Elképezem ősi arcát:
akár egy régi könyvben, régi betűkkel:
vmlanak kűnyvei.

Horváth Elemér

LÓTUSZÜLÉSBEN

a történelem nem érdekel engem
legszívesebben egyedül vagyok
és kívül az időn
nem várok semmi maradandóságot
se testemnek se lelkemnek
és annak sem amit csinállok
vagy gondolok nincsenek ambícióim
híres lenni gazdag túltenni leopárdin
(nem a költészetben a reménytelenségben)
tudom hogy egyetlen az életem
hogy érthetetlenül csodálatos
és tündérien céltalan

NAPFOGYATKOZÁS

különös világ ez
költői szemmel is

14 éves gyerekek
jobban ismerik a géppisztolyt
mint saját apjukat

egy rossz autó is tovább tart
mint egy átlagos házasság

megölelni egy néger lányt
politikai állásfoglalás

régen egy rábaközi faluban
hallottam siratóasszonyokat
jól mosdatott halott körül

énekeltek a jövőről

Íme

A KOZMOPOLITA

én magam vettem magamra a por
összes arcát otthont száműzetést
kalandot kallódást a céltalan
igyekezetet melyről nem tudom
hogyan honnan van kényszerítő okok
következménye-e vagy semmié
egyszerre bennszülött és idegen
mondhatnám úgy is hogy te én vagyok
és fordítva identitásomon
nem változtatnak égöv kontinens
se vér se történelmi pillanat
s ha ismersz már vagy csak úgy gondolod
világos lesz hogy csupán por vagyok
s nem engem ismertél meg magadat

Szálínger Balázs

ELSŐ PESTI VÉRKABARÉ

Sárkány monológjai

1. A szerelemről

Függöny mögött egy prémsötét kabát
 elég, hogy a reflektorfényt kiszűrje.
 S ha meglátom a nézők mosolyát,
 akkor sem cserélném el égi szűrre.
 Pedig az, akár gyémánton karát,
 épp úgy üt át, s mindegy, itt fent leszünk-e
 vagy lent ülünk s másokba bámulunk:
 nem lesz saját titkunk, tapsunk, jajunk.

Egyesülünk a szezonvégi tapsban
 – itt kelletés, ott szájalom rajong.
 A taps mögött, régről tudjuk, parancs van,
 s minden parancs fekély: a jogra ront.
 Én nem félek, polgár, tapasztalatlan,
 nőkben lelni bár félarasznyi hont.
 Szeretőim másoknak szeretői
 – közös hazák fényéből egy verőnyi.

2. A műsorról

Adjunk, játsszunk éjjel hajléktalant,
 tévéműsort a Margit híd alatról!
 Folyj majd, dúdolj és gőzölögj alatt,
 s én fölhajtom a kombinédat akkor.
 Téged fölizzgatni egyszer kaland,
 hiszen némán folysz s gőzölögysz s kialszol,
 szint nem öltesz, se most, se álmaidkor,
 ám ébredek, ha rád ugrom a hídról.

Ha főműsor leszünk a sors miatt,
 hát nem szakíthat meg reklámidő sem,
 akár ujjat gyűrű s téged hidak.
 – – – Vértbajosan és nyavalyatörősen
 bemocskoljuk, város, talk show-idat.
 Várd ki, Dunám, a harmincat betöltsem,
 mert fölhajtom a kombinédat akkor.
 Azt már közvetítik, a Margit híd alatról!

3. A látásról

Ne számolgasd, városom, gömböcöm,
 hány esztendeje élek itt, a földön.
 Sem hogy mit ér a máj könnyözön,
 ha keszkenődbe, a régmúltba gyötröm.
 Mert jó szívvel hiszem, hogy őrködöm,
 ha látom, nyelem, emészttem s visszaöklöm
 (mert igaz fényt gyöngyre utánzat ad:)
 halott nyarak gyöngye utánzatát.

Gurulj, gömböc, fölfalsz majd engemet,
 s gyomrod szerint szétválogatsz, akár mást.
 A selejtet: lényemet elnyeled,
 ám felszínre öleled a látást.
 Egy szemmező lesz a bőröd, hogy átlásd,
 ki vagy. Én: elektronhéjad leszek,
 előjelek tánca – mindig s megint más.
 ...Vigyázz, gömböc, halálod egy kacsintás.

4. A lepkegyűjteményről

Halott műfajoknak számárkövén,
 csak így tovább, csak lassú bicegéssel – – –
 véren járok, és végzet áll mögém:
 és figyelni kezd, amint bicegést lel.
 S leszek lepke, és ő tút bök belém,
 és *oda* vágyakoztat s *ide* présel,
 s leszek árva, páratlan árvarím – – –
 s lefújja és kihajtja szárnyaim.

A vér: szívódni kész, porlepte rum,
 s a vég a könyvet át vele itatja.
 Szerkesztési elvét átjárja gúny:
 a pillangók között megannyi hangya,
 balra Parnasszus, jobbra Orfeum
 – – – és ide szúr engem. Félig se balra,
 félig se jobbra – úrbe, rumba, vérbe,
 számárkövek közé: egy lepke vértje.

Nyina Berberova

MOZART FELTÁMADÁSA

M. Nagy Miklós fordítása

I

1940 júniusának legelső napjaiban, vagyis pontosan azokban a napokban, amikor a francia hadsereg elkezdte utolsó, végleges visszavonulását a sedani áttörés után, egy csöndes, meleg este egy négy nőből és öt férfiből álló társaság üldögélt a kertben, a fák alatt, Párizstól százversztányira. Éppen Sedanról beszélgettek, arról, hogy az utóbbi napok ennek a szónak – melynek olyasféle régies hangzása volt, mint mondjuk a „krinolin”-nak – visszaadták hajdani végzetes csengését. Arról beszélgettek, hogy maga ez a város, amelyet természetesen egyikük sem látott még, s amely jobblétre szenderült valamikor nagyapáik idejében, most mintha egyszeriben feltámadt volna, hogy megismételjen valamiféle egyedül őneki rendelt tragikus eseményeket.

Olyan csönd volt, hogy amikor elhallgattak, és ki-ki a saját gondolataiba merült, a nyitott ablakokon át hallani lehetett a régi házban függő faliórák ketyegését. A zöld, tiszta, gyönyörű égen még éppen csak fölpláskoltak a zöld csillagok, s még egyiket sem lehetett felismerni – annyira magányosak voltak, annyira nem alkottak még semmiféle mintát, csillagképet. Az öreg fák – akác, nyárfa – meg sem rezzenek, sóhajtásuk sem hallott, mintha csak őriznének valamit mozdulatlanságukkal, valami olyat, ami az emberek számára láthatatlanul megbúvik ebben a nyári estében. A házigazdák és a vendégek épp megvacsoráztak, még nem szedték le a terítőt, a poharak és a kupicák még az asztalon voltak. Az ülők arca lassan változott a sötétedő ég zöld fényében, ahogy az árnyak megsűrűsödtek rajtuk. Beszélgettek magáról a háborúról is meg a háború előjeleiről. Egy fiatal nő, aki autóval jött a városból a férjével és a húgával, érces zengésű, erős hangját visszafojtva mesélt a meteorról, amit másfél héttel ezelőtt látott.

– Ugyanebben az órában történt. Ugyanilyen derűs volt az ég akkor is. Először hullócsillagnak hittem, de olyan sokáig tartott, és annyira fényes volt...

– Egy évvel ezelőtt bizonyára észre sem vette volna – mosolyodott el az egyik vendég, a kopasz, tagbaszakadt, fényes, kék inget viselő Csabarov, akinek fekete, lógó bajsa volt, és gondnokként dolgozott a kastélyban, innen vagy tizenkét versztára, és most kerékpárral jött ide.

– Egy évvel ezelőtt – mondta Vaszilij Georgijevics Szuskov, az ősz hajú, de egyébként még fiatal, fürge, éles tekintetű házigazda, aki egy fejjel magasabb volt a többieknél –, igen, pontosan egy évvel ezelőtt halt meg Nyevenszkij. Ő sok mindent megérezett abból, ami bekövetkezett, sok mindent megjósolt.

– Remekül tette, hogy meghalt, legalább nem kell látnia azt, amit mi látunk. Ha most feltámadna, csak köpne egyet, és elsírná magát.

A háziasszonnyal szemben, az asztal másik végén egy francia férfi ült, akit Csabarov hozott, és akit senki sem ismert rendesen. Egyszerűen, minden feszengő bocsánatkérés nélkül kérte, hogy fordítsák le neki, miről folyik a társalgás.

– Monsieur Donouix, arról beszélgetünk, mit szólnának a föltámadt halottak, ha meglátnák, ami most történik – felelte Marija Leonyidovna Szuskova.

Donouix kivette szájából fekete pipáját, összevonta szemöldökét, és fölnevetett.

– Aztán érdemes volna-e zargatni őket? – kérdezte, egyenesen a háziasszony szemébe nézve. – Különbén Napóleon császárt azért szívesen meghívnám, hadd gyönyörködjön egy kicsit, hogy mire jutott a világ, de, mondjuk, a szüleimet inkább megkímélném ettől az élvezettől.

Hirtelen mindenki egyszerre kezdett beszélni.

– Nem értem. Már hogy önmagunk kedvére támasztanánk fel őket vagy őértük? – mondta senkihez sem odafordulva a Párizsból jött nő élénk arccal, most már nem titkolva erős hangját. Manyura Krajnnak hívták, és nagy, fehér fogai olyan tökéletes fogsort alkottak, hogy valósággal protézisnek tetszett. – Ha őértük, akkor természetesen jó lenne feltámasztani Napóleont is, Bismarckot is, Viktória királynőt is, talán még Julius Caesart is. De ha lehetséges volna magunknak, egyedül csak magunknak, saját kedvtelés végett föltámasztani egy embert a múltból, az már egészen más dolog. Azt jól meg kell fontolni. Olyan nagy a választék, annyira sok a csábítás... Azt hiszem, bármilyen banálisan hangzik, én Puskit támasztanám fel.

– Kedves, vidám, csodálatos ember – mondta Marija Leonyidovna Szuskova. – Micsoda boldogság lenne élve látni őt.

– Vagy lehet, hogy inkább Taglionit? – folytatta Manyura Krajn. – Bezárnám a lakásba, és csak gyönyörködnék benne.

– Utána meg el lehetne vinni Amerikába – szólt közbe Csabarov –, és az impresszáriók darabokra tépnék.

– Na nem, ha már valakit fel kéne támasztani, akkor semmiképpen sem Taglionit – mondta leplezett bosszankodással Manyura férje, a nála kétszerte idősebb Fjodor Jegorovics Krajn, Szuskov barátja. – Ehhez nem szabad ilyen meggondolatlanul hozzáállni. Én kihasználnám a lehetőséget, és Lev Tolsztojt rángatnám vissza az Úr világába. Mondja csak, kedves uram, nem ön tagadta-e a személyiség szerepét a történelemben? És nem ön jelentette-e ki, hogy nem lesz több háború? És nem ön viszonyult-e szkeptikusan a himlőoltáshoz, tisztelt uram? No, most akkor ne hunyja be a szemét, nézze csak meg, mire jutottunk! – Látszott, hogy Fjodor Jegorovicsnak valami magán számlája van Tolsztojjal, és már egész beszédet kerekített magában arra az esetre, ha netán találkozónának a túlvilágon.

– Avec Taglioni on pourrait faire fortune* – ismételte meg Csabarov a gondolatát franciául.

– Én pedig, uraim – szólalt meg egy lila púderrel erősen bepúderezett és szerföltött kellemetlen szagú kölnitől illatozó öregasszony, Szuskov anyukája –, én pedig, uraim, Ljosa bácsit támasztanám fel. Hogy elcsodálkozna!

Senki sem tudta, ki volt az a Ljosa bácsa, és néhány másodpercre mindenki elhallgatott.

A beszélgetés észrevétlenül magával ragadta az egész társaságot, és valamennyiük gondolatai visszaröpültek ebből az estéből és ebből a kertből valahová a múltba – az egyszerre közeli és nagyon-nagyon távoli múltba, mintha valaki már szinte biztosra megígérte volna nekik, hogy elvégzi ezt a kis bűvészlucsköt, és kielégíti mindenkinek a szeszélyét, s most már nincs is más tennivaló, csak maga a választás – csak hát éppen

* Ezzel a Taglionival egy vagyont lehetne keresni.

választani volt szörnyen nehéz, mert senki sem akart elhamarkodottan dönteni, de kivált a nők nem. „Én meg, én csak Mozartot, igen, csakis Mozartot – gondolta magában Marija Leonyidovna –, senki más nem kéne nekem, ugyan minek kéne?” Nem azért döntött így, mert olyan iszonyatosan szerette a zenét, amint az gyakran előfordul egy bizonyos életkor után a nőkkel, pontosabban az úgynevezett „művelt hölgyekkel”, hanem csak azért, mert számára éppen ehhez a névhez kötődött egészen kicsi korától kezdve és egészen mostanáig valami magasztos, áttetsző és örök, ami pótolhatja az ember számára a boldogságot: Marija Leonyidovna mohón cigarettázott, és várta, nem mondanak-e még valamit a vendégek, neki magának nem volt kedve beszélni. Magdalina szólalt meg, Manyura Krajn húga, egy kövér, sápadt, harminc év körüli nő, akinek rendkívülien kerek válla volt, valóságos labda. Az ő láttára az embernek mindig homályosan eszébe jutottak valamiféle vitathatatlan statisztikai következtetések arról, hogy ennyi és ennyi millió lány Európában férj nélkül marad, mert nincs elég férfi, hogy mindenkinek jusson.

– Nem, én semmilyen hírességet nem támasztanék föl – mondta Magdalina, a híres emberekkel szembeni valami kis viszolygással a hangjában –, inkább egyszerű halandót választanék. Valamilyen filozofálgató fiatalembert a múlt század elejéről, Hegel hallgatóját, Schiller olvasóját vagy egy udvaroncot a Lajosok korából.

Megvonta kövér vállát, és körbenézett. De már majdnem teljesen besötétedett, és alig lehetett kivenni az arcokat. S a csillagok közben mind előbújtak odafönn, és egészen megszokottá vált az ég.

Csabarov sokáig hallgatott. Végül valamilyen tompa orrhangot hallatott, kopogott az asztalon az ujjaival, kinyitotta a száját, de hirtelen elfogta a kétely, mégsem szólalt meg, hanem újból a gondolataiba merült.

A tizedik jelenlévő, aki eddig hallgatott, Kirjusa volt, Szuskov tizenkilenc éves fia, Marija Leonyidovna mostohafia. Fejlődésben visszamaradott fiú volt, legalábbis így tartották számon a családban. Lassan kinyitotta vastag, széles száját, és kerek, jóságos, sarkok nélküli szemével hiszékenyen nézve a mostohaanyjára megkérdezte:

– És lehet egyszerre kettőt?

Isten tudja, mi csillan meg ekkor álmos tudatában. Úgy gondolta, a jelenlévők eldöntöttek valami érdekes dolgot, és már csak a részletekben kell megállapodni.

– Mais c'est un vrai petit jeu* – jegyezte meg fanyar nevetéssel Donouix, és mintha erre mindannyian visszatértek volna valahonnan, mocoogtak, nevetgéltek. – Lám, mindenkinek megvolt a maga kivételezettje, és mindenki szörnyen komolyan tárgyalja a kérdést.

Marija Leonyidovna csak bólintott erre. „Mozartot, persze hogy őt, csakis Mozartot – ismételte meg magában. – És még jó, hogy már nem vagyok valami fiatal, és minden esetleges önző érzéki szempont nélkül akarom látni őt. Csak üldögélnék reggelig, játszana a pianínónkon, vagy csak beszélne nekünk valamiről. És mindenki eljönne, hogy megnézze és meghallgassa, a szomszédék kertésze is a feleségével, a postás is, a boltos is az egész pereputtyával meg az állomásfőnök is... Micsoda boldogság lenne! És holnap már nem lenne se posta, se vonatok, semmi se lenne. Minden fenekes-tül felfordulna; és nem lenne háború... Nem, háború azért lenne.”

Megint rágyújtott; a gyufa lángja egy pillanatra megvilágította éles, nem túl szép arcát és vékony, szép kezét. Az arcán kívül minden nőies, fiatal és kecses volt rajta, de

* De hisz ez igazi játék.

különösen a járása volt könnyű és nesztelen, s ezt mindannyian észre is vették, amikor Marija Leonyidovna hirtelen felállt, és járt egyet a fák alatt, majd visszajött, és ragyogott cigarettájának parazsa a leszállt éj sötétjében.

Ekkor megmoccan az addig a kert lenti mélyében megbúvó hűvösség, ott, ahol két kis kőhíd volt a virágba borult patak keskeny, kanyargós medre fölött. Az öreg Szuskova a sáljába burkolózva bóbiskolt a padon, Kirjusa bambán nézett fölfelé, és világos volt, hogy a fákhöz és csillagokhoz hasonlóan ő is csak létezik, derűsen, gondolatok nélkül. És hirtelen valahol messze, talán negyven, ötven versztára onnan, keleten, ott, ahol nyáron felkel a nap, felbőffent, zúgott és elcsitult egy nehéz ágyúlövés, mely annyira hasonlított a mennydörgésre, és mégis egészen más.

– Ideje menni, ideje menni – szedelődzködtek egyszerre mindannyian, és Manyura Krajn valamit csörgetve magán beszaladt a házba a kabátjáért és a táskájáért; átmentek az ebédlőn és a nagy, sötét előszobán, aztán ki az udvarra, ahol ott állt az autó. Szuskov anyja is elutazott Párizsba; föltette a nagy lila virágos kalapját, s még a bőrröndje is lilás árnyalatú volt. Néhány másodpercig üresben járt a motor, aztán, óvatosan meglegbentve fekete szárnyait, hátrálni kezdett az autó a kapu felé. A volán mögött ülő Krajn még egyszer biccentett az ott maradóknak, Manyura pedig, akinek csak kis porcelánszája fénylett, elmosolyodott az ablak mögött, és mondott valamit. Az autó kiment a kapun, megállt, rükkverből előremenetbe kapcsolt, és mintha magamagát húzná, eltűnt, láthatatlan, csípős füstöt hagyva maga után.

Csabarov ment a biciklikért.

– Nagy örömmel látjuk bármikor itt nálunk – mondta Szuskov a franciának. – Egész nyáron itt fogunk lakni, és vasárnaponként, mint látja, vendégeket fogadunk. Úgy-hogy tiszteljen meg máskor is.

– Enchanté, monsieur – felelte Donouix. – Felejthetetlen este volt.

És Csabarov után ő is megcsókolta Marija Leonyidovna vékony kezét.

Másnap Vaszilij Georgijevics szokása szerint vonattal beutazott a városba, és csak Marija Leonyidovna meg Kirjusa maradt a házban. Ez éppen az a hétfő volt, amikor déli órákor több száz repülőgép először bombázta Párizst.

II

Párizs bombázásáról csak este értesültek. Nappal hallottak ugyan tüzelést, de olyan messziről, hogy nem lehetett megállapítani, Párizsban történik-e vagy Pontoise-nál, mint néhány nappal azelőtt. Este megjöttek az újságok, és a kis falu lakossága, melynek közepén ott állt leomlott tornyával a mindenki által rég elfeledett templom, kiözönlött a vastag törzsű, kerek platánok szegélyezte utcára, amely a kocsmától a faluházáig vezetett.

A falu népe jóformán csak öregasszonyokból állt. Persze az is lehet, hogy az öregasszonyok, mint valamennyi francia faluban, csak a lakosság felét tették ki, de mivel őket gyakrabban lehetett látni az utcán, mert hol beszélgettek egymással, hol vásárolni mentek, hol kiráztak valami rongyot, hol teregettek, úgy tűnt, belőlük áll a falu kilenczede.

Némelyik még csak ötven körül járhatott, s ők még teltek és elevenek voltak, kicsit őszültek, az arcuk pirospozsgás, tekintetük, akár a farkasé. De voltak ráncosak, inasak, fogatlanok is. És akadtak összegörbedtek (ők még emlékeztek az 1870-es német invá-

zióra), akik már alig vonszolták beteg, puffedt lábukat, sötét kezükön hosszú, fekete körmök meredeztek, és arcuk rég megfakult, de ők sem maradtak el semmiben a többiek től, ugyanolyan fáradhatatlanul, hadarva, mindig egy és ugyanazon szavakkal beszélgettek – a sarkokon, a platánok alatt, a saját kertkapujuknál vagy másokénál. Mind-egyik széles kartonkötényt viselt, hátul összekötve vagy elől összegombolva. Némelyiknek vaskeretes szemüveg volt az orrán, és ringva kötögettek, a hónuk alatt tartva a gombolyagot. Szinte valamennyien a múlt háborúban elesettek özvegyei voltak, és most kivétel nélkül mindegyiknek vagy a fiát, vagy a vejét vitték el ebbe a háborúba.

Az árnyas kis utcában, ahol Szuskovék kertjének kerítése húzódott, szintén megzavarták a csöndet ezen az estén, és Kirjusa beszaladt megmondani Marija Leonyidovnáknak, hogy Párizsban bombáztak, házak dőltek össze, raktárak égnek, több mint ezren meghaltak és megsebesültek. Marija Leonyidovna Kirjusára nézett, akinek széles, bágyadt mosoly ült az arcán, és elszomorodott, hogy ez a már majdhogynem felnőtt férfi ugyanaz a gyerek maradt, akinek tizenkét évvel ezelőtt megismerte. Volt idő – valahogy ez mostanában különösen gyakran jutott eszébe –, amikor Kirjusa egyszer csak elhatározta, hogy tanulni fog. Volt valami ködös, röpke megvilágosodás ebben a beteg agyban, próbálta megjegyezni a betűket, de aztán nem lett belőle semmi. Az egész azután ért véget, hogy volt egy rövid és viszonylag szerencsés románca a csemegebolti eladólánnyal; azért viszonylag szerencsés, mert Kirjusának csak fokozatosan, nagyon lassan rosszabbodott az állapota.

Marija Leonyidovna gyorsan végigsorolta magában, hogy kije, mije van Párizsban. Ebben a városban volt először is Vaszilij Georgijevics, aztán ott a lakásuk, egy világos, meleg, igazán jó lakás, amit nagyon szeretett. Aztán ott vannak Krajnék, Abramovék, Sznyezsinszkijék, Eduard Sontag, Szemjon Iszaakovics Frejberg, Lenocska Mihajlova és még nagyon sokan, akik most talán sebesültek vagy halottak. És amikor ezekre az emberekre gondolt, akik a város különböző részein éltek, egyik itt, a másik amott Párizs régi, a hajtásoknál szakadozott térképén, melyet az emlékezetében őrzött, valami fellobbant és kialudt benne.

„Igen. Meg kellett történnie – mondta magában. – Tegnap is beszélünk róla. De miért kellett Vaszilijnak elutaznia, és Krajnék is maradhattak volna. Tegnap beszélünk róla... Miről is beszélgettünk még tegnap? Ja, igen. Te, Mozart, Isten vagy, s magad sem tudod. Az egész borzalom, mézárulás és hamisság helyett bárcsak itt lehetne az az ember, aki önmagában egyesíti mindazt, ami szép, tiszta és örök, mint ezek a felhők. Mielőtt ránk száll az örök süketség, utoljára még hallani, ahogy csillag csillaggal társalog.”

Odament a kicsi, még egészen új rádióhoz, amit Kirjusának szigorúan tilos volt megérintenie, és elfordította a gombot. Először egy francia hang beszélt, aztán egy angol, aztán német. Mindez összezsúfolódott a kis fadobozban, és csak láthatatlan falak választották el őket. A hangok mind ugyanarról beszéltek. És hirtelen zene hangzott fel, éneklés, spanyolul vagy olaszul, édesen, könnyedén pengtek a gitárok. De amikor meghallotta az „amore” szót, Marija Leonyidovna lekapcsolta a készüléket, és az ablakhoz ment, ahonnan látni lehetett a faluba vezető utat a zöld, füstös, sűrű zabablák között.

Kedden, szerdán és csütörtökön beszállásolás volt a faluban: a nehéz, zöld ágakkal karneválián földíszített teherautók, amelyekre míniummal valami betűk voltak festve, ötszáz fiatal, egészséges, zajos katonát hoztak, meg négy hosszú köpenyes, fáradt, meggyötört, lázas arcú tisztet. Marija Leonyidovnáknál bejelentkezett a szállásmester – az egész faluban az volt a legjobb ház, amit Szuskovék béreltek –, s ő azon nyomban át-

költöztette Kirjusát az ebédlőbe, átadva a szobát a századosnak, a kis házban lévő helyiséget meg a három hadnagynak.

A négy tiszt ruhástul aludt, és éjszaka többször jött ébreszteni őket valamilyen ügyeletes – hol egy alacsony, kreol bőrű, sárga szemű, hol egy nagydarab, egyenes tartású, nagy fejű fiú. Vaszilij Georgijevics mindennap telefonált a postára, ami a téren volt, a kereszteződés sarkában. Egy fiúcska szaladt mindig Marija Leonyidovnáért – ki voltak verve az első fogai –, és ő, ahogy volt, a maga lányos, nesztelen járásával szaladt utána, be a csöpp kis épületbe, amelyben egyetlen kisablak volt, felkapta a kagylót, és hallgatta Vaszilij Georgijevicset: hogy minden rendben, hogy megkapta a pénzt, látta Eduardot, Sznyezsinszkijéknél ebédel, és szombaton érkezik.

– Nálam meg katonák vannak – mondta Marija Leonyidovna, még zihálva a futástól. – A házban. Odaadtam Kirjusa szobáját. Meg a cselédlakot.

– Jobb lenne, ha hazamennék? Nem félsz?

– Miért félnék? Minden jót.

És valóban, épp ekkor gondolt rá, hogy egyáltalán nem fél, sőt inkább megnyugtatta, hogy nincs egyedül, hanem hallgatag, udvarias, idegen férfiak költöztek be a házba.

De éjszaka alig aludt. Fülelt. Távolról, még az erdőn túlról a halott éjszaka csöndjében motorbicikli suttogásszerű zúgása hallatszott, valami konok és széles hang, amely, ahogy közeledett, egyre szűkül és erősödött, majd hirtelen már az ő utcájukban iramlott, és megállt a szomszéd háznál, ahol az ügyeletes szállt meg. A motor elcsöndesedett, s ekkor hangok és léptek hallatszottak. Csapódott a kertajtó. Valaki bejött a házba, az ő házába, valaki idegen, és a vén, vak kutya felkelt szalmájáról, s morogva odacaplatott, hogy megszagolja a nyomot az udvaron, a murván. Valahol felgyulladt a villany, Marija Leonyidovna hallgatta, hogy szaladgálnak a házban, a cselédlakban. Valami csörömpöl, ajtó csapódik. Kirjusa meg ott alszik a közelben, az ebédlőben, amelynek nyitva hagyta az ajtaját, és már nem ezek az éjszakai hangok félelmetesek, hanem csupán az, hogy mi történik a világban ezen az éjszakán.

És nem a hallgatag, idegen férfiaktól félt – harmadnap el is mentek, tárva hagyva a ház ajtajait is, a kertkaput is, sötét lámpákkal vezetve ki a faluból a friss ágakkal feldíszített teherautókat –, és nem is az ügyeletesektől, akik bejártak hozzájuk, és nem is a faluban elszállásolt ötszáz félrészeg, erős katonától – a levegőtől félt, a júniusi meleg levegőtől, amelyben ágyúlóvések görögtek a láthatáron, s amely halkán úszott felé, a házára, a kertre, a nyári felhőkkel együtt, és nem volt semmi kétség, hogy ez a fuvalat, mely magához az időhöz hasonlatos, elhoz ide hozzájuk is valami pusztító rettenetet, mely tán maga a halál. Mint ahogy a naptárra nézve már senki sem kételkedett benne, hogy öt, tíz vagy tizenöt nap múlva valami szörnyű történik, úgy bizton mondhatta az ember – éjjel is, nappal is arcán érezve ezt a fuvalatot –, hogy azzal együtt ide, ebbe a faluba is eljön a gyilkolás, a hódítás, a pusztítás és a sötétség.

És ez a szél, ez a levegő az utóbbi napokban meleg, áttetsző és illatos volt. Kirjusa a kertben dolgozgatott, minden este megöntözte a ház előtti virágágyást, nevelte a szomszéd kiskacsáit. Marija Leonyidovna világos kartonruhában, kendőt kötve a fejére kitakarította a cselédlakot, talált egy ott felejtett tölténytáskát és két kibontott levelet – azokat olvasás nélkül kidobta. A mosdókagylóban csikkek voltak, és megperzselt újság hevert a padlón. Megágyazott Kirjusának a szobájában, és a bejárónőnek meghagyta, hogy mosson fel az egész házban.

Ugyanazon a napon, estefelé a szomszédokhoz menekültek jöttek Soissons-ból, két kövér, sápadt nő, egy öregember meg gyerekek. Csíkos matracot tettek a mocskos autótetejére, és a csodálkozó helybélieknek elmagyarázták, hogy most mindenki ezt csi-

nálja, így védik a kocsit a golyóktól. Az öreget a kezénél, lábánál fogva rángatták be a házba: nem volt magánál.

Éjfélre újabb menekültek érkeztek a templommal szemközti világoskék, festett házba, amelyek olyan volt, mint egy játék házikó. Beszélték, hogy az elszállásoltak egy része nem ment el, hanem éjszakára ott maradt a falu másik végében. Úgy tűnt, minden házban vannak idegenek, akik messziről jöttek gyalog vagy járművel, és itt bújnak meg éjszakára. Fények nem voltak, minden sötétségbe borult, de az ajtók mögül mindeütt hangok hallatszottak, a kocsmá zúgott az üvöltözéstől, énekléstől, zsvajtól, és a platánok alatt sokáig sugdolóztak az öregasszonyok.

Marija Leonyidovna bezárta a bejárati ajtót, elfüggönyözte az ablakokat, elrakta a vacsora maradékát, és mint máskor is mindig, a szomszéd szobában üldögélve beszélgetett Kirjusával, amíg a fiú lefekvéshez készülődött. Kirjusa időről időre boldogan felkiáltott.

– Már megmostam a fogam! Már levettem a cipőt a bal lábamról!

Ha valaki nem tudta volna, hogy egy tizenkilenc éves férfi van ott, aki iszonyú sokat eszik, hangosan horkol álmában, és nem tud írni-olvasni, azt gondolhatta volna, hogy egy tízéves fiú fekszik le éppen, s csak mókázni támadt kedve, azért beszél olyan mély basszus hangon.

Miután leoltotta a lámpát az ebédlőben és Kirjusánál, és bement a saját szobájába, Marija Leonyidovna sokáig állt a nyitott ablaknál, és arrafelé nézett, ahol nappal látni a zabtáblákat és az utat. Holnap megjön Vaszilij... Kellemes, megnyugtató volt erre gondolni, pedig szinte egész nap eszébe sem jutott a férje, állandóan csak Mozart járt a fejében.

Vagyis igazából nem ő maga. Most, ebben a túlságosan riadtan elcsöndesedett éjszakában, melynek a legszélére volt odabiggyesztve az éppen csak megszületett hegyes hold, valahogy szokatlanul megvilágosodtak a gondolatai. Egész nap, pontosabban végig az elmúlt napokban és egész este mindig ugyanazt a kérdést tette fel magának, és nem talált rá választ: mitől van az, hogy mindaz, ami borzalmas, kegyetlen és fájdalmas, olyan könnyedén megvalósul, vagyis szilárd alakot nyer, és még erősebben nyomja a lelket, miközben minden, ami magasztos, gyöngéd, meglepetéssel és búbájjal teli, csak árnyként fut át az ember szívéen és gondolatain, és nem lehet se megérinteni, se megszemlélni, se érezni a súlyát és alakját? „Talán csak a szerelem – gondolta, ahogy ott állt az ablaknál –, igen, csak a szerelem adja meg ezt a boldogságot. De mi van azal, aki többé nem akar szeretni, aki nem tud szeretni többé? Nekem nincs kit, nekem már késő szeretnem. Itt a férjem, nincs szükségem senkire.”

És hirtelen mintha azt hallotta volna, hogy halkán koppan a kertkapu kallantyúja, s aztán már tisztán hallotta, hogy valaki bejött az udvarra, két lépést tett, azután megállt.

III

– Ki van ott? – kérdezte halkán. Még nem volt teljes a sötétség, és a férfi homályos, gyenge árnyéka rávetült a fehér murvára. Aztán megmozdult, megcsikordult a murva. Az idegennek tisztán kellett látnia Marija Leonyidovnat, ahogy ott állt az ajtótól közvetlenül jobbra lévő nyitott ablakban. Úgy emlékezett, hogy bezárta az ajtót. Az udvaron lassan közeledő alak nem válaszolt. Látni alig lehetett. Felment a tornácra, megállt Marija Leonyidovnatól három lépésre, kinyújtotta a kezét, s kinyílt az ajtó. És ami-

kor már bent volt a házban, Marija Leonyidovna kiáltani szeretett volna, de, mint valami rémálomban, nem jött ki hang a torkán.

A férfi sápadt és sovány volt, kiugró orrú és borzas hajú; a csizmájától a kalapjáig minden másról levetett gönc volt rajta. Poros keze olyan vékony és gyöngye volt, hogy semmit nem is próbált csinálni vele. Az arca is fáradt volt, zöld és fiatal, de nem fiú volt; látszott, hogy fiatalabbnak néz ki a koránál, s talán már harminc is elmúlt.

– Bocsásson meg, hogy megijesztettem – mondta franciául, de enyhe külföldi akcentussal –, nem alhatnék meg itt valahol?

Marija Leonyidovna a tágas előszobát megvilágító lámpa fényénél nézte a férfit; csak állt szótlanul, még nem nyerte vissza lélekjelenlétét. De amint meghallotta az első szavakat, s amint a férfi ránézett hosszú, habozó tekintetével, elmúlt a félelme.

– Ki maga? – kérdezte.

De a férfi csak lesütötte tekintetét.

– Honnan jött?

Az idegen kicsit összehúzta magát, ujjaiával összefogta a széles kabát fölhajtott galérját, amit tán mezítlen testén viselt.

– Ó, messziről, messziről... Nagyon elfáradtam. Kicsit lefeküdnék, ha lehetne.

„Belga – döntötte el magában Marija Leonyidovna –, de az is lehet, hogy francia, csak valami távoli helyről való. Katona vagy menekült? A kora szerint katona, kinézetre inkább menekült. Lehet, hogy kém?”

Bevezette a kis házba, s egész idő alatt az járt a fejében, hogy a férfi hátulról leütheti, de közben biztosan tudta, hogy nem teszi meg. Mikor bementek a szobába, már egyáltalán nem félt tőle. A férfi körül se nézett, szótlanul odament az ágyhoz, leült rá, és lehunyta a szemét. A bakancs és a nadrágszár között Marija Leonyidovna meglátta sovány, pucér lábát.

– Kér enni? – kérdezte tőle, s közben becsukta az alacsony szárnyas ablak spalettáit; háborús időben vigyázni kell, hogy kívülről ne lássék a fény.

– Mit mondott? – kérdezte a férfi összerézzenve.

– Azt kérdeztem, kér-e enni valamit.

– Nem, köszönöm. Ettem a vendéglőben. Csak teli vannak, nem tudtak ágyat adni nekem éjszakára.

Marija Leonyidovna megértette, hogy ideje menni.

– Egyedül van? – kérdezte még tőle, sebtében megigazítva valamit az asztalon.

– Már hogyan egyedül?

– Úgy értem, a társaival együtt jött ide, ebbe a faluba, vagy hogyan?

A férfi fölemelte tekintetét.

– Egyedül jöttem, és csak így, minden csomag nélkül – mosolyodott el, a fogait nem mutatva. – És nem katona vagyok, hanem civil. Zenész...

Marija Leonyidovna még egyszer a kezére pillantott, jó éjszakát kívánt neki, megmutatta, hol kell lekapcsolni a villanyt, és kiment a szobából.

Most kettőre fordította a kulcsot a zárban, aztán elfogta valami különleges, állati fáradtság – azonnal lefeküdt és elaludt. Reggel, mint mindig, korán kelt; Kirjusa már kint volt a kertben, és valamilyen dalt harsogott; a cselédlakban csend volt. Reggeli előtt Marija Leonyidovna nyugtalanzkodni kezdett, nem történt-e valami: még mindig csukva volt az ajtó is, a spaletták is. „Még mindig aludna?” – gondolta. Négy órakor kellett megjönnie Vaszilij Georgijevicsnek, s előtte még egyszer odament megnézni, nem kelt-e fel a vendég. Benyitott a csöpp tornácra, aztán onnan a szobába is. A férfi

egyenletesen szuszogva aludt; a ruhájából semmit sem vetett le, még a csizmáját sem. Hanyatt feküdt a széles matracon, a párna az oldalánál. Marija Leonyidovna becsukta az ajtót.

Vaszilij Georgijevics késve érkezett – a Párizsból jövő vonat sokáig állt valamilyen hídon. Az állomástól a házig Szuskov széles, erős vállán hozta a nagy bőröndöt, majd-hogynem láda volt – a párizsi lakásból belepakolta mindazt, ami nélkül Vaszilij Georgijevics sem a saját, sem a felesége életét nem tudta elképzelni: a télikabátját, a felesége régi mókusbundáját, meleg alsóneműt (mindig ilyet hordott télen), egy albumot a prágai fényképekkel (sokáig élt Csehországban), egy drága távcsövet a tokjában, egy font szárított füget, mert szerette, ha az van tartalékban, Montesquieu *Lettres persanes*-jének* szépen újrakötött példányát és Marija Leonyidovna tavalyi estélyi ruháját – valamilyen jótékonyági bál alkalmából varratták, ahol pezsgőt árult. A meleg alsónemű és a bunda láttán Marija Leonyidovna elcsodálkozott, hiszen júniusban jártak. De Szuskov elmagyarázta, hogy Párizst elvághatják, vagy az is lehet, hogy menekülniük kell innen, s akkor ki tudja, hogy s mint alakul.

„Menekülni innen? Igen, persze, menekülni kell, ha mindenki menekül. Lám, a soissons-iak is megint összepakolták a holmijukat, és rángatják az öreget az autó felé a házból.” Fogta az újságot, amit a férje hozott, de nem tudott meg belőle semmit. Vaszilij Georgijevics pedig megfontoltan és kedvesen beszélt neki valamit, mesélt, vitatkozott magával, elmondta, mint gondol az eseményekről Sznyezsinszkij és Frejberg, és mindenről nagyon pontosan, helyesen és bölcsen mondott véleményt.

– Na, elutaztak a tisztjeid? – kérdezte. – Ideges voltál miattuk?

– Elutaztak, de a cselédlakban tegnap óta ott van egy... férfi (azt akarta mondani, hogy „egy alak”, de nem tudta). Folyton csak alszik. Persze gyalog tett meg száz versztát.

– Uramisten, egyedül maradsz a kreténemmel, és nem félsz mindenféle idegeneket beengedni a házba! – kiáltott fel Vaszilij Georgijevics, aki sohasem válogatta meg a szavait, ha Kirjusáról beszélt. Azzal megragadta Marija kezét, hogy megkarcolták a tenyerét az éles körmök, és néhányszor mohón megcsókolta.

Késő délután Kirjusa zagyván elmondta, hogy a férfi, aki a cselédlakban alszik, element. Aztán egy óra múlva Marija Leonyidovna hallotta, hogy visszajött, és megint bezárkózott.

– Visszajött az az ember, és biztos megint aludni fog. Ne menj be hozzá – mondta Kirjusának.

És másnap ugyanez ismétlődött: a vendég naphosszat feküdt vagy ült mozdulatlanul és hang nélkül az ablaknál, s csak kis időre ment ki a faluba, végig a kis utcán, át a téren, sétált kicsit a platánsoron, valami ennivalót vett magának, és csöndben visszajött.

Marija Leonyidovnának furcsa dolgok jártak a fejében. Volt, hogy arra gondolt, ezt a férfit feltétlenül le fogják tartóztatni. Vajon miért nem mondta meg neki a nevét? Miért olyan ruha van rajta, ami nem az övé? Ha nem kém, akkor dezertőr. Lehet, hogy orosz? Marija Leonyidovna a külföldön töltött sok-sok év alatt megszokta, hogy a franciák között nincsenek olyan igazi csodabogarak, mint Oroszországban. Vajon van-e útlevele, vagy mindent elhagyott, elveszített? Alsónadrágban futott ki a házból, és jó emberek szedtek össze neki ruhát? De az is lehet, hogy minden rendben van, és csak a megszokott világából kiűzött fiatal, magányos muzsikussal, máskor hegedűn játszóga-

* *Perzsa levelek.*

lahol, vagy leánykáknak ad órákat, vagy épp valamiféle zenéket szerez magában, s arról álmodozik, hogy világhírű komponista lesz?

De a furcsa gondolatok jöttek és mentek, az élet pedig folytatódott a maga rendíthetetlen módján, és ez a vasárnap már nem is hasonlított az előzőre, amikor olyan derűs-szamorváros estét töltöttek a kertben Krajnékkal. A városból nem jött senki. Öt óra-kor megérkezett Csabarov és Donouix biciklin. Vaszilij Georgijevicssel hármásban sokáig ültek a dolgozószobájában, és természetesen a háborúról beszélgettek, de már máshogyan, mint egy héttel azelőtt: a reményeikről beszéltek, meg Donouix is elmondta, hogy még miben reménykedik: hogy a Szajjánál vagy a Marne-nál még meg lehet állítani ezt a tébolyt, ezt a vashordát. Valahányszor bement hozzájuk, Marija Leonyidovnáknak úgy tűnt, hogy a francia szeretne mondani neki valamit. Felállt, és egyenesen szembenézett vele, és valamiért ez kellemes volt – a férfi hisztérikus ember benyomását keltette benne (egyébként egyedül csak őbenne) –, majd kiment a szobából, s aztán félt találkozni vele az ebédlőben, az udvaron vagy a kertben.

Nem tudta volna megmagyarázni ezt az érzését, de folyton a szeme előtt látta Donouix szomorú, határozott, túlságosan is kifejező arcát. Feltette a teavizet, s a férfi ekkor ment ki az ebédlőbe, mintha csak véletlenül tenné, behúzta maga után az ajtót, és Marija Leonyidovna megérezte, hogy most mindjárt mond neki valami olyat, amit egész életében nem fog elfelejteni.

– Nous sommes perdus, madame* – mondta halkán, az arcát nézve meghatározhatatlan színű, kicsi szemével. – Maga Napóleon császár, akit múlt vasárnap fel akartam támasztani, még ő sem tudna már semmit sem tenni. Ezt csak magának mondom; döntse el, mikor és hová mennek innen. Paris est sacrifié.**

Elsápadt, eltorzult az arca, de erőltetetten köhögött egyet, s azzal össze is szedte magát. Marija Leonyidovna mozdulatlanul állt a fajansz cukortartóval a kezében.

– A Loire-nál nem lesz csata. A Maginot-vonalat hátulról veszik be. Egyáltalán nem lesz semmi. Vége mindennek. Elmennek Bordeaux-ig, a Pireneusokig. S akkor majd kérni fogjuk a békekötést. – Vaszilij Georgijevics és Csabarov ekkor jött ki az ebédlőbe, és mindannyian asztalhoz ültek.

Marija Leonyidovna hitt neki, de mégsem tudott teljesen hinni, s ezért, amikor kettesben maradt Vaszilij Georgijevicssel, őt sem tudta meggyőzni arról, hogy minden valóban úgy lesz, ahogy Donouix mondta. – Tudod, azt gondolom, jobb lesz, ha többet nem mész vissza Párizsba – mondta. Holnap összepakolunk, és ha előbb nem, kedden mind a hárman délre utazunk. Eltöltünk egy-két hónapot valahol Provence-ban, amíg minden elcsitul. Nem mindegy? – A férje komolyan hallgatta, de sehogy sem tudott egyetérteni vele. – Mit szólnának az irodában? Minden gyávának elmondanának. Holnap bemegegyek Párizsba, és becsületszavamat adom, hogy szerdán visszajövök, isten bizonny, még akkor is, ha teljes nyugalom lesz, akkor is visszajövök. Ugyan mit nem látunk mi még? Ezeknek ez félelmetes, de mi voltunk már cifrább helyzetben is... Különben meg azért sem történik ilyen villámsebesen. Ilyen villám-se-be-sen – énekelte vidáman.

És másnap megint kettesben maradtak Kirjusával. A cselédlakban meg egyre csak ott volt az az idegen.

Továbbra is későn kelt, ült az ablaknál, nézte a fákat, az udvart, az eget. Egyenes hát-

* Elvesztünk, asszonyom.

** Párizst feladták.

tal ülve, kezét a párkányra téve egyforma, szomorú figyelemmel nézte és hallgatta az orgonabokrok közt zajosan csapongó madarakat, a távoli ágyútüzet és az emberek beszédét a kapuk mögött és a házban. Napjában vagy kétszer felkelt, feltette kifakult, túlságosan nagy kalapját, vagy csak a kezébe fogta, és kiment, halkan koppantva a kallantyút a kapun. Járkált a faluban, nézte, mi történik, hogy napról napra riadtabb, izgatottabb és dühösebb a nép. Estéknént sokáig elüldögélt – már nem az ablaknál, hanem a cselédlak küszöbén, félig lehunyva szemét, lusta kezét a vén kutya fejére téve, aki odajött, hogy mellette heverésszen. Alkonyodott, csillogott a hold; volt valami fenyegető a derűs égben, a csendes mezőkben, az ide-oda futó utakban, ebben a nyárban, ebben a világban, melyben a sorsa élni kényszeríti. Úgy tűnt, a férfi, kezével megtámasztva nehéz fejét, emlékezni próbál valamire, és azért hallgat olyan sokat, mert nem sikerül neki. Honnan jöhetett? És hová kell mennie, kell-e egyáltalán? És mi az élet, ez a lüktetés, ez a lélegzés, ez a várakozás meg az elragadtatás és a fájdalom és a háború? És mi végre létezik ő maga, ez a férfi, aki oly gyöngé, de oly hatalmas harmónia van a mellében, s a fülében dallamok, mi végre van itt mindennek a közepén, az immár szakadatlan ágyúzás zajában, a falusi udvarok nyüzsgése közepette, ahol kivezetik a lovakat, melléjük kötik a teheneket, fölpackolják a holmit, bevarrják az aranyat? Semmije sincs. Még egy batyuja se. Nincsenek rokonai, nincs szeretője, aki megvarrná az ingét, kását főzne neki, meggyűrné s bemelegítené neki az ágyneműt. Nincs semmije, csak a zene. Így cseperedett, így volt gyerekkorától. Van lába, hogy vigye, keze, hogy eltakarja magát az emberek elől, meg a zene, és semmi más. Ugyan minek kellett idejönnie, ebbe a világba, ahol úgysem ismerik el, úgysem hallják meg soha, ahol gyöngébb, mint az árnyék, szegényebb, mint a madár, és ostobább a legostobább mezei virágnál?

Látva, hogy a kutya ott ül a férfi mellett, és nem fél, Kirjusa is odament, és leült, igaz, nem a tornácra, hanem csak a közelébe, a köré. És így ültek ott hármasan sokáig, szótlánul, amíg egészen be nem sötétedett, s akkor Kirjusa nagyot sóhajtott, aztán hosszan, idiótán felnevetett, és bement a házba.

IV

Szerda reggel Vaszilij Georgijevics nem érkezett meg. Párizssal két napja megszűnt a telefonkapcsolat, és Marija Leonyidovna már nem tudta, mit gondoljon. Beszélték, hogy nem járnak a vonatok, hogy nem jelentek meg az újságok, hogy nem lehet Párizsba menni, s hogy onnan már második napja utaznak el az emberek. Az egész falu felkerekedett és útra kelt, és azok, akik előző nap még elítélték a menekülőket, a megriadtakat, most maguk is fölpackolták holmijukat szekérre, autóra, gyerekkocsira. Valamilyen fiúcskák és lánykák egész rajban iramodtak el biciklikken, a nagy úton meg, amely a falutól egy versztára húzódott, három sorban mentek a szekerek és az autók. Egész nap pletykák keringtek a faluban, nem szűnt a közeledő ágyúzás, és magasan az égen ezüstös repülőgépek úsztak. Egyes autók, kerülő utat választva, a platánsorba keveredtek, s mivel arra nem volt út tovább, megfordultak, s visszatértek a nagy útra, araszolva besoroltak a végtelen láncba, és mentek tovább dél felé.

Ment ott tüzéség, mentek cigánytáborok, teherautók, főkönyvekkel megpakolva (és sápadt könyvelők ültek bennük, akik egy bankot evakuáltak, az állam alapját); vol-

tak gyalogosok, biciklisták, könnyű lovakon haladt egy csüggedt lovas csapat, igáslókkal összevegyülve, amelyek varrógépekkel, mindenféle eszközökkel, bútorokkal, hordókkal megpakolt hosszú szekereket húztak. A kupac tetején a magasban öregasszonyok ültek, és öregasszonyok ültek az autókban is, halálsápadtan, kibontott hajjal; és mentek öregasszonyok gyalog is, némelyiket úgy támogatták, s aztán megint csapatok következtek öreg ágyúkkal, egy gyönyörű, üres vöröskeresztes kocsi haladt egy versenyautó mögött, melynek ablakából bundára hasonlító nagy fülű kutya lógott ki. Aztán sebesülteket vittek – némelyik csak ült egykedvűen, kéz- vagy lábcsontját fogva, melyből csöpögött a vér az útra. Mások öklendezték a semmit, a nyálkát. Vittek szénát, csépeletlen búzát, vittek gyári munkagépeket és olajtartályokat, és a láthatárig látni lehetett ezt a furcsa, eleven s már halott áradatot.

Marija Leonyidovna egészen estig rakodott és csomagolt, megértve, hogy Vaszilij Georgijevics vonattal már nem jöhet, mint ahogy ők sem tudnak elutazni innen vonattal. A házból látni lehetett a nagy utat, a menekülők reggel óta nem szűnő folyamát. Aggasztotta a gondolat, hogy itt marad egyedül, amikor mindenki elmegy, de még jobban aggasztotta, hogy Vaszilij Georgijevics esetleg nem jön meg. És aggasztotta Kirjusa is, aki a nagy riadalom közepette hirtelen a szokásosnál is idétlenebbül és ostobábban viselkedett. Napközben látta néhányszor hallgatag kvártélyosát, még köszönt is neki messziről, és elhatározta, hogy feltétlenül beszélni fog vele, megtudja róla, amit lehet, esetleg segít neki, és ez a döntése lefoglalta néhány percre a gondolatait. Leszállt az este, Marija Leonyidovna előkészítette a vacsorát, és amint leültek hozzá, motorberregés hallatszott: valamilyen megnyugtató, ismerős hang; Szuskovék házána udvarára két autó érkezett: az egyikben Krajnek ültek hárman, a másikban Eduard Sontag, Vaszilij Georgijevics és az öreg Szuskova. Mindkét autó előző este indult Párizsból, úton voltak egész éjszaka és egész nap.

Manyura Krajn még el is sírta magát, mikor bement a házba. – Ez sok, ez sok! – mondta nagy szájával. – Ezt nem lehet elviselni. Gyalog hajszoják a gyerekeket, mankós öregek bicegnek... Ezt egy élet alatt nem lehet majd elfelejteni... – De Marija Leonyidovna éppen csak megölelni tudta, hisz köszöntenie kellett Sontagot is, Magdalínát is, aztán bemenni a férjéhez a másik szobába, és végighallgatni izgatott szavait, hogy már tegnap este megértette, hogy Marijának igaza volt, hogy el kellett volna utazni már vasárnap, és lehet, hogy már késő.

– Kirjusával gond van – mondta a férjének Marija Leonyidovna, mivel ezt gondolta a legfontosabbnak még egy ilyen napon is.

Eduard Sontagot régi üzleti kapcsolatok kötötték össze Vaszilij Georgijeviccsel, és valamiféle csak általuk ismert, kicsit kényszeredett viszony volt közöttük. Kicsit félrehúzódtott, valami okból Marija Leonyidovna rokonainak tekintve Krajnekét, és vastag szivart szívott. Alacsony ember volt, és gyakran mondta, hogy mennél kisebb egy férfi, annál vastagabb szivart szív.

Rántotta, hideg sült, saláta, sajt, almatorta – egyszeriben teli lett az asztal, és mindannyian falatozni kezdtek, esztelenül és mohón, élvezve e ház bőségének áldását, és tudva, hogy holnap mindebből már semmi sem lesz. Sokat ittak, sokat beszélgettek, meséltek arról, hogy mikor és hogyan fogják feladni Párizst, arról, hogyan bombázták az északi és nyugati külvárosokat, és különösen arról, hogyan hagytak ott csapatpapot, és menekültek, azok is, akik eleve készültek már rá, meg azok is, akik semmi szín alatt nem akartak eljönni; hogy éjszaka a teljes sötétségben hogy mentek öt órán

át a lakásuktól, ahol éltek, a város határáig, a hozzájuk hasonlók ezreivel együtt, hogy lefulladt a motor, felforrnt a hűtővíz, hogy felváltva aludtak.

Aztán megtanácskozták, másnap hány óraker induljanak, és melyik utat válasszák. Sokáig hajoltak a térkép fölé, simogatták, rajzolgatták az útvonalat, aztán megint ittak valamit, és még ettek is, különösen a férfiak. Az udvaron a szomszédasszony levágott két tyúkot, Manyura pedig kibelezte őket a konyhában, a széles asztalon, belemélyesztette lakkozott körmű, gyűrűs kezét, és kirángatott valami sikamlósat. Magdalina és Marija Leonyidovna az ágyneműs szekrénynél guggoltak, párnahuzatot kerestek Eduardnak. A férfiak azt vitatták, elmenjenek-e Csabarovért, és az öreg Szuskova is szerette volna elmondani a véleményét, de senki sem figyelt rá.

Aztán bement a szobájába, pontosabban Kirjusáéba, ahol neki is aludnia kellett, és rögtön betöltötte a szobát kölnijének szörnyűséges szaga. Krajnéknak jutott hely a házban, de Eduard Sontagot a cselédlakban kellett elhelyezni.

– Várjon egy kicsit, mindjárt jövök – mondta Marija Leonyidovna, és átszaladt az udvaron.

Bekopogott az ajtón. A férfi az ágyon feküdt, de nem aludt, s most felült, lassan lerakta a padlóra szakadt csizmás lábát, és kezével végigszántott a haján, mintha próbálná lesimítani, megfésülni, valamennyire rendbe szedni. Marija Leonyidovna szelíden beszélt, és közben alig nézett az idegen felé.

– Bocsásson meg, de hát így adódott: tele a ház vendégekkel. Egész múlt éjjel nem aludtak, és nincs hol elhelyeznem őket. Kérem, van itt egy kis fészerünk a garázs mellett. Nem szívesen háborgatom, de bizonyára megérti, hogy másként sehogy sem... Meg aztán holnap reggel úgyis elutazunk, és akkor magának is el kell mennie, mert bezárunk mindent, és elvisszük a kulcsokat. Itt nem maradhat.

A férfi felállt, és a félhomályban (az előszobában égett a lámpa, és onnan szűrődött be kevéske szomorú, hideg fény) járkálni kezdett a szobában, láthatóan nem tudta, mit is válaszoljon.

– Holnap reggel? Ugyan miért a fészerbe? Már ma elmegyek.

Marija Leonyidovna önkéntelenül megörült a szavainak.

– Úgy néz ki, mintha elkergetném, szinte az éjszaka közepén. Kérem, maradjon: van ott egy összecukható ágy. És holnap reggel...

– Nem, most megyek el. Hisz úgy látszik, mindenki elmegy?

– Igen, ha el nem mentek máris.

– Hát akkor én is elmegyek. Köszönöm, hogy ennyi ideig itt lehettem maguknál. Komolyan, nagyon hálás vagyok magának, hiszen ezt nem mindenki engedte volna meg. Sokáig fogok emlékezni rá, nagyon sokáig.

Volt egy vastag botja, biztosan napközben vágta az erdőben. Találkozott a tekintetük, és Marija Leonyidovna zavarba jött.

– Várjon, hozok magának... – azzal megfordult, és könnyű léptekkel szaladt kifelé.

– Nem kell, semmi nem kell nekem – kiáltott a férfi határozottan –, kérem, ne fáradjon. Viszontlátásra.

Az udvaron a férfiak épp átkötöttek valamit Krajnék kocsijának tetején. Marija Leonyidovna beszaladt a házba, kivett ötszáz frankot a táskából, szalvétába csomagolta a marhasült maradékát meg egy darab cipót, és visszament a cselédlakba. Az előszobában ugyanúgy égett a lámpa, de a szoba már üres volt. Felfoghatatlanul gyorsan,

nesztelenül, észrevétlenül ment el, és mintha soha nem is lett volna ott a szobában, nem lakott volna benne: egyetlen tárgyat sem mozdított el a helyéről.

Marija Leonyidovna körülnézett, mintha a férfi még ott állhatna valamelyik sarokban, kiment, majd megint be, aztán kiszaladt a kapuhoz, és kinyitotta. Valaki ott ment magányosan az utcában – már egészen messze járt. Egy pillanatig nézett utána, de hirtelen ok nélküli könnyek szöktek a szemébe, s már nem látott semmit. Az egész napos aggodás, magány hatása...

– Elmegy, elmegy – mondta egyszer csak halkán, de hallhatóan, ahogy az ember néha kimond valamilyen értelmetlen szót, és csorogtak a könnyei; nem értette, mi van vele, hogy mitől fogta el hirtelen ez a gyengeség – aztán halkán becsukta a kaput, és bement a házba.

És reggel új élet kezdődött, melynek többé semmi köze nem volt sem a szállóvendéghez, aki elment, sem Marija Leonyidovna titkos gondolataihoz. Az autókat úgy megpakolták, hogy hátul a pótkerék a földet súrolta. A házat bezárták, Kirjusát az apja és a nagyanyja közé ültették – ezen a napon hirtelen erőszakosan kezdett viselkedni, és próbálták ráncba szedni. Eduard Sontag kialudt arccal, frissen, de aggódva, hogy nem vettek elég benzint, megint sokáig nézegette a térképet, mielőtt elindultak. Az első kocsi-ban utaztak Krajnek és Marija Leonyidovna. Manyura megállás nélkül beszélt.

A teljesen kiürült faluban lassan, nehézkesen, a pótkerék szakadatlan surrogása közepette jutottak el az erdőig, majd a földutakon át Blois felé mentek. A kastély mellett, ahol Csabarov gondnokként dolgozott, megálltak. A kastély öntöttvas kapuja ki volt tárva, az angol gyepen a fiatal cédrusok között lenyervegetlen lovak legeltek – tegnap óta itt szállt meg egy francia lovas század. A katonák a fűvön heverték a ház előtt, a földszinti ablakok ki voltak verve. Beláttak a hatalmas, két színre festett terembe, tele porcelánnal, bronzsal, tükrökkel.

Csabarov bársonynadrágban és ugyanolyan kabátban jött ki. Arcát szürke borosta fedte. Nem is köszönt, úgy mondta el, hogy nem mehet sehova, itt kell maradnia: előző este Donouix-t (aki nem messze lakott egy kis faluban) holtan találták a házában, főbe lőtte magát, és mivel az egész környéken nincs, aki eltemesse, Csabarov elhatározta, hogy elássa a holttestet itt a kertben.

– Ha ezek a legények – mondta komoran, a katonák felé mutatva – maradnak estig, és addig sikerül elég mély gödröt ásnom, akkor ők lesznek a tanúim a temetésen, és ennél jobbat nem kívánok. De ha előbb elhúzzák a csíkot, akkor meg kell várnom, amíg jön valami más hatalom. Civil lakosság itt már egyáltalán nem maradt.

Mindannyian elcsöndesedtek, ahogy elbúcsúztak tőle. Krajn kiszállt a kocsiból, s meg is ölelte Csabarovot, és egy perc múltán már a két nehézkes, megereszkedett autó egymás nyomában a hegy lábánál haladt.

Ezen a napon az ágyúzás már másik oldalról hallatszott, északnyugat felől, és az égen egészen új, üvöltésszerű hangot adva, amelyet addig sohasem hallottak, két német vadászpülő lebegett.

Bán Zsófia

HAMLETNAPLÓ

Ivának¹

„A rókatárgy az alkonyat,
ha dolgavégez lóraszáll”
(Parti Nagy Lajos)

Ősztől ősziig, HAMLET-től HAMLET-ig telik ki az év, a gyászév. Akárha új időmérték született volna: 2 HAMLET = 1 év. 2 HAMLET – jó esetben – elegendő a gyászmunka elvégzéséhez. Ha mégsem, akkor növelni a hamletadagot a kívánt hatás eléréséig. 2 HAMLET: ugyanannak a darabnak két nagyon különböző előadása; egy rossz (első) és egy jó (második), de mindkettő *kell*. A rossz előadás azért kell, hogy a szöveg lehessen a főszereplő, a jó pedig azért, hogy az összefüggések megvilágosodjanak.

A halál előestéjén tehát HAMLET-et nézünk új fordításban, s itt ez nem pusztán közömbös, filológiai adat, hanem – túl jó – példa arra, amikor az irodalom, a szöveg húsba vág, amikor az irodalom átlépi azt a kényes határt, ami a fikciót a valóságtól elválasztja. Meg lett mondva: a szövegen kívül nincs semmi, illetve most végre kiderült, mi is az, ami azonkívül van: a halál az, ami azonkívül van. A szöveg béklyójából csak a halál útján lehet kibújni – talán ez lehet számunkra a legfőbb tanulság. Lenni, nem lenni; szövegben vagy szövegtelenül. Gyűlik a közönség, egyre gyűlik (Thália Színház, 1999. október, a debreceni Csokonai Színház vendégjátéka); jön mindenki, aki ahhoz kell, hogy kilegyen a gyülekezetben a megfelelő létszám, s le lehessen bonyolítani ezt a rituális, utolsó előadást. „Pontos vagy, itt a váltás ideje.” Itt vagyunk mindnyájan, *tout Budapest*, gyanútlanul adjuk jelenlétünket e titkos szertartáshoz. Ha van a színháznak vagy ha valaha volt rituális szerepe – *ez az*. Átsegíteni egy embert a túlpartra, sok kicsi kötelességtudó cserkész. Ezért vagyunk itt, a nagy dilemmát megoldandó, s erre mi más adhatná a szöveggönyvet, mint éppen a nagy dilemmadráma. „A HAMLET cselekménye egy nagy szöveggönyv, amelynek mindegyik szereplője kénytelen eljátszani a maga többé vagy kevésbé tragikus szerepét. Közben nagyszerű dolgokat mond. Végre kell hajtania egy feladatot, ami visszavonhatatlan, amit a szöveggönyv írója kényszerített rá. Ez a szöveggönyv független a hőseitől. Előbb jött létre. Meghatározza a szituációkat, jelzi az alakok kölcsönös viszonyát, gesztusokat és szavakat kényszerít rájuk. De nem mondja meg a hőökről, hogy kicsodák. Rajtuk kívül áll, nincs hozzájuk több köze. Ezért van az, hogy sokféle, egymástól nagyon is különböző hősök játszhatják el a HAMLET szöveggönyvét.”² E meta-HAMLET-ezésről azonban ott, akkor nem tudunk, csak másnap ébredünk rá – arra ébredünk –, hogy miben is vettünk részt. Pokoli, pusztító másnaposság. „Iszonyú hideg van, és nekem szúr a szívem.” A színház „egylényegű az élettel: most és soha többé” (Jeles). Miképpen a színpadon, azonképpen az életben – és halálban – is. Csavaros Egérfogó-variációban veszünk részt: a halálba készülő eljátszatja a társulattal a HAMLET-et, s eközben – „*egyensúlyozva kéj és kín között*” – páholyából figyelni reakcióinkat. „Az Egérfogó – *haha, ezt kifogtuk! Metaforikus cím!*” Az új fordítás (Nádasdy) fényesen asszisztál ehhez: leszállítja, közelebb hozza a szöveget, s egyben eltávolítja a mitikussá és érinthetetlenné vált Arany-szövegtől, *bronzosítja* mintegy; újra kibontja, kicsomagolja a benne rejlő értelmeket. Beépíti a hétköznapi napokba, az életbe, a halálba („*aztán a csend*”). Nincsenek a mostanra már zavaróan

önálló életet élő szófordulatok, metaforák, nincsenek a közhelyé vált toposzok. Van azonban egy talán szürkébb, ám dinamikusabb, élőbb, hajlékonyabb nyelv, amit saját képünkre formálhatunk; líra és lant helyett basszgitár. Belőlünk ered és hozzánk szól (*by the people and for the people*); használatos. Nem csupán áhítattal hallgatni, de szagolni, tapogatni, ütni-rúgni kell; érezni lehet rajta a test mámorító szagát.

Nézzük a fűrészpörizű előadást, és sejtelmünk sincs róla, hogy ennek is megvan az – úgymond – magasabb értelme: együtt a gyülekezet, együtt hallgatjuk a pulpitusról felhangzó szöveget. Együtt lélegzünk, s egy irányba szegezzük tekintetünket. Nem tudjuk, hogy mivel harcolunk, hogy mivel is állunk szemben; nem tudjuk, hogy addig tart ki az idő, amíg szöveg van. „Az idő sürget; várnak a hajósok.” Nem tudjuk, hogy ma este titokban eljő az ezeregyedik éjszaka, hogy nincs több mese, hogy mese nincs: „*Mennem kell azonnal, / a jánosbogár jelzi már a hajnalt: / erőtlen kis tüzét lassan kioltja. / Ég veled. Ég veled. És tartsz eszedben.*” Nem tudjuk, hogy majd emlékeznünk kell erre a semmiképpen sem emlékezetes előadásra. Nem tudjuk, hogy ezentúl az emlékezés lesz fő feladatunk. Pusztító tudatlanságban ülünk, bamba gyülekezet. (Így csak utólag tudatosodik bennem az akkor öntudatlan búcsú pillanata is: „eszembe jutottál!”, mondta a telefonba, s emlékszem kissé zavart értetlenségemre: nem szoktunk ezzel valakit felhívni, akivel amúgy is gyakran beszélünk. Valahogy kilógott ez a szöveg, éreztem, hogy nem stimmel, csak nem tudtam, miért.) Később persze előnt a fortyogó harag: gyáva vagy, szólnod kellett volna! „*Gyáva vagyok? / Ki nevez gazembernek? A fejem / ki töri be? Szakállam szála / ki tépi ki, hogy az arcomba fújja? / Orromat ki csavarja meg? Ki süti rám, / hogy még a lehetem is hazug? / Ki teszi meg?*” (Csend.) Most már senki – és eddig sem, senki. Ugyan ki tehetett volna ilyen éppen azzal, aki napjait mások életének összeférelésével töltötte? (Szeretett varrni.) Talán azt kereste, aki erre képes, és valóban, talán ez lett volna a menekvés egyetlen módja. Aztán mégis felcsattanok: hazug voltál és álságos! Disszimuláció-király!! Szégyelld magad! Pedig éppen hogy büszke volt erre a képességére: „nagyon tudok ám disszimulálni”. A maga módján persze szolt ő, többször is, csak éppen tudta, hogy láthatatlan bensője érinthetetlen. „*A bánat semmilyen jele, alakja / engem ki nem fejez. Ez csupa látszat, / mert ilyesmit el lehet játszani. / De bennem az van, amit sose látnak – / a többi: dís, csak kelléke a gyásznak.*” S valóban, el lehet ilyesmit játszani, de vesszen az efféle mesteri színjáték. A színpadon ágáló szegény színészek pedig csak álmodoznak arról, hogy valaha ilyen magaslatokba jussanak. Hát kifordult a világ? Megkegyült minden? A színpadon civilek, a nézőtéren meg valódi színészek lapulnak?! „*Hogy játszana akkor, / ha oka is volna a szenvedélyre, / mint nekem? Könnyekbe fullasztaná / a színpadot, a közönség fülét / rémületes beszéddel hasogatná, / bűnöst vadítva, büntelent ijesztve, / a tudatlant végképpen megzavarva, / hogy ámuldozna szemünk és fülünk.*”

A játéknak ezt a fajtáját az esztendővel később látott HAMLET hozza meg (Meno Fortas, a vilniusi társulat vendégjátéka, Vígsház), valamint a felismerést, hogy ez a szenvedély mára már végérvényesen a miénk is.

A színpadon idő van, olomidő. Rémisztően csillog a bárdként alácsüngő hatalmas, napot mímelő körfűrész. Az idő vasfoga. Íme. Szüntelenül aláhulló, megvilágított vízpára látszik (anyagától fullasztó köhögőrohamot kap a közönség, az előadás első negyedórájában mint valami ragályos kór söpör végig a nézőtéren, s mikor már végképp azt hiszem, menthetetlenül szétesik tőle az előadás – s új értelmezésben, a szereplők halála helyett most a nézők halálának lehetünk tanúi –, mintegy varázsütésre abbamarad a vízpárazuhatag, s abbamarad a köhögőroham is; hirtelen feszült csend lesz a nézőtéren, és ismét a szereplőké a szó). Illetve a szó a hallgatásé, s az igazi kihívás ennek

színpadi megjelenítésében rejlik. „*Hogy mért nem olvad szét a mocskos húsom, / és bomlik cseppjeire, mint a gőz?! / Vagy engedné az Örökkévaló / az öngyilkosságot! Ó, Istenem! / Milyen sivár, értelmetlen, üres / a világ minden dolga a szememben!... De szenvedj szívem, mert hallgatni kell.*” Méregerős Hamlet-esszenciát kapunk a litvánoktól, olyan fát, amelyről levagdosták az értelmezésük szerint feleslegessé vált oldalágakat, s csupán a szikár, tüskés, göcsörtös törzse maradt. Nincs Rosencrantz, nincs Guildenstern, nincs Fortinbras. Van viszont apa és apahiány; van égetően hideg, csöpögő, de soha szét nem olvadó jég; vannak apró, lobogó tüzek, és van az állandó sötétség; vannak hatalmas, barbár prémkabátok, és van az a monoton, mélyen morajló zene, mintha a siralomvölgy vagy saját sötét lelkünk mélyéből szólna; mintha jegeces, nyirkos kézzel valami megérintené csupasz nyakszirtemet.

S van még mindezekon kívül a *saját akarat* keresése: „...*arról is szó van, hogy az egyénnek ebben az öt modelláló szövegben, ebben a már strukturált szövegben meg kell találnia a feeljét, a saját akaratát*”.³ (A „*saját akarat*”-ról eszembe jut egy másik terminus, a „*saját élmény*”. A saját élmény nem meglepő módon az, amit mi magunk élünk át. A pszichológus, illetve a pszichoanalitikus, aki egész nap mások élményeit hallgatja, feletébb képes megörvendeni egy csipetnyi saját élménynek. Erre jó példa annak az analitikusnak az esete, aki miután egy kocsmában felöntött a garatra, a lépcsőn feje esik, és felhasítja fejbőrét. Barátainak vérző fejjel s önelégülten veti oda: „saját élmény!”) A saját akaraton túl pedig ott fénylik, kocsönyásan remeg az *Erwartung*. „Az *Erwartung* kifejezést fogom használni, azt, amit Freud használ a GÁTLÁS, TÜNET ÉS SZORONGÁS-ban, és amit határozottan megkülönböztet attól, amikor valaki belenyugvással vár valamit. Az *Erwartung*, az aktív várakozás jelenti a más megvárakoztatását is. A kényszerneurotikusnak és tárgyának a viszonyát alapvetően a találkozás órájának halogatása határozza meg. Biztos, hogy a HAMLET sok más formában is szemlélteti ezt a dialektikát, de ez a legpregnansabb, ez jelenik meg a felszínen, ez a legmellbevágóbb, ez adja meg a darab stílusát, és mindig is ez tette rejtélyessé, enigmatikussá.”⁴

A HAMLET sok egyéb mellett „*a vágy tragédiája*”,⁵ így tehát most már három kulcsfogalmunk van: a saját akarat, az *Erwartung* és a vágy, s ezeknek különböző irányulásaik vannak, melyek olykor ütköznek. A vágy egyik irányulása éppen a saját akarat megtalálása. Ennek ellenkező előjelű elodázása pedig az *Erwartung*ot adja. A HAMLET-ben a vágy másik irányulása természetesen az apa, illetve a hiányzó apa megtalálására irányuló vágy. Mivel azonban az apa halott, megtalálni csak a halálban lehet. Tehát a vágy megint másik irányulása: a halál. Így a HAMLET az apahiány, illetve a halálvágy, illetve a halál elodázásának drámája is. „*A halál: alvás, / nem több; s ha ezzel megszüntethető / a szívfájdalom, a millió ütődés, / amit átél a húsunk – ezt a véget / csak kívánni lehet. A halál: alvás; / az alvás: talán álom – itt a baj: / hogy milyen álmok jönnek a halálban / mikor az élet gubancát leráztuk, / ez meggondolkodtat – ezért van az, / hogy hosszú életű a szenvedés.*” A HAMLET a mindig eggyel odébb lévő dologról szól; olyasmiről, amit csak a szemünk sarkából nézhetünk, mert ha egyenesen ránézünk, hirtelen szertefoszlik, és odébb ugrik egy rubrikával. Ennek az őrzítő, addiktív, kábítószerként működő folyamatnak nyilvánvalóan csak egyvalami vethet véget: az idő felfüggesztése. „*Ha most kell meglennie, akkor nem máskor lesz; ha nem máskor lesz, akkor most; és ha nem most, akkor előbb-utóbb úgyis. Készen kell lenni rá. Mivel senki se tudja, mit hagy ki, ha itt hagy mindent, miért baj, ha korábban itt hagyjuk? Na, elég.*” E végső, végleges megelégedéshez azonban az kell, hogy a kíváncsiság csírája is kihunyjon Hamlet szívében. Így e darab tulajdonképpen a kíváncsiság haláláról szól (valamint arról, hogy a kevésbé engedékeny Örökkévaló ellen lázadni is lehet). A HAMLET, mint mondták már, a fül drámája is (amennyiben az öreg

királyt fülön át mérgezik meg, s Hamlet nemcsak látja, de hallja is halott apját, s ilyen értelemben az ő lelke is „fülön át” mérgeződik meg), miként a pszichoanalízis is az (amennyiben az analitikus a fülét ajánlja fel páciensének, hogy imigyen teremődjön meg a gyógyító beszédhelyzet). Ám ha már kihunyt benne a kíváncsiság a hallottak iránt – mert már kihunyt benne a kíváncsiság *en général* –, füle csupán élettelen tárgyvá válik, mellyel a páciens csak megalázni tudja. Nem tehet mást, ki kell lépnie ebből a helyzetből. „Na, elég.”

A litván Hamlet barbár, vad, rideg, ám egyben végletesen szenzuális világot tár elénk. A mindenkori gulágvilágban, a végeken vagyunk, melyből kitörni lehetetlen. („Ugyan mit tudsz ezután csinálni? Hazamész, és megölöd magad?” Ezt egy jó ismerős mondja az előadás után, és *nem hallja*, hogy mit mondott, hiába kéne hallania.) Hamlet megígéri anyjának és nagybátyjának, hogy elutazik, de nem utazik el. Nincs elutazás, ezt sulykolja. *A soha el nem utazás előestéjén*⁶ vagyunk. Súlyos vizuális, elemi metaforákkal operálnak: fém, tűz, víz, jég, hamu, föld, arany, s ezzel mintegy kiegészítik a darab eredeti audiófókuszát. (Kiválóan tudnának Vörösmartyt rendezni – *sárkányfog-veteményezni.*) Kiteljesedik a nézők érzéki élménye (még a bele nem kalkulált köhögőroham is mintha ezt szolgálná), beszippant minket egy másik dimenzió; csak az a kár, hogy fűtik a színházat. A szikár, csontos szöveg pedig kiemeli, hangsúlyosá teszi a hiányokat, és még hangsúlyosabbá azt, ami mégis benne maradt. Úgyis mindenki tudja, mi az, ami hiányzik; erre építenek. Aki pedig nem tudja, mi az, ami hiányzik, az jobban teszi, ha utánanéz. Ha utánagondol. Ha számot vet. Egy hiányproblémára épülő előadásban nem lehet teljes szöveget mondani. Ez az, amit, úgy tűnik, nem értettek meg azok, akik a teljes szöveget hiányolták (*noch dazu* Aranyt). Mintha egy Malevics-képből éppen a ringó búzamezőket és a traktoristát hiányolnák. Mindig ez a hamis „teljességre” való törekvés, miközben persze álságosan hajtogatják, hogy „a teljesség igénye nélkül”. Hazudnak (maguknak is): *mindig* a teljesség igényével lépnek (lépünk) fel, csak legfeljebb nem jön össze az a rohadék teljesség. Akkor persze igényenélküleznek napestig. Ki hiszi ezt el. Mi több – s ez a nagyobb baj –, azt sem veszik észre, hogy éppen a veszteségek, a hiányok felismerése és érzékelése az, ami életképessé tesz bennünket, s ami világbavetettségenket kiteljesíti. „*A gyerek azonosulása [az anyával] mindig veszteséggel jár. Omnipotenciánkba vetett hitünkről fokozatosan le kellett mondanunk. De nem más, mint az ekkor átélt veszteségeink feletti gyász az, ami az emberek világába vitt minket.*”⁷ (Miképpen a veszteségeink feletti gyász az, ami – adott esetben – az emberek világából végül elvisz.) Hogy van az, hogy nem érzik, hogy ez a „csonka” szövegelés sokkal mélyebben képes a darab lényegét megszólaltatni? Ami éppen a hiányról, az itt kozmikussá növekedett hiányról szól? Míg a színpadi látvány vizuális metaforákat tár elénk, a szöveg súlyosan, hangsúlyosan metonimikus. Fragmentumvilágot épít; szövegmegvonással dolgozik. Egyáltalán: mintha a megvonás lenne az előadás legerősebb motívuma. A gyermektől (a fiútól) itt megvonnak mindent, ami képes lenne őt életben tartani: apát, anyát, szerelmet. Tulajdonképpen csak a barátság marad meg neki – ám a barátság, úgy tűnik, nem elég megtartó erő. „*Köszönöm, hogy szerettek. Isten áldjon.*” A barátság nem elég. Ez az, amit állandóan újra kell tanulni.

A HAMLET a gyermek haláláról szól, a gyermekéről, aki halálában úgy válik felnőtté, hogy a benne lévő gyermek végérvényesen elhal; ez okozza halálát. „*Kiskorunkban még mindannyian Aladdinok voltunk. Szükségünk volt egy olyan nagy hatalmú, de jószág dzsinnre, akítől magunk is féltünk egy kicsit. Később, ahogyan Aladdin, rájöttünk, a dzsinn a gonoszok kezébe kerülve veszedelmessé válik, mert őket is engedelmesen szolgálja. Kétségbeesésünkben egyre követelőzőbbeké váltunk, egészen addig, amíg a szellem fel nem lázadt. És egy-*

szer csak rájöttünk, ha leleplezzük a bennünk lévő gonoszt, már nincs is szükségünk a lámpásra, hogy életünk párját megtarthassuk. A dzsinn emléke azonban tovább él, és a csalódások és kudarcok után mindig rájövünk, hogy a grandiozitás magjából, a valaha volt kincsek aranytartalékából mégis megőriztünk valamit.”⁸ A HAMLET-ben a valaha volt kincsek aranytartaléka végérvényesen kiürül; a gyermek meghal. Necrosius HAMLET-előadásának vége híven fejezi ki e gyermekhalál-motívumot. A darab végén nem jön Fortinbras. Hiába, hogy itt ragadtunk a pudvás kis Fortinbrasok királyságában – nincs Fortinbras. Fortinbras nem számít. Csak a gyermeke holtteste fölött zokogó apa van. Mi pedig, akik ez után a jelenet után hazamentünk, nekiállhattunk felkutatni kincseink aranytartalékát, hogy ne kelljen végleg elhagynunk a *gyermekhez illő dolgokat* – s hogy ezen túl már más darabok után nézhessünk.

Jegyzetek

1. Dr. Ingusz Iván pszichológus 1999 októberében, negyvenhat éves korában „tragikus hirtelenséggel” elhunyt.
2. Jan Kott: KORTÁRSUNK SHAKESPEARE. Gondolat, 1970. 79. o.
3. In: Jacques Lacan: RÉSZLETEK A HAMLET-SZEMINÁRIUMBÓL. *Thalassa*, 93/2. 17–29. o. Ford. Kálmán László.
4. Lacan, uo.
5. Lacan, uo.
6. Fernando Pessoa.
7. Ingusz Iván: VIZ(L)ELET. *Café Babel*, 1999, ősz. 93. o. Ez a szerző utolsó publikált írása.
8. Uo. 94. o. (Aztán a csend... Jó éjt, édes jó herceg.)

Valastyán Tamás

HALCION HULLÁMAIN

A derús befogadról mint kritika és kommentár összjátékáról Vajda Mihály értelmezői gyakorlatában

„Mert a megértés a minimum, ami minden egyes embernek kijár.”¹

Kiúttalan utakon

Történt, hogy pár évvel ezelőtt barátaimmal, az akkor még működő *Határ* című folyóirat szerkesztőivel felkerekedtünk, s elindultunk Erdélybe, hogy az ottani íróktól, költőktől kéziratosokat kérjünk a következő számunkhoz. Így jutottunk el Székely Jánoshoz is, aki leginkább drámaíróként vált ismertté, de mint költő is jelentőset alkotott, fiatalkorában pedig filozófiát tanult az egyetemen, s valamelyest művelte is azt. Székely váratlan érkezésünkre őszintén és szinte gyermeki módon meglepődött – nem gondol-

ta volna ugyanis, hogy fiatal folyóirat-szerkesztőknek ő még „kéziratügyben” egyáltalán eszükbe juthat –, s mikor megtudta, hogy nekünk is van némi közünk a filozófiához, s ráadásul éppen Vajda Mihály révén (akkor lehetünk talán negyedéves vagy végzős hallgatók az általa vezetett tanszéken), már-már elérzékenyülve, de persze a tárgyilagosság távolságán keresztül közölte velünk: „Mondják meg Vajda Mihálynak, hogy az ő írásai és gondolatai sokat segítettek nekünk a diktatúra idején – egyáltalán megmaradni. Friss szelleme és a szabadság hangfekvésén intonált gondolatai hozzám nagyon közel álltak, szinte *majdnem mindenben* egyetértettem vele. S nem utolsósorban a bátorságát köszönjük, hogy barátaival át tudták csempészni a határon szamizdat formájában írásaikat...”

Körülbelül ilyesmit mondhatott, és szavain érezhető volt, hogy Vajda filozófiai mentalitása, a gondolat- s gondolkodásszabadság és természetesen ezzel összefüggésben a politikai pluralizmus játékszabályait affirmáló érzékenysége s észjárása akkoriban valóban megtartó, méghozzá a változás-változtathatóság reményét életben tartó erő volt az erdélyi értelmiség prominens, az itthoni demokratikus ellenzékiekkel rokonszenvező tagjai számára. Mondhatnánk sommásan: ez a gondolkodásmód egyfajta kiút – vagy fogalmazzunk finomabban: egy lehetséges út – reményével kecsegtetett az akkori borzalmas bezárkózásban.

S aztán történt, hogy Angyalosi Gergely erről a filozófiai attitűdről azt találta írni, hogy az magának „*a derűs kiúttalanságnak a tüköre*”. Vajda filozófiai alapállása éppen azt reprezentálja, hogy ha valami, akkor épp kiút nem létezik, csupán utak vannak valami felé, valahová. Angyalosi megfogalmazásában: „*szembe lehet nézni azzal: az igazán korszakos problémák bozótjába sok út vezet, belőlük ki – egy sem*”.² Kérdés persze, meddig lehet mégoly derűsen barangolni a kiúttalan utakon. Pontosabban: ez valóban kérdés?! Vajda szerint ez feltehetően rosszul megfogalmazott kérdés, hiszen apellál valamiféle instanciózus minőségre, ami révén kérdésünk nyugvóponttra juthat, márpedig az ilyen nyugvópontok úgyszólván metafizikailag gyanúsak. Valószínűleg csak ennyit mondana: gyanúsak. S további kérdéseket tenne fel. E kérdések vagy inkább e kérdezőkedv és kíváncsiság a lévinasi értelemben mindig a másikat, a másságot, magát a dolgot és Valakit érintően kihívóak és nyíltak. Vagy mondhatnám úgy is: tekintetbe veszik a másikat, hagyják, hogy a filozófiai beszélgetésben a partner ugyanúgy kérdező létmódban nyilvánuljon meg. Mindez persze egyáltalán nem jelenti azt, hogy Vajda ne akarja meggyőzni társát vélt vagy valós, éppen aktuális „filozófiai” igazáról, nagyon is akarja, csak hogy ezt ő valóban dialogikus szituációban gondolja megvalósíthatónak és megvalósítandónak, ez pedig azt jelenti, hogy választ vár, ha nem is ugyanolyan expresszív, de meggyőző választ. Jelen beszédtér alkalmat kínál arra,³ hogy a kelletnél kissé személyesebbek legyünk. Számomra a kérdezőkedv létmódjában fogant filozófiai mentalitás a legrokonszenvesebb ebben a gondolkodásban. Ezt nem lehet megtanulni – *elsajátítani* talán.

Nos hát akkor következzen egy újabb kérdés. Hogyan is van az, hogy Vajda gondolkodói habitusa egyként lehet valamiféle kiút reménye és magának a kiúttalanságnak a tüköre – ontológiai, egzisztenciális és politikai értelemben egyaránt? (Persze a kiút szót idézőjelezni kellett volna, miként azt ő maga teszi például a Fehér Ferencről szóló könyvében két helyen is⁴ – gyanúját reprezentálva ily módon e lehetőséggel szemben: az idézőjelezett kiút, meglehet, ez a formula áll a legközelebb filozófiai mentalitásához, azazhogy mindig rákérdézhet gyanakvása táplálta érdeklődésétől hajtva, nem fogadja el tehát az egyértelműsített irányt, amit idézőjelek nélkül jelentene a kifeje-

zés, de nem is a kiúttalanságra voksol, ami azért mégiscsak kudarc lenne.) Ha e gubancos kérdést szétszálazzuk, észrevehetjük, hogy nem ellentmondást rejt, hanem benne egymást feltételezi két dolog – ami Vajda számára is elsőrendű –: a szembenézés mozzanata és a választás lehetősége. Ha szembenézünk legdrasztikusabb problémáinkkal, azzal egyszersmind – ha nem is mindig és maradéktalanul – a választásra voksolunk. Vajda Heller Ágnes személyiségetikája kapcsán elgondolt szavai alapján így is fogalmazhatunk: „*a különbség jegyében végrehajtott egzisztenciális választást*”⁵ képesnek kell lennünk beteljesíteni. Ez persze történelmi perspektívába állítva is fennáll. Fehér Ferenc jakobinizmuskönyvének történelemfelfogásáról írja – mellyel ő maga is azonosulni tud –, hogy az olyan események láncolataként jelenik meg, „*amelyek meghatározott szituációkra adott lehetséges (és persze másként is lehetséges) emberi választásokban rejlő válaszokat reprezentálnak*”.⁶ Azt gondolom, mindeme feladat lehetősége és monstrozitása lehetett reményt keltő Székely Jánoséknak, ugyanakkor e feladat lehetetlenségét és monstrozitását pillanthatjuk meg ama tükörben.

Vajda kiúttalan útjait derűsen s megragadhatatlan személyességgel rója. Az oximoronszerű, aporetikus fogalmazásmód egyébként is közel áll hozzá, kedveli az aporiákban rejlő filozófiai feszültséget. De mit is jelentenek ezek a többféle igazság- s ítéletlehetőséget egyazon gesztusban felvillantani szándékozó kifejezések? (Ilyenek még, mondjuk: a változó evidenciák, a posztmodern Heidegger, a modellé vált véletlen, a hiátus mint megoldás, a magabiztos bizonytalanság stb.) Vajda olyannyira elkülönülő, széttartó filozófiai, emberi tulajdonságait gyűjtenék egybe s mutatnák fel tömören, frappánsan?! Vagy épp egy filozófiai, emberi értelemben kihordódni képtelen processzus nevei?! Meglehet... E ponton örömmel és tisztelettel adózom e filozófia retorikájának: meghagynom a kérdéseket önnön létükben. (Ugyanakkor persze tovább nyugtalanítanak, s nemsoká vissza is térek hozzájuk.)

Vajda egy helyütt, Hévízi Ottó ALAPTALANUL című könyve kapcsán írta: a diadalmas kudarc apoteózisa.⁷ Ezt a gondolatot is majdnem szétveti az aporetikus feszültség, ugyanakkor egybetartja a tárgyához – jelesül tehát Hévízi filozofálásához – való hullámozó viszonya. A vele együtt formálódó, a másikkal ingó alakzatba rendeződés. Halcion hullámozik s ing ilyen finoman együtt saját elemével: a vízzel. Ez a mitológiai madár tudniillik a hullámokra fészkel. Otthona mindig máshol van, mindig más... De van.

A kérdező létmód, az aporetikus feszültség és a hullámozó viszony

Kövessük hát Halciont a hullámokon. Közelítsük meg azokat a gondolatokat, melyek Vajda filozófiai mentalitását meghatározni látszanak: a kérdező létmódban kifejlő, aporetikus feszültséggel telítődő s a tárgyával egyfajta hullámozó viszonyban elrendeződő gondolatalkazatokat. Rögtön előrebocsátom, hogy azt a mentalitást, melyet ezek az alakzatok meghatároznak, *filozófiai kritikának* vagy, ha tetszik, egy másfajta szóhasználatban, *filozófiaként művelt filozófiai kommentár*nak, e kritika- s kommentárfűzés *de-rűs művelésének* nevezem.

Mindenekelőtt azonban tisztázandó, miért és hogyan vonom közös nevezőre a kritikai és a kommentáló beszédmódot. Ugyanis e kétféle diskurzustípus nagyon is különbözik egymástól, mi több, Michel Foucault egyenesen azt állítja, hogy „*a nyelv önmagához való viszonyának e két lehetséges módja ettől fogva [ti. a klasszikus kortól kezdve – V. T.] rivalizálni fog egymással, s ez a helyzet mind a mai napig fennáll. Sőt talán napról napra fokozódik, éleződik is*”.⁸ Eszerint az értelmező, a filozófus és a szöveg (s szöveg alatt természetesen nem csupán írott textus értendő, hanem egy hagyomány, filozófiai tra-

díció is) alkotta interpretatív szituációt kritika és kommentár szüntelen rivalizálása jellemzi leginkább. Foucault-ban – jóllehet idézett gondolatát egy adott történeti kontextus hívta elő, méghozzá a klasszikus kori episztémé mibenlétének tisztázása, azon belül is a nyelvi reprezentáció problémájának taglalása – a kritika és a kommentár mint a szövegekhez s mint a szöveggént felfogott világhoz viszonyuló gondolkodói magatartás a modern, sőt a posztmodern tudásra is érvényes, ugyanis, ahogy azt Foucault nyomatékossítja, „mindaddig, amíg a nyelv civilizációnk kebelében a reprezentációhoz tartozik, és ezt a kötődést nem sikerült feloldani vagy legalább megkerülni, minden másodlagos nyelv a kritika vagy a kommentár alternatívája előtt áll”.⁹ Nézzük meg közelebbről, miben is áll az interpretáció vagy a másodlagos nyelv emez alternatívája (engem most a kétféle beszédmód működése és mibenléte érdekel, nem pedig történeti relevanciájuk). Nos, a kommentár szorosan kötődik a szöveghez, „a kommentárhoz a szöveg abszolút elsődleges létezése szükséges”,¹⁰ azonban e kötődés révén ez a beszéd típus a szöveg – amely a dolgok lényegét hivatott hordozni – elemzésén keresztül magát a dolgot akarja megragadni, a létezők fenomenalitása értelmében. A kommentár, „megtartva a nyelvet létének áradásában, titkát fogva vallatóra, megtorpan az előzetesen létező szöveg meredek lejtője előtt, és azt a lehetetlen és mindig megújított feladatot tűzi önmaga elé, hogy önmagában ismétlje meg születését”.¹¹ A kommentár tehát a fenomenalitás episztemikus érdekében újraírja a dolog körül szövődő diskurzust. A kritika a kommentárhoz képest már feltételez egyfajta távolságot a szöveggel szemben, mi több, ebből a reflexív távoból tudja csak teljesíteni voltaképpeni feladatát: a szöveg mibenlétét, szerveződését, működését vizsgálni. Ugyanakkor – érvel Foucault – mivel a szöveg, a nyelv egy reprezentációnak a formája, „a kritika a nyelvet csak az igazság, fontosság, sajátosság vagy a kifejező érték fogalmai szerint elemezheti”.¹² A kritika ily módon a kommentárral ellentétben nem a dologhoz, a fenoménokhoz, hanem az igazsághoz kapcsolódik.

Az interpretáció ezen alternatívája masszívan beírta magát az európai szellemtörténetbe. Walter Benjamin híres Goethe-tanulmányában, amelyet a VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK-ról írt, szintén e megkülönböztetés bukkan fel. Az interpretátor feladatát ő is a kritika és a kommentár kettőse mentén határozza meg: „A kritika a műalkotás igazságtartalmát keresi, a kommentár a dologi tartalmat.”¹³ Csakhogy Benjamin nem rivalizálásról beszél kettejük kapcsán, hanem e beszédmódok egymásból következéséről; az értelmezői gyakorlatban ezeknek ki kell egészíteniük egymást. Benjamin felvezetésében a kommentár már-már filológiai jelleggel telítődik, a paleográfust említi, aki „pergamenje megfakult szövegén egy erősebb írás jeleit látja, melyek az eredeti szövegre vonatkoznak”.¹⁴ Íme tehát a Foucault által említett elsődleges viszonyulás a szöveghez. Benjamin szerint ebből az következik, hogy a kritikai gyakorlatnak mindig a kommentárral kell kezdeni, aztán térhet rá voltaképpeni alapkérdésére: „hogyan tudnánk az igazságtartalom látzata köszönhető-e a dologi tartalomnak, vagy a dologi tartalom élete az igazságtartalomnak”.¹⁵ Az interpretáció dologi, azaz fenomenális érdekeltsége és az igazságra irányulás Benjaminnál már mondhatni azonos körben artikulálódik, ha hierarchikus viszonyban jelenik is meg.

Nos, azért vontam hát össze a kritika és a kommentár olyannyira különböző beszédmódját, mert érzésem szerint Vajda értelmezői mentalitásában is ugyanabban a körben jelenik meg a fenomenális érdekeltség és az igazság(ok)ra való kérdezés, immár a fent említett hierarchia nélkül. Ebben az értelemben beszélhetünk tehát arról, hogy ő a szövegeiben együtt műveli a kommentáló és kritikai diskurzust. A fenomenológiai irányultságot és az alétheiára vonatkozó kérdező szándékot egyként kamatoztatja és érvénye-

síti elemzéseiben. Külön olyan, hogy igazság, nem létezik, csupán a létezők létének perspektívájából és kontextusában lehet releváns az igazság kérdése. Vajda mindig magát a dolgot szem előtt tartva kérdez rá a lét és a létezők sajátlagosságára – a szövegek tükrében. Friedrich Schlegel frappáns mondását – miszerint „*a modern költészet egész története szüntelen kommentár a filozófia rövid textusához*”¹⁶ – e helyt a következőképp parafrazálhatjuk: a filozófia újkori és immár posztmodern története szüntelen kommentár önnön textualitásához, önnön hagyományához, a kritika fényében. S ez szerintem fokozottan igaz Vajda szövegeire. Ő, bár az olykor provokatív és gyakrabban szkeptikus interpretátor képében tűnik fel olvasója előtt, a személyes motiváltságot, ami egyként jelentheti a gyermek kérdező kíváncsiságát¹⁷ és a dologra/szövegre való kérdező nyitottságot, mindig érezni értelmezéseiben. E tekintetben és Vajda (szak)olvasói gyakorlatára is megvilágító erővel bírón van egy sokat sejtető mondat A POSZTMODERN HEIDEGGER című könyv elején: „*Heideggert megérteni annyit tesz, mint megpróbálni beleélni magunkat szövegébe úgy, ahogy az elmondatot.*”¹⁸ Ha azt akarjuk tisztázni, hogy Vajda hogyan olvas, hogyan ért meg egyes szerzőket, miképp konstruál filozófiai problémákat a dolgok és igazságok körül a szövegek fényében, azt gondolom, e mondat – bár első pillantásra félrevezetőnek tűnik – sokat segíthet. A kijelentés feszültségterét a benne alkalmazott retorikai megoldások különbözősége adja. Ugyanis egy Vajdától igen szokatlan fordulat tűnik fel a mondat végén: „*úgy, ahogy az elmondatot.*” E retorikai megoldás evidenciára hangoltsága élesen szemben áll a „*megpróbálni*” lehetőséget involváló szavával, és a szintaktikai elrendeződés éppen e különbségben mutatja fel a „*beleélni a szövegbe*” fordulatot, amelyet ekként a különbség nevének is felfoghatunk, s a név egyaránt magában foglalja az evidenciát és a lehetőséget. A beleélés fogalma ugyanakkor, meg kell valáni, kissé terheltté vált az európai szellemtörténet, azon belül is az értelmezéstörténet folyamán, különösen az élményesztétikai vizsgálódások során, s ezzel persze a tanulmány írója is teljesen tisztában van. Miért akkor mégis ez a már-már pszichologista megnyílás az olvasónak (s persze a szerzőnek, jelen esetben Heideggernek)? Egész egyszerűen azért, mert Vajda nem rejti véka alá, hogy szkeptikus és provokatív értelmezői mentalitása (nem ellenére, mert pontosan azt szeretném állítani, hogy mindez együtt van) mellett quasi régimódián, mondhatni evidenciaszerűen tiszteli elemzett-kritizált-kommentált szerzőit-szövegeit, az „*úgy, ahogy elmondatot*”-at követi, széljegyzeteli a „*megpróbálni beleélni magunkat a szövegbe*” lehetőségét és szabadságát kamatoztatva. A szövegbe beleélés próbája az úgy, ahogy elmondatot evidenciáján – eme hármas rajzolatú hermeneutikai mintázat adja ki Vajda megértésgyakorlatának körvonalait.

A kritika és kommentár társviszonyában kibontakozó megértésgyakorlatnak általam kiemelt három legfontosabb eleme tehát a sajátos vajdai kérdezéstechnika, az aporetikum gondolati feszültség és az épp interpretált tárgyhoz való hullámozó viszony. Ha mindezt működésének különböző aspektusaiban szeretném bemutatni, természetesen számos szöveghelyet idézhetnék az életműből, a továbbiakban azonban a rövidség kedvéért, illetve a bemutatás plaszticitása és koncentráltasága érdekében csak az utolsó három könyvre, azokon belül is csupán néhány írásra szorítkoznék.

Vajda kérdései többnyire az említett interpretatív beleéléspróba és az „*úgy, ahogy elmondatot*” evidenciája között létesítenek összeköttetést. Ami egyrészt azt jelenti, hogy számára az értelmezőt létében is érinti az adott probléma, s nem feltétlen a megoldás-orientáció és -fedezet révén, hanem éppenséggel a kérdések lehető legvilágosabb és legletisztultabb módon történő megkomponálásával. A kérdező összeköttetés másrészt azt jelenti, hogy az evidenciákon a kérdésekkel való, úgymond, ütközések miatt repe-

dések keletkeznek, immár nem maradhatnak meg bizonyosságukban, tehát nem lehetnek azok, amik voltak, az interpretáció során átalakulnak. Vajdánál a kérdezés mintegy az érvelés organonjává lép elő. A KIERKEGAARD ÉS HEIDEGGER című tanulmányban az érvelést három helyen is előrelendítik, telítik a kérdések. Ráadásul szimmetrikus elrendeződésben jelennek meg, a szöveg elején, közepén és végén, ami megint csak a tanulmány egészében betöltött szerepük fontosságára utal, az érvelés és a megkomponáltság összefüggésére, amely ez esetben tényleg bravúros retorikai tipológiát eredményezett. Ebben az írásában arra tesz kísérletet a szerző, hogy a heideggeri egzisztenciálanalitikai fejtegetéseket leválassza az „egzisztenciaproblémát” érintő kierkegaard-i elemzésektől, merthogy e fejtegetések és elemzések között a hatástörténet bizony szoros összefüggést feltételezett, nevezetesen, hogy Heidegger a maga létre vonatkozó elképzeléseit a Kierkegaard-éből növesztette volna ki. Íme tehát rögtön egy rögzült alakzat, egy evidencia, mely Vajdát fölöttébb zavarja. Meg is fogalmazza kérdését, mellyel eléri, hogy e rögzült alakzat, a heideggeri létfogalom kierkegaard-i eredeztetése megintogjon: „*De miféle Kierkegaard az, akinél meghalt az Isten?*”¹⁹ Utalva ezzel arra a radikális különbségre, ami a dán és a német filozófust elválasztja: merthogy ha Heideggert valóban Kierkegaard-ból eredeztetnénk (természetesen most csupán az egzisztenciaproblémát figyelembe véve), fel kellene tételeznünk, hogy Kierkegaard-nál is releváns az Isten haláláról szóló nietzschei s épp Heidegger létfogalmával beigazolódott gondolat/abszurdítás, ami voltaképpen tömény lehetetlenség, hiszen Kierkegaard a hitet a lét fölé helyezte: „*ahogyan hiszel, olyan vagy, a hit a lét*”.²⁰ Heidegger pedig pontosan emez azonosítást, egyszersmind fölébe helyezést nem tudta elfogadni: számára a jelenvaló-lét léte a gond, nincs tehát már semmiféle emberen kívüli instancia – mint lehetett még Kierkegaard-nál Isten –, amihez igazodni lehetne bármiben is. Lakonikusan a következőképp parafrazálhatnánk Kierkegaard híres, imént idézett mondatát heideggeri kontextusban: *ahogyan vagy, olyan vagy, a gond a lét*. De most csupán az a feladatunk, hogy jelezzük, miféle perspektívákat és pályákat nyitnak meg Vajda kérdései az érvelés során. Térjünk is át a következő kérdésre, mely egy, a tanulmány egésze és szándéka szempontjából kardinális bekezdés végén, egyszersmind a szöveg közepe táján bukkan fel. E bekezdésben Vajda az olvasó figyelmét „*a közönséges emberi értelem álláspontja*” és „*a lét értelmére vonatkozó kérdés*” viszonyára irányítja, kiélezve a dilemmát, hogy tudniillik megkerülhető-e az előbbi az utóbbi megválaszolásában. Szerzőnk szerint „*bizonyára nem kerülhető meg, ha mindaz, ami a filozófiában kérdés, nem szeretne üres spekuláció maradni*”. E témánk szempontjából is figyelemre méltó belátáson túl azonban számunkra jelen kontextusban érdekesebb az a momentum, hogy Vajda az említett dilemmára megkísérelt válaszadás során jut el voltaképpen az evidenciakritikai kérdéshez, tehát válasza egy kérdésbe torkoll, azaz a kérdezés invenciójával telítődik a válaszadás szándéka: „*Vajon nem inkább az a helyzet, hogy az európai filozófia és a vele egybehangzó keresztény tanítás nyomán belénk rögzült valami, amit tulajdonképpen nem gondolunk?*”²¹ Azaz az evidens, rögzült alakzatokkal és hagyományszegmensekkel pontosan az a probléma, hogy elhalt bennük a kérdezéspotenciál, a filozófiai kíváncsiság innovatív ereje – nos, a mindenkori interpretációs praxisnak éppen ezt a potenciált és innovatív erőt kell ébren tartani és fokozni. Az említett harmadik kérdés a tanulmány végén látszólag retorikus zárlatba van ágyazva, amennyiben a heideggeri filozófiai törekvéseket azon dilemma köré szerveződően mutatja be a szerző, miszerint lehetséges-e a tényleges emberi autonómia hegemónia nélkül – s ezek után teszi fel a kérdést: „*Vajon sikerült-e ez Heideggernek, egyáltalán lehetséges-e ez – az már egy másik történet.*”²² Azért csupán látszólagos retorikai fordulat ez

– s valójában a vajdai filozofálás szempontjából konstitutív gondolati mozzanat –, mert tulajdonképpen az a bizonyos másik történet, azaz a lehetséges kérdések és válaszok sora maga A POSZTMODERN HEIDEGGER című könyv, ugyanis Vajdát végig a könyvében az foglalkoztatja leginkább, hogy miképpen lehetséges tényleges emberi és azon belül filozófiai-gondolkodói autonómia anélkül, hogy az ember egyrészt túlmerészkedne önön esetleges és véges körein, másrészt belebonyolódna egyfajta heteronóm viszonylatba (a hagyománnyal, a létezőkkel, a léttel stb.).

A kérdés processzusának reflexív mélységű jelenlétére ebben az értelmezői gyakorlatban hadd idézzek fel végül két újabb szöveghelyet, melyek még világosabban mutatják, hogy Vajda szövegei egymással is dialogikus viszonyban állnak. A NEM AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGNAK című könyv első írásában, a fiatal Lukács György esszéista versus rendszeralkotó törekvéseinek szentelt A TUDÓS, AZ ESSZÉISTA ÉS A FILOZÓFUS címűben olvashatjuk a következő kérdést: „mit jelent a haladás a filozófiában?”²³ E kérdés persze nem *ad hoc* tétetik fel, sőt Lukács és Max Weber eltérő filozófiafelfogása érintésével Vajda magának a filozofálásnak mint mentalitás-, gondolkodás- és életmódnak a lehetőségfeltételeire kérdez rá,²⁴ viszont ha most egy pillanatra eltekintünk e kérdés közvetlen kontextusától, Lukács és Max Weber *vitájától*, s tágabb perspektívában pillantunk a lehetséges válaszok körére, akkor észrevehetjük már rögtön a második tanulmány, a SEM ISTEN, SEM SZABADSÁG? Heidegger-idézetének válaszként való kínálkozását: „A filozófia mindig akkor teljesíti be a célját, amikor ott fejeződik be, ahol elkezdődött, a kérdésnél. Hiszen csak azáltal kényszerítheti bele a filozófia a kérdésre méltó a pillantás terébe, hogy önmaga igazán megmarad a kérdésben.”²⁵ Persze a kérdésben megmaradni s a kérdésre méltóra tekintettel lenni nem jelentheti azt, hogy a válaszadás szándékától eltekintünk, mi több, az igazán jó válasz kérdéseket hív elő, válaszpróbálkozásainknak képeseknek kell lenniük újabb kérdéshorizontokat megnyitni, hiszen csak így tudják táplálni azt a mozgásban létet, ami a (nyugati) filozófia sajátja: „a filozófia, a nyugati filozófia mozog valamilyen irányba, anélkül, hogy [...] »készre csinálhatná« magát”.²⁶

A kérdés mellett az aporetikus gondolati feszültség az a másik momentum, amely elsődleges szerepet játszik Vajda interpretációs praxisában. S kézenfekvő is, hogy a kérdés szerepének taglalása után az aporetikus feszültség jellemzése kerüljön előtérbe emez értelmezői gyakorlat bemutatása során, hiszen az aporetikus feszültség az imént fókuszált készre csinálhatatlan mozgásban létnek mint a filozófia sajátos megnyilvánulásának egy különleges, ha tetszik, koncentrált formája. Az apóriát, a gondolkozásunk során utunkba kerülő megoldhatatlanságnak és lehetetlenségnek e tömör alakzatát Vajda előszeretettel alkalmazza okfejtéseiben. De vajon mi működik, mi lelhető fel egyáltalán az apóriában? A benne összekapcsolt, egyben felmutatott (eminensen különböző) dolgoknak (éppen a különbözőség által meglévő) összetartozását hivatott kifejezni, vagy pontosan a két fenoménnel tarthatatlanságát jelzi? Tulajdonképpen ez számunkra mindegy is, ami most lényeges, hogy mindkét esetben megteremtődik az a feszültségtér, ami Vajdát szemmel láthatóan izgatja az aporiák vonatkozásában.²⁷ Ugyanis az aporiákban éppen az az izgalmas, hogy a bennük összevont fenomének s fogalmak a köztük lévő különbözőség révén születő feszültség miatt képesek egyben – pontosabban, mert hisz épp ez a fontos: mozgásban – maradni. Ez a különbözőség-feszültség révén bekövetkező egyben maradás mint mozgásban lét az aporia megtestesítette lehetetlenség és kiúttalanság affirmálásával *lehetséges*.²⁸ Ami annyit jelent, hogy az apóriában összevont ellentétes elemek egyikére sem teszünk, hanem az ellentétet, a különbözőséget választjuk. A lehetséges alternatíva tehát nem az egyik vagy a

másik elem lesz a kiélezett filozofémában, hanem mindig maga a kettejük alkotta feszültség, mobilitás. Jellemző továbbá, hogy a szövegekbe az aporiák nem embléma-szerűen kerülnek be (azaz úgy, hogy a szerző először megnevezi s utána kezdi megmagyarázni őket), hanem az érvelés egyszer csak úgy áll be, olyan pályákra kerül, hogy ott már az aporetikus feszültség munkál. A Fehér Ferencről szóló esszéfűzér második darabjában szövődik aporetikus kapcsolat hiátus és megoldás között. Vajda AZ ANTIFÜZISZ ÉS BETEGEI című, Sartre-ról szóló, kéziratban maradt könyvet elemzi, s azon morfondírozik, hogy a Fehér által olyannyira megvalósítani vágyott „radikális filozófia” – amely durván fogalmazva nem megérteni, hanem megváltoztatni akarja a világot – a Sartre-könyv idejére és kontextusában már voltaképpen idegen Fehértől, mégis „*már a maga szövege ellenére ragaszkodott*”²⁹ hozzá (kiemelés Vajdától – V. T.). Ezt Vajda egyértelműen hibának tekinti, egyfajta „széttépettség” állapotának, mely megakadályozza Fehért abban, hogy kritika alá vonja a radikális filozófia státusát. Mi több, s ez igazán a probléma, újra akarja teremteni e filozófia elméleti egységét. Ehhez képest Sartre-nak ugyancsak a széttépettség jellemezte kísérlete a L'IDIOT DE LA FAMILLE-ban – s itt rajzolódik meg az aporetikus mozgástér, s megjegyzem, hogy a széttépettség terminus elemzésbe vonásával a gondolatmenet már mintegy ráállt az aporia felé vezető pályára, hiszen a szövegrészben érezhető és munkáló feszültség ezáltal úgyszólván nevet kap –, nevezetesen „*az a hiátus irracionális világállapot és kiút között, amit Fehér kvázi a szemérvet, teoretikusan még mindig konzekvensebb »megoldásnak« tetszik*”.³⁰ A hiátus mint megoldás aporetikus elrendez(őd)ésben tapasztalható mozzanat – amely képileg és etimológiailag is a különböző hatások eredményeképp megszülető rezgő-oszcilláló mozgásra utal, s amely lebegésként, lehetőségként hagyja érvényesülni a filozófiai gondolatot – és egyáltalán az aporetikus feszültség megtestesítette lehetetlenség és kiúttalanság affirmálása ekvivalens azzal, amit máshol Vajda – kissé finomabban fogalmazva – *elbizonytalanításnak* nevez: „*A filozófia feladata, hogy elbizonytalanítson bennünket, s így arra ösztönözzön, hogy próbáljunk meg együtt élni mindazokkal, akik más igazságokban hisznek*.”³¹ Újra csak a *megpróbálás* közelébe értünk, mint oly sokszor a szerző szövegeiben, ami újra az evidenciakritikai mentalitásra és a más(ik)ra való nyitottságra, a pluralisztikus filozófiafelfogásra irányíthatja figyelmünket.

A próbára, a mindújra intencionált próbálkozásra való hajlandóság mindamellet kirajzolja a szerző sajátos (disz)pozicionáltságát az értelmezendő fenoménekhez, a szövegekhez, környező világához való viszonyulásában: ezt a befogadás *derűjének* nevezném, némiképp módosítva az Angyalosi-kritikában is szereplő *derűfogalmat*. Angyalosi ugyanis a kiúttalanság *derűjéről* beszél, de láthattuk, hogy Vajda nem fogalmaz ilyen élesen az utakat, vagyis hát „*a kérdésekre adott válaszok iránti székepszisét*”³² illetően: a kiutat idézőjelezi, s elbizonytalanításról beszél. Ellenben értelmezéseinek hangoltságára nagyon is jól illik a *derű kifejezés*. A *derű* ebben a kontextusban persze nem elsősorban a felhőtleniséget és a problémáktól való teljes mentességet jelenti – Vajda ugyanis megszenvedti, szenvedélyesen megalkotja belátásait és felismeréseit, ha erőfeszítései sokszor mégoly könnyednek tűnnek is. Pontosan ebben a megalkotásban, megszenvedettségben és szenvedélyességben konstitutív elem a *derű*. Vajda nyitott arra, hogy egyszer így, máskor úgy *derül fény* valamely dologra vagy fogalomra, mindig másként *derül ki* az igazság, s ez alapvető hatással van értelmezői diszpozicionáltságára: folytonosan rákérdezni a dolgok és az igazság(ok) létre, mindig újraérteni az ebben a létben kivilágító viszonyt. A szövegek hangoltságának *derűje* a másság, a különbözőség lehetőségéből táplálkozik. Hogy így is és másként is lehet érteni-értelmez-

ni. Azzal a kiasztikus, azaz funkciókeresztező alakzattal is meg lehetne ragadni ezt az értelmezői gyakorlatot, mely így hangzik: a mindig másként lét, a folytonosság transzcendentalizmusa és a transzcendentalizmus mindig másként léte, folytonossága munkál ebben a praxisban. Persze a derű mégiscsak a nyugalom képzetét hívja elő az emberben, de e befogadói derű nyugalomában reflektáltan ott a mozgalmasság, ha tetszik, aporetikusan fészkel(ődik) benne, valahogy úgy, miként azt Friedrich Schlegel írja a Goethe WILHELM MEISTER-éről szóló híres kritikájában (aki melleleg talán először tett kísérletet arra, hogy „*a derűs olvasó*” sajátos befogadói pozícióját megalkossa): „*a mozgalmal képek mintegy maguktól megtapadnak a lélekben, mely épp a derűs élv nyugalomára hangolódott*”.³³ Azaz a fenomének s az igazság(ok) felől érkező mozgalmasság és a derűs élv nyugalma egyként, ugyanabban a pillanatban megfér egymás mellett a lélekben, mi több, koegzisztálnak, összejátszanak egymással, hatnak egymásra. Ebben az értelemben tekinthető a derűs befogadás kritika és kommentár összjátékának Vajda értelmezői praxisában.

A kérdező létmód és az aporetikus feszültség voltaképpen már nagyjából meg is rajzolta ezen interpretációs magatartás számomra egyik legrokonszenvesebb jellemzőjének, a megértendőhöz való hullámozó viszonyulásnak a kontúrjait. E viszonyulás révén a szövegekben mindig a másikat tekintetbe véve történik meg az alakzatba rendeződés, jön létre az értelmezés. Szeretném hangsúlyozni, hogy még akkor is ez történik, amikor Vajda külön kiemeli, hogy az értelmezett szöveg csupán apropó egy bizonyos probléma végiggondolásához. Ugyanis az adott probléma végiggondolása legtöbbször *közösen* megy végbe az értelmezett szöveggel. Geoffrey H. Hartman hangsúlyozza egyik kitűnő írásában, hogy az interpretáció diskurzusa nem választható el módszerelesen a szerzőétől: „*a viszony szennyező és kiasztikus; forrásszöveg és másodlagos szöveg, bár elválaszthatóak, egy egymást kölcsönösen támogató, kölcsönösen uraló viszonyba kerülnek*”.³⁴ E közösség, kölcsönösség és kiazmus közelítő és távolító mozgások révén marad fenn – éppen ezek adják ki a hullámozást. Ezáltal teremődik meg az a mozgástér, amely biztosítja Vajda számára, hogy ne sodródjon túl messze az elemzett szövegtől, miként azt is, hogy ne olvadjon bele. A kevésbé sikerült elemzések számomra épp azok, ahol e mobil és kreatív játéktér nem tud kiépülni, vagyis ahol a távolságtartás a szöveggel állandósul vagy csillapíthatatlan méreteket ölt.

Halcion hullámain

Nehéz feladat persze Halcionként az olykor haragvó, máskor nyugodt, de mindig *hullámozó* vizeken „berendezkedni”. S belebocsátkozni az interpretátor bizonytalan, mindig a másik, a másság által identifikálható tevékenységébe. De hát már mindig is, eleve interpretációban vagyunk benne – gondolkodói létünk interpretációban lét. S a hullámozó vizeken érezzük, kezdődik minden előlről, nincsenek nyugvópontjaink. Hívjuk ezt akár transzcendentális otthontalanságnak, kontingenciának, az emberi létezés kiúttalanságának, a metafizika radikális kritikájának vagy bárhogyan – egy mozzanat bizonyosnak tűnik: Halcion hullámozó vizeit képtelenek vagyunk uralni, pontosabban akkor lehetünk képesek megmaradni a hullámokon, ha együtt mozgunk velük, rajtuk... E felismerés, az értelmezett entitással való együtt mozgás szükségességének belátása, valamint lehetőségének kiaknázása táplálhatja, telítheti innovatív erővel filozófiai-interpretatív érdekltségünket és érdeklődésünket a másikkal, a szövegekkel s a világokkal való viszonylatainkban. Mert hát a megértés a minimum, ami e viszonylatoknak kijár.

Jegyzetek

1. Vajda Mihály: MIT LEHET REMÉLNI? (Esszék Fehér Ferencről.) *Határ Könyvek*, Debrecen, 1995. 37.
2. Angyalosi Gergely: A DERŰS KIÚTTALANSÁG TÜKÖRE (Vajda Mihály: A POSZTMODERN HEIDEGGER). In: *Uő: A KÖLTŐ HÉT BORDÁJA*. Latin Betűk, Debrecen, 1996. 405.
3. Emez írás eredeti változata szerint egyike volt azoknak a szövegeknek, melyek azon a szegedi rendezvényen hangzottak el, amelyet a hatvanöt éves Vajda Mihály tiszteletére rendeztek.
4. Vö. Vajda Mihály: MIT LEHET REMÉLNI? Id. kiad. 14., 20.
5. Vajda Mihály: TÖREDÉKES KOMMENTÁROK HELLER ÁGNES SZEMÉLYISÉGÉNEK ETIKÁJÁHOZ. In: *DIOTIMA (Tanulmányok a 70 éves Heller Ágnes tiszteletére)*. Osiris–Gond, 1999. 518.
6. Vajda: MIT LEHET REMÉLNI? Id. kiad. 45–46.
7. Vö. Vajda Mihály: A DIADALMAS KUDARC APOTEÓZISA. *Alföld*, 1996/12. 81–89.
8. Michel Foucault: A SZAVAK ÉS A DOLGOK. (Romhányi Török Gábor fordítása.) Osiris, 2000. 102.
9. I. m. 103.
10. I. m. 100.
11. I. m. 102.
12. I. m. 101.
13. Walter Benjamin: GOETHE: „VONZÁSOK ÉS VÁLASZTÁSOK”. (Tandori Dezső fordítása.) In: *Uő: ANGELUS NOVUS*. Magyar Helikon, 1980. 99.
14. Uo.
15. I. m. 100.
16. Friedrich Schlegel: KRITIKAI TÖREDÉKEK. (Tandori Dezső fordítása.) In: A. W. és F. Schlegel: *VÁLOGATOTT ESZTÉTIKAI ÍRÁSOK*. (Szerk.: Zoltai Dénes.) Gondolat, 1980. 233.
17. Pongrácz Tibor: A STÍLUS, A FORDÍTÁS ÉS A GYERMEK (Vajda Mihály: A POSZTMODERN HEIDEGGER). *Határ*, 1995. április. 218–224.
18. Vajda Mihály: A POSZTMODERN HEIDEGGER. T–Twins Kiadó, Lukács Archívum, Századvég, 1993. 14.
19. I. m. 23.
20. Søren Kierkegaard: A HALÁLOS BETEGSÉG. (Rácz Péter fordítása.) Göncöl, 1993. 91. Vajda e gondolatot szövege egyik mottójának választotta.
21. I. m. 30.
22. I. m. 37.
23. Vajda Mihály: A TUDÓS, AZ ESSZÉISTA ÉS A FILOZÓFUS. In: *Uő: NEM AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGNAK*. Osiris–Gond, 1996. 39.
24. Vajda transzcendentális orientáltsága e téren a NEM... lapjain több helyütt is megmutatkozik, pl.: „*A filozófia státusának kérdése, a kérdés, hogy egyáltalában lehetséges-e filozófia, ez izgatott.*” (Id. kiad. 139.)
25. Martin Heidegger: SCHELLING ÉRTEKEZÉSE AZ EMBERI SZABADSÁG LÉNYEGÉRŐL. (Boros Gábor fordítása.) T–Twins, 1993. Idézi Vajda: NEM... Id. kiad. 51.
26. Vajda: NEM... Id. kiad. 53.
27. Vajda szövegeiben az efféle feszültségterek termékeny megkonstruál(ó)dását emeli ki Simon Attila és Sutyák Tibor is a kettős kötés fogalmának elemzésével. Lásd: Simon Attila–Sutyák Tibor: *A RÉSZLEGESSÉG SZÖVŐDMÉNYEI* (Vajda Mihály: NEM AZ ÖRÖKKÉVALÓSÁGNAK). *Alföld*, 1997/5. 87–96.
28. Az aporia ugyanis kiúttalanságot is jelent.
29. Vajda: MIT LEHET REMÉLNI? Id. kiad. 20.
30. Uo.
31. Vajda: NEM... Id. kiad. 261.
32. Uo. 259.
33. Friedrich Schlegel: GOETHE WILHELM MEISTERÉRŐL. (Tandori Dezső fordítása.) In: A. W. és F. Schlegel: i. m. 237. A fordítást kicsit módosítanom kellett, hiszen Tandori a második tagmondatban feltételes módot használ – az eredetiben szimplán múlt idő van –, márpedig a feltételes mód épp azt az összhatást zavarja meg (azzal, hogy a derűs élv nyugalmit mintegy eltávolítja a lélekben a mozgalmasságtól), amit szerintem Schlegel állítani szeretne.
34. Geoffrey H. Hartman: *AZ IRODALMI KOMMENTÁR MINT IRODALOM*. (Hódossy Annamária fordítása.) *Határ*, 1994. február. 83.

Szabó T. Anna

„A TISZTA ISMERET”

A szélnek is van vége-kezdeté,
a hangnak is van, és a fénynek is:
hiába terjed – mire megy vele?
Ilyen az elme és a lélek is.
Akár az árvíz vagy akár a tűz,
ami a rászabott tér rácsait
ostromolja, és a drótok között
kidugdossa formátlan csápjait:
acsarkodik, és roppant, metamorf
testét a ketrec rácsának veri,
cseppek fröcskölnek, szikrák, és elég
egy hajszálnyi rés, máris átlöki
képlékeny lényét, és újabb darab
teret fal fel, hogy egy legyen vele,
nyújtózik, terjed, mind tovább dagad,
ám vele együtt tágul börtöne –
ilyen a tudat: hogyan is remél
áttörni léte rugalmas falán?
Mohó vágyában mindent felemészt,
de nem tud túlterjedni önmagán:

ami nem övé, nem ismerheti –
s ami övé: az már nem az, ami.

FELNÉZEK

November végi halovány nap,
a hárs termése rézvörös.
Ragyog a fényes, tág magasban,
vibrálva ring az ág között.
A vékony gallyak megrepesztik
a kék hibátlan üvegét –
elég egy cinkepittyenés: a hangtól
szétpattanna a hideg ég.

FEKVŐ NŐ KOCKÁS POKRÓCON

Délután volt és napsütés,
az erkélyen aludtam.
Rám fogta, elsütötte, és
hunyt szemmel ott maradtam.

Az arcom nyugodt, szigorú,
homlokom csupa fény.
Álmom árnyékként ott ragadt
a szájam szögletén.

Este van, elment – forgatom
a polaroidot:
jól van. Akkor tehát ilyen
vagyok, ha nem vagyok.

SIRÁLY-FÉNYKÉPEZÉS

Először is a szélirány. A napszak.
Felhős, ködös vagy tiszta az idő,
csillámlik-e a víz vagy fodrozódik,
rőtörös-e a nádas, sávosan
zöldeskék-e vagy kékesfekete
az ég, a tó, a túlpart, nedves-e
a víz szélén a sziklatörmelék,
és közein hullott platánlevél
vagy nádtörök vagy nyálkás alga gyűl,
és hogy vittünk-e magunkkal elég
morzsolgatható és hajítható
kenyérdarabot, és hogy a dobás
elég magas röpívű-e, és a
madarak hányan vannak, éhesek
vagy jóllakottak, és vajon a prédát
felszálltában vagy hulltában vagy épp
elmerülőben érik, sebesen
villannak el, vagy kitárt szárnyukon
függeszkednek, és ideges fejük
meg-megrándítva várják a dobást –

mindez nem mindegy, sőt, nem is beszélve
a szögről vagy a gépünk és a film
minőségéről, és különösen
arról a gondról, hogy csak két kezünk van,
és vagy dobálunk, vagy fényképezünk.

Határ Győző

„VÉGE”

kék sebészköpenyben, átlátszó orrálarcban a sebészorvos megigazította a fején sebészsapkáját, a kórtermi fehér vaságy két végén, fejtől-lábtól ráfektette a vaságy végeire a zenegerendát, hasmánt ráfeküdt a piezoparietális penultrapixel szerkentyűre, és ellökte magát, hogy egyenletes-lassú tempóban végigguruljon a beteg fölött. A számlapon a mutató kitért, a pixelskála felénél az analizátor működésbe lendült – a sípláda muzsikálni kezdett.

– Ez a perforált vakbél szinkópája – szólt hátra a sebészorvos a fityulás, bámész-rajongó ápolónőnek, aki a címszerepben Bertuska névre hallgatott, és egyúttal partnere volt (a filmbéli világszép szeretője). Következett a következő ágy. A két ágyvégre a zenegerenda vágányát felfekteti, kibiztosítja, ráhasal, ellöki magát. *Même jeu.* A penultrapixel skálamutatója kileng, a sípláda muzsikál.

– Ez a májmegnagyobbodás kódája – szólt hátra, míg elhaladt a beteg fölött, aki öt infúzióon függ, és nem tud magáról. A világszép ápolónő segít, Bertuskával a zenegerendát felfektetik a harmadik ágyra. Kibiztosítva, sebészorvos rajta. *Même jeu.*

– Ez a három epekő császárkeringője – próbálja túlharsogni a sípládát a sebészorvos, és rézpöcköt kattint, hogy lekapcsolja az UM-TATTA-UM-TATTA ricsajt, ügyet sem vet a páciensre, aki a gerenda alatt görcsökben fetreng. Ketten újra felkapják, a zenevágányt ráfektetik a negyedik ágyra, kibiztosítás, ráugrás hasmánt, bal lábbal ellökés, rajta. *Même jeu.*

– Ez az önmaga farkába harapó, szívhezszóló kánon a vonósokban a tüdő- és mellhártyalob muzsikája: a tüdő kollabált. – Lekapcsolja a sípládát, hogy hallja a saját hangját, és saját hangján hátraszóll: – Ha összejön nekünk az exitus, vigyék ki.

Alatta a beteg horpadtan haldokol, a gáláns sebészorvos vadházas élete párja (a filmen a Világszép:) Bertuska bólint.

– Ez a belei-gyomra híja, duodenum nélküli a kedvencem – szól vissza a frissen műtött félholt felett, s nem tud róla, hogy karnagyi vezénylőmozdulatokkal kíséri a sípláda kornyikálását: – Ez aztán a Nagy Olasz Opera, az Intermezzo, ez a hatos vagy a hetes? Írja a kórlapjára, Bertuska: kivált kedvünkre való.

– A tüdő- és szívátültetéses volt soron: a rockzenericsaj mutatta, hogy a beteg kis-korú.

A néger vesekövesnél: kereplőszóló, két sor nagy karéjban dobok megdühödése és csörgőtökmuzsika (afrokaribi AGIHÍJJA! AGIHÍJJA! AGIHÍJJA! zenefergeteg: minden ágy minden haldoklója ráránduló derékriszálással díjazza).

Az ágyosoron még hátravan a nyirokér-karcinómás, a féloldalas hűdéses, az áttételes agytumoros, a prosztatatarákos, a fehérvérű, az agonizáló özofágusz-klónuszos (szép halál a fulladásos), arról az autókarambolos, roncsolt medencecsont-ripityájú, pelvisz- és gerinctörésesről nem is beszélve, aki csak nyaktól felfele él. – Hát ezek? – kérdezi filmes-félénken, az alig hallhatóság örömére, Bertuska. – A tüdő- és szívgépinkön aki van nekünk. Lepakcsoljam? – – –

Volt oxigénpalack, ami ezek hallatára eldőlt.

– Hagyja, Bertuska – intette le a párja, aki az Intézet Főigazgató Királysebészének csak egy fokkal volt alatta, rangban: – hagyja eldőlni. (Nem mondta, de a hallgatóság tőle megszokott titokzatával imputálta: ha minden magától eldőlt oxigénpalackot felállogatnánk, hova lennénk?)

– És ez? (míg a zenevágányt ketten rádobták a kilencedikre) – ezzel most mi lesz? – kérdezte búgó hangon szerelmese, nyugodt rémületet színlelve. – Jegeljük?

– Ezzel? Semmi – vetette vissza a sebészorvos diadalmasan, és lassúdad-egyenletesen továbbgurult rajta, fölötte; majd fejtől, ugorvást leszállva róla, a pár papucsot oldalt rúgva a fűtött linóleumpadlón, ahol landolt, és átlátszó orrálarca fölött megigazította sebészsapkáját.

Az ápolónő fél szóból is megértette a hullakamrát.

A tizenharmadik ágy elvitte a pálmát, a gyorsexitus sikerrel kecsgetett. Ami hátravan – lehetőleg egy füst alatt: kivenni a szabadalmi pátenst rá, és szériagyártásban piezoparietális penultrapixel zenevágányt minden közkórháznak. Eddig ami néma volt, ezentúl a kór hadd muzsikáljon – a kórisme felismeréséhez zenével járuljon hozzá a bántalom.

És kifele mentek a filmből. Az Intenzív Osztály elágyfüggönyözött Kórtermi Egyetemlegére árnyék borult. Csattog az olló – a visszatekert filmen meg-megreszket a nemzetközi homály, vágás, vágás –

gyártók/szereplők/szereposztók, gafferek és algafferek alápergő névsora

*

VÉGE – mondta a film széles mosollyal, akár a sugarasan hétágra tűző Nap: VÉGE.

(álmom: SZENT GYÖRGY KÓRHÁZ, 2000. december 24., karácsony)

Schein Gábor

(MEGY KI BELŐLE)

A kőkerítés mögött állt egy nagy, kétemeletes ház. Valaki azt mondta, hogy malom, de nem az volt, és sosem sikerült megtudni, valójában mit csinálnak benne. Szűk ablakaiban nem látszott semmi mozgás. Az ajtót eltakarta a kőfal, amely előtt belül keskeny árok húzódott, oda mindig begurult a labda. Akkoriban fűzős labdával játszottak. Disznóbőrből készült, és hogy könnyen ki lehessen venni a belsőt, fűzővel kellett megkötni: öröm volt hallgatni, ahogy buffogott a döngölt salakon, de ha beleesett néhányszor a pocsolába, úgy teleszívta magát, hogy egy pillanatra megszedült, aki belefejtelt. A kőfal tetején konzolok alá szögesdrót volt feszítve. A drót a melegben megereszkedett, nem volt nehéz átbújni alatta, de ahogy az ember áthúzta a lábát, miközben a túloldalon kapaszkodott a töredezett, éles perembe, így is gyakran összevissza karcolta magát. A fiúk között ott volt a suszter fia is. Az apjának a főutcán volt a műhelye, ha kifeslett a labda, ő varrta meg, a térde közé fogta, mint egy sarkalni való cipőt, horgas tűvel áthúzta a szálat a bőrön, és minden öltés után csomózott egyet. Szerettem a suszteráj savanyú bórszagát. Mikor beléptem, a suszter föl se pillantva mindig odakurjantotta, hogy na mi újság, focista. Később, amikor a főutcát a Vértanúk terétől a templomig befedték virággal, és a templom előtti téren fehér meg piros tulipánból és levelekből kirakták a Kossuth-címert, köré pedig margarétából odaírták, hogy „PAX”, „VIRRAD!”, a suszter a műhely ajtajában állítólag azt mondta egy régi kuncsaftjának, hogy ha ezek ezentúl virágszőnyegen akarnak járni, ő akár be is csukhat. Akkor ezt a virradatot még senki nem vette olyan komolyan. Délután kimentünk focizni, át a kőfalon, a szögesdrót alatt, de egy gólnál a kapunak odatett állvány sarokvasán fennakadt a labda. Máskor üvöltöttünk volna, hogy „gól”, most csak álltunk, és hallgattuk, ahogy a levegő hosszú sziszegéssel megy ki belőle.

(RETUS)

Előfordul, hogy régi nyomatról, könyvből kell egy-egy rajzot, címet vagy szöveget sokszorosítani. Ilyenkor helyes, ha előbb nagyított papírmásolatot készítünk, ezt kínai tussal átrajzoljuk, majd Farmer-féle gyengítővel a másolatot kifehéritve megkapjuk a rajzot, mert a papíron a tusrajz élesen megmarad. Megtörténik, hogy olyan nem megfelelően

fényképezhető eredetiről kell klisé csinálnunk, amelyen javítani, retusálni nem szabad. Erről is nagyított papírmásolatot készítünk, a sötét árnyalatokat világosíthatjuk gyengítő és középerősségű hajecset segítségével, de mindig tartsunk kéznél nedves szarvasbőrt vagy vattacsomót, hogy szükség esetén felitathassuk a gyengítőt a másolatról. A másolatot ezután felkasírozzuk, mert így könnyebb javítani. Nyugtalan hatású részeket gondosan kikevert szürke vagy fehér festékkel fedünk le. Kitűnő eredményt érhetünk el festékszóró pisztollyal. Igaz, hogy ez körülményes. Celluloidlapokból éles késsel és metszővel pontosan kivágjuk az egyes képrészeket, súlyokkal rögzítjük őket, és a javítandó helyeket a szükséges átmenetek szerint fújtatjuk. Ha sok a levegős háttér, a főábra fedésére sablont készítünk. Ezt jól alkalmazhatjuk a finom átmenetek, felhőrészek kiemelésére. Ez a módszer nagy kezűgyességet, türelmet, rajzkészséget igényel. Még gondosabban kell eljárunk arcképek javításánál, arcrészek, szemek árnyékolásánál, hogy az arckép karaktere, hasonlósága megmaradjon. Hajhullámok, ruharáncok, redők plasztikus átmenete szórópisztollyal szépen megoldható. Feltéve, hogy témánk megengedi, a negatívról gyengén fedett diapozitívtól készítve akár domborhatást is elérhetünk, ha száradás után a két képet egymásra helyezzük, és az ízlés határai között egy kicsit eltoljuk őket egymáson.

(ÜTNI KEZDTE)

Tibikét nem lehetett lebeszélni, hogy ha meghallja az utcában a kukásautó szuszogását, ne rohanjon oda az óra közepén az ablakhoz, és ne kezdjen brümmögni, sikongatni, tapsikolni annak a böhöm IFA-nak. Tibike ugyanis hallani sem akart arról, hogy nem lehet belőle kukásautó. Amikor bújócskáztunk, és mások a hunyó háta mögött bekúsztak a padok vagy a tanári asztal alá, ő befeküdt a terem sarkában álló szemetesládába, magára húzta a tetejét, és ha elfeledkeztünk róla, akár egész órán képes volt ott gubbasztani, boldogságában nem vette észre, hogy véget ért a játék. Azokból az évekből igazán csak ő maradt meg. Mint amikor az ember feltesz egy réges-régen nem hallgatott bakelitlemezt, és rájön, hogy nem a zene a fontos, hanem a csörgés, a sercegés, mintha valaki enné a lemezt, mintha évekig be lett volna zárva a hegedűk zakatolása mögé, és most minden erejét összeszedve megpróbálná kirágni magát. Tibikének az volt a kedvenc mutatványa, hogy a kitépett könyvlapokat összegyűrve betömte a szájába, a nyelvvel gombóccá gyúrta őket, rágta, forgatta és végül lenyelte, egy-egy szünetben akár négyet is: mentek bele a könyvlapok, a cinegemese, a szöveges példák, hogy hány kisdobos és hogy hány nap alatt, olyan volt, mint egy két lábon

járó kukásautó, mentek bele azok az évek. A kukákból Tibike mindenféle muslincákat és legyeket fogdosott össze, gyufaskatulyába zárta őket, a legyek majd megőrültek a kis fiókban, és a legváratlanabb pillanatokban szétengedte őket a lányok ruhájába. Azok sikoltoztak, csapkodták a hátukat, Tibike meg röhögött. Röhögése olyan volt, mintha a torkán akadt volna egy falat, rázkódott a válla, sípolt és ugatott, aztán az egész valami éppen csak átszűrő, fenyegető sziszegéssé, sercegéssé változott, és ütni kezdte a fejét egy könyvvel.

Hadas Miklós

KIS TRAKTÁTUS LOVAKRÓL ÉS EMBEREKRŐL

Adalékok a modern férfiasság kialakulásának vizsgálatához

Az alábbi szöveg részlet **SPORT ÉS FÉRFIASSÁG** munkacímű készülő könyvem első részéből. A könyv kiinduló kérdése: vajon mivel magyarázható, hogy a kommunizmus bukásáig Magyarország – népességének számához mérten – a három legsikeresebb nemzet közé tartozott a modern sportmozgalom történetében? A kérdésre nem csupán a nagypolitika és a sport kapcsolatának tanulmányozása révén próbálok meg válaszolni, hanem a társadalmi diszpozíciók, vagyis az egyes csoportok nem tudatos viselkedési késztetéseinek, tartós beállítódásainak több évszázados alakulását is figyelembe véve. Vizsgálódásaim segítségével a férfiasság történelmi alakváltozásainak fölvezetésére is kísérletet teszek. Az itt közölt fejezet rész fő tézise szerint a XIX. század első felében a férfiszenvédély új irányokba kanalizálódik: az ellenség elpusztítására törekvő agresszív harc helyébe az ellenféllel szelídülő másikkal folytatott civilizált versengés lép.

1. „A gyakori vadászat közt a nemes vad száma gonoszul lepadna, ha Wesselényi találós esze ennek ügyes óvszerét nem találja. Vadászatán némi kivételeket tűzött ki, mellyeknek mindenki hódolt. Csak gímszarvas, bak őz, vadkan és hím császármadár: ezek is kiválólág vont csöböl, egyes golyóval valának lőhetőek. Szarvas és őz-tehén, vaddisznó-eme és tyúk kivétel alatt álltak. Innen magyarázható, hogy Zsibón a nemes vad száma a gyakori népes vadászatok mellett sem csökkent. A zsbói 27 ezer hold őserdők másfél századi szoros tilalmazás után az egy medvén kívül más vadban bővelkednek. Egy-egy négy napos vadászaton rendszeren körülbelül 1-2 gímszarvas, 4-5 bak őz, 1-2 farkas, 14-16 róka, 50-60 nyúl, néhány vadmacska, fogoly és császármadár esett. [...] Fellengő lelkülete a csekélyebb tárgyat kevés figyelemre méltatta. Vadásznaplójában is csak a nagy és nemes vadat jegyezte fel, az aprót fitymálta; de később megbánta mulasztását, mert bámulatos mennyiséget mutatott volna fel. Egyebek közt gr. Kollonicsnak pozsonymegyei körvadászatán egy napon 105 darab nyulat lőtt. Többet mint erdélyi vadásztársainak egy része egész életükben. Az általa lőtt nemes és nagy vadak száma is tetemes, 46 farkas,

220 szarvas, vaddisznó és 45 dám vad halála áll naplójában feljegyezve.” (Ujfalvy, 1941. 258–260.)

2. „Mint tudatik, Mr. John Paget volt az első, ki ezelőtt két évvel valóságos becsületes erdélyi kopókat összeszerezve, próbálá azokat a honában divatozó vadászatra szoktatni, s ámbár ez eleintén sokak előtt nevelésnek tetszék, sikerült mégis valódi angol kitartás és állhatatosságának annyira célt érni, hogy már jól egybetartott ebcapatját (meute) naponkint több-több lovasok követik. [...] Dámvadunk szekereken vitetik a couverig, melly mint mondánk egy nádas, bokros mély szakadásos hegytető vala. Ott bocsáták őt ki; megfutamodott, körülnézett, s megint megfutamodék s ment, ment. Hat percre utána bocsátották a menetet (14 kopó), melly a nyomot azonnal fölvette s haladott a full cry (teljes hajtás). Angol ivadéku erdélyi lovaink dicséretére csak annyit mondhatunk, hogy 27 lovas közül (49 percnyi kemény futás után) kettőn kívül mind ott volt a halali-nál. A meghajhászott nemes vadat elevenen vettük ki a kutyák szájából, szekerre épített oljában haza szállíták s reméljük, hogy ő dámvadsága (s ha kidől, kenyeres pajtása) bennünket még ezentúl is jól megfáraszt, kívált, ha az idő olly napfényes tavaszi napokban tündöklök, mint ma.” (Honderű, 1843. 6. szám. Gerley aláírással.)

3. „A kíváncsi nézők seregesezen tódultak ki a Rákosra, melynek sík téreit nagyokat lépő gyalogok, tömérdék úri s bérkocsik, szerény egylovasok s hegykén paripázók tarkázva lepték el. Lobogó nemzetiszínű zászlók előre felbuzdíták a lelket azon magas örmre, mely ezen egy egész nemzethez illő mulatságból várakozott reá. A nagy fából épült nézőhely, mint valami magányos kastély, büszkén emelkedék fel a sík pálya terén. Mint csügg a fára szállt méhraj a fának hajlongó ágán, olly sűrűn tarkázdott a nézők és kocsik raja a nézőhely zöld körén, mellynek páholyból honunk Szépei – ezek az élet s minden pálya virághintői – mosolygó bájjal nézének ki s figyelmökért az egyes lovagok a pálya-tér közepéin lovaik ügyességét, nyargalás, ugratás, táncoltatás és vágatás által mutaták. Megcsendült végre a csengetyű jelszó s azonnal minden arc a pálya jobbik köre felé fordult, minden test kihajolva csüggött s minden újj jobbfelé mutatott; közeledtek a megereedt angoly lovak s madársebességgel suhantak el meggörbüöl, csikos öltözetű lovászaikkal a nézők szeme előtt; minden szem követé őket, csak ez egyes sebessen kiejtett szavak, a szürke, a pej, a sárga hallatszottak; a futók már megkerülték a körnek túlsó oldalát is s az utolsó zászlós karóhoz értek, megcsendül másodszor is a tüzelő csengetyű s vele a nézők szájából a biztató szorítsd, vivát, bravó közt ér célhoz a nyertes, túlhalad, megfordul, s jutalmat (világszokáskint) gazdája veszi el s délcegen vezeteti el magát róla tisztelve leszállt lovása által a nézők előtt, mintha érezné – amit időnkben sok ember nem érez – önbecsét. Kifutván az ebbeli nagy mustrák – az angoly lovak – pályájikat, honi lovak állának ki bő ingű lovagjaikkal a versenyre s ősi szokáskint csak nyereg nélkül, száguldó sebességgel futák körül a nézők örömtapsai buzditó rajta rajtái s éljenei közt a pályatért. Ez egészben bizonyos élénkség, érdekesség s egy nemzethez illő nemesebb férjfiás mulatsági szellem mutatkozik; a nézők közül kiki vidámnak, büszkébbnek s úgyszólván többnek, egy ifjodott nemzet tagjának érezé magát.” (Honművész, 1833. június 6. Szekrényessi aláírással.)

A „primitív társadalmakban” a vadászat elsődleges célja az élelemszerzés – függetlenül a vadásztechnikáktól és -eszközöktől, az elejtendő állatok fajtájától, a környezeti adottságoktól vagy éppen a társadalom ilyen-olyan sajátosságaitól. A középkori Európában aztán – a civilizáció folyamatával összhangban – a legfontosabb célja immár nem elsősorban az élelemszerzés, hanem más szükségletek kielégítése lesz: az idő előrehaladtával a vadászat rendi kiváltsággá válik, és mindinkább megbecsüléshez, monopóliumokhoz, neveléshez, életstílushoz, s az ezekhez tartozó, gyakorlatilag csak az elit számára elérhető kiváltságokhoz kötődik. Így mindinkább a szabadidő eltöltésében, a társasági élet megszervezésében játszik meghatározó szerepet. (Ezzel természese-

tesen nem akarom azt állítani, hogy a vadászat élelemszerző jellege az idő előrehaladtával párhuzamosan megszűnne. Hiszen gondoljunk csak a saját szükségletét kielégítő orvvadászra, a ripsicre, vagy arra, hogy a mindenkori úri vadászok által elejtett állatok elfogyasztható részeinek túlnyomó többsége mindmáig az ebédlőasztalon végzi. Azt sem kívánom sugallni továbbá, hogy a vadászat ősi változatai között ne jelenhetek volna meg a kiváltságosok szórakozását szolgáló, másokat kirekesztő formák.)

Mielőtt megkísérelnénk fölvezetni e változások főbb tendenciáit, érdemes a különböző korokban úzott vadászatok közötti lényegi azonosságra is rámutatnunk. Nevezetesen: a vadászat – valamennyi formájában – *harcnak* tekinthető, hiszen az ellenség megsemmisítésére, megölésére irányul. Ráadásul a harc egyik legősibb formáját képviseli, hiszen a megölt ellenséget a gyilkos a szó szoros értelmében bekebelezi, azaz megeszi. Végső soron a háború mintája alapján szerveződik, s így a Bourdieu által leírt (Bourdieu: 1994) *libido dominandin*, azaz egyfajta ösztönös uralkodásvágyon alapuló férfiuralmú társadalmi berendezkedés egyik legfontosabb, ősi alapintézménye.

A vadászat később kikristályosodó formái – részben a vadász számára (öntudatlanul is) modellként szolgáló háborúviselési sajátosságoktól függően – az idő múlásával sokat változnak. Az ősi állapotok jellemzésére induljunk ki két idézetből! A II. Endre király által folytatott XIII. századi, valamint a „hajdani” vadászatokról az alábbiakat írja Siklóssy László, ill. Wenckheim Béla báró: „*E nagy vadászatokon jól mulattak az urak és jól éltek a szolgáltók is. Annál rosszabb dolga volt annak a vidéknek, amelyet elárastott ez a népvándorlásszerű siserehad. A szántóvetőmunka pusztulását jelentette az előkelő elősdiék megjelenése, amely nemcsak a mezőt gázolta le, de a helyi nagyságokat is. A nemes ember kis király volt a maga vidékén mindaddig, amíg a vadászat oda is el nem tévedt. Ekkor megszűnt az uraság, tönkrement a ház és elpusztultak a féltve őrzött tartalékok.*” (Siklóssy, I. kötet – a továbbiakban SI: 56.)

„*A hajdankorból csak annyit tudok, hogy a legrégebbi időkben is szenvedéllyel gyakorlák apáink a vadászat eme legkielégítőbb nemét; béke idején csataménőkre ülven, lassúbb ugyan, de erősebb fajú, bármily vadálattal egész a halálig megküzdő kopóikkal üzőbe vették a szarvastól, medvétől kezdve egész a tavasz rókáig és félekeny nyúlig a vadak minden nemét, még pedig túl az elégen is; mert meg nem tartva a vadászat törvényeit, a vadak tenyésztésére kiszabott időt, be nem várva a takarást, aratást, sőt még ünnepnapokon is, ha egy-egy a határba vetődött szarvasnak hírét vették, vagy ha egy-egy vadkan nyomát sejtették, azonnal megharsant a kiért, elényüzsgött nagy rivalgással a kopósereg, s vetéseken és sárga kalásztengeren keresztül-kasul robbogott a féktelen tiltott vad-vadászat, kísérve a vadászok rossz szellemétől, a földművelő és gazdaember szorgalma károsodásával, mindaddig, míg a törvényhozás 1729-dik évében III. Károly uralkodása alatt De moderata venetioneről szóló cikk 22-ik törvénycikk 9. paragrafusában a kopókkal ilymodorú vadászatoknak és azok tartásának eltiltása mellett, eme visszaéléseknek elejét nem vette.*” (Wenckheim Béla bárót idézi SI: 194.)

E két idézet alapján – részletesebb történeti elemzés híján is – talán megengedhető ama tétel megfogalmazása, hogy a civilizáció folyamatának megkezdődése előtt a vadászat egyik jellegzetes ősfarmája egy „féktelen”, vad, korlátozatlan tevékenység volt, mely a természeti és társadalmi környezetben okozott pusztításokkal nem számolt, s melynek során a hordaként vágató seregek minden útjukba kerülő akadályt leromboltak, s legföljebb kivételes esetben tettek kísérletet a lehetséges nemkívánatos következmények csökkentésére; a velük egyívású vagy szövetséges csoportokkal szembeni szolidaritás lehetősége sem igen merült föl bennük. Így tehát nem csupán szerkezeti azonosságot fedezhetünk föl a vadászat és a néhány generációval korábban még

a legfontosabb közösség-szervező és megélhetési tevékenységként folytatott portyázó-pusztító háborúk között, hanem ok-okozati viszonyt is, hiszen joggal tételezhetjük föl, hogy mindkettő mögött ugyanazon, fizikai erőn és gyilkos vágyakon nyugvó, ősi *libido dominandi* meghatározta viselkedési késztetettségek rejlenek. E tekintetben jellemzőnek tarthatjuk Wenckheim minden bizonnyal öntudatlan megjegyzését, miszerint a „legrégibb idők” „szenvédélyes” vadászai „béke idején” is „csataménökön” ülven úzték-hajtották áldozataikat. Azaz: békeidőben is ugyanazon beállítódás zsigeri késztetései vezérelték cselekedeteiket, mintük- és ősapáikat a maguk portyázó hadviselésre berendezett társadalmaiban.

Ha a civilizációs folyamat későbbi fázisában művelt vadászat változásainak főbb tendenciáit kívánjuk érzékeltetni, fontos tanulságokkal szolgálhat számunkra az alábbi idézet, mely négy évszázaddal későbbi, XVII. századi állapotokat rögzít. Ebben Szalárdi János számol be I. Rákóczi György erdélyi fejedelem vadászatáról: „Az öreg fejedelem ifjú fejedelem fiát székibe az országban bentartván, maga gyakrabban itt kin való birodalomban, hol Szathmárt, hol Munkácsban, Patakon, Tokajban lakik: dehogy szörnyű vadász és nyughatatlan serény ember volna, ha mikor valami kiváltképpen való okoktól meg nem gátoltatnék, egy házáznál két hétnél tovább egy végben ritkán lakhatik vala, hanem egyik házáztúl másikhhoz szerén szerte járván, valahol vadászásra alkalmas vadás helyek volnának, azokra valóban rátart vala, úgy, hogy azok mellől vadászatban el nem mehetne, és hogy a szörnyű erdők meghajtására sok helyekben a maga kopói (noha olyak három s négy nagy seregekkel egynehány százan volnának) tizedrészére sem érkezének; főképen Erdélyben, kétszáz, háromszáz parasztságot is, s többet is hajtani felvesznek, és az erdőket szélben vevén iszonyú kiáltással úgy úzik, kergetik, hajtják vala a szegény különb-különb vadakat az elejekben vetett hálóba, maga is puskáival a vadak útját elállván, és fákra felhágván, puskája kezében, szekercéje is hol öve megett, s hol környülette viselvén, lesi, lövöldözi vala az igen nagy medvéket, erdei disznókat, vadkanokat, hatalmas nagy szarvasokat, gimokat: úgy, hogy Szeredahely és Szászsebes között egy Sina nevű havas erdején többi között csak medvét egy nap huszonnégyet veretne; kik közül csak négy vagy öt levén középszerű s nevedékenyek, mind hatalmas nagyok, öreg medvék voltanak. Ismét egykor a mezőségen Novaj táján csak farkasokat egy cseréből huszonötöt fogatott ki nagyokat, egy kurtával együtt, mely azon a vidéken igen híres volt, hogy sok károkat tenne valamerre fordulna, mely farkasokat a Szentpáli János novei házáznál, mind a huszonötöt, egy öreg ebédlopálotában mind egy szélteben hasokra alá, lábokat, farkokat elnyujtva, fogokat kivicsorítva, nyújtóztatva, mutatott vala meg a fejedelemasszonynak, és Pethneházi Istvánnénak, s több akorban udvarnál lenni találtatott úr és főasszonyoknak. A vadász, jó madarász, ebeknek kapó nyúlász embereket nagyon kedveli vala: jószágiban valahol jó puskást érthet vala, azokat mind csak puskázatja által szolgáltatja vala, kik egy nagy sereggel lévén udvarában, mind egyszerű forma zöld ruhában járattatnak vala.” (Idézi SI: 200–201.)

A „szörnyű vadász”-ként és „nyughatatlan serény ember”-ként jellemzett I. Rákóczi György fejedelem által űzött vadászat is alapvetően a gyilkos harciférfikésztetések meghatározta *libido dominandi* nyugszik: állatok (mégpedig „hatalmas”, „igen nagy”, „öreg” állatok) tucatait pusztítja el egy-egy alkalommal, rengeteg hajtót alkalmazva, „fákra felhágván” „lövöldözve vala”. Még az archaikus, portyázó létforma nyomai is fölfedezhetők abban, ahogy „egyik házáztúl másikhhoz szerén szerte járván”, „valóban rátart”. Mindehhez hozzátéhetjük: a harmincéves háború során az 1645-ös linzi béke révén megszerzett területeken végzi mindezt, azaz, ha tetszik, a háborúban elért sikereit aratja le ily módon. A fejedelem tehát szabadidejében is hódít, expanziót folytat, maga alá rendel, mindenemű élőlényeken uralkodik. Sőt! Még a „kivicsorított fogú”, szabályosan egymás mellé

fektetett huszonöt farkas révén is imponálni kíván a fejedelemasszonynak s a többi „főasszonyoknak”. Más szóval: a korabeli csábítási szimbolikában az ellenségét elpusztítani képes, győzedelmes, erős és potens férfi pozíciójában láttatja magát.

Am Rákóczi fejedelem vadászatában a „hajdankori” vadászatokhoz képest néhány fontos különbséget is fölfedezhetünk. Míg ugyanis a XIII. században a „*csataménökön*” robogó urak még a területi és társadalmi korlátokat, valamint az okozott károkat figyelmen kívül hagyva, „*vetéseken és sárga kalásztengereken keresztül-kasul*” üldözik halálra a prédának kiszemelt vadat, addig a fejedelem már egy jóval racionálisabb harc művelője. A korabeli európai fejedelmi és arisztokrata udvarokban folytatott gyakorlatot követve, Rákóczi az alsóbb néposztályokból toborzott, azaz társadalmi és stratégiai értelemben is összetettebb harcformát valószínűsítő gyaloghajtókat alkalmaz, szinte hadseregnyi mennyiségben („*kétszáz, háromszáz parasztságot is, s többet is hajtani felvesznek*”), akik a vadászok felé terelik a kiszemelt prédaállatokat. Mindez annak köszönhető, hogy ekkorra már a vadászat egyre inkább *területileg behatárolt* tevékenységgé válik. E ténynek számunkra két szempontból is nagy jelentősége van. Egyrészt érzékelhetővé teszi azt a differenciálódási folyamatot, melynek során a vadászat leválik a háborúról (ez utóbbinak, mint tudjuk, többnyire egyik legfontosabb célja újabb és újabb területek megszerzése az ellenségtől). Ez azonban nem zárja ki, hogy a vadászat művelése során továbbra is ugyanazok a férfias beállítódások játszanak meghatározó szerepet, amelyek a háborúk kirobbanását is valószínűsítik. Csak éppen e késztetések immár az eredeti célokról leválva, azoktól függetlenül lépnek működésbe. Azaz: *a beállítódások áthelyeződéséről* beszélhetünk.

Másrészt a vadászat területi behatároltsága társadalmi behatároltságot is jelent: egy hosszabb, társadalmi elkülönülésre és monopolizációra törekvő társadalomtörténeti folyamat fázisaként is felfogható. Egyértelmű ugyanis, hogy a fejedelem (és a többi arisztokrata) nem vadászhatna így (illetve nem így vadászna), ha nem rendelkezne önálló birtokkal, azaz a fennálló tulajdon- és társadalmi viszonyok nem a rendi kizárólagosság irányába mutató, jogilag is kodifikált, hosszú távú történelmi folyamat eredményeként jöttek volna létre. Másképpen fogalmazva: a rendi alapokon nyugvó feudális tulajdonviszonyok kikristályosodása hosszú távon elősegíti az élettér racionális kihasználását, valamint az életvitel racionális átalakítását azon egyszerű oknál fogva, hogy az élettér korlátozottságából adódóan egyre kevésbé lehet eltekinteni a rendtársak érdekeinek figyelembevételétől. Az expanzió tehát korlátokba ütközik, nem folytatható a végtelenségig. S mindez még az adott társadalmakban leginkább kivételezett helyzetű csoportokat is önkorlátozásra kell, hogy készítse. Ha tehát elfogadjuk, hogy már a rendi keretek között, részben éppen a korlátokból, illetve a források szűkösségéből adódóan rengeteg racionális elem van, akkor a kapitalizmus kialakulását s ezáltal az egész modernizációt a Max Weber által elemzettnél is hosszabb folyamatként foghatjuk föl, melyet szintén a beállítódások mélytörténeti vizsgálata révén tudunk kellőképpen megérteni.

E korlátokat és monopóliumokat körvonalazó racionális jogi szabályozás – szemben a Wenckheim Béla-idezetben fentebb megfogalmazottakkal – már az Aranybullában megkezdődik. Ennek 15. cikkelye ugyanis megtiltja, hogy a királyi lovászok, ebfalkárok és solymárok megszállhassanak a nemesek falvaiban. A földművelésre kötelezett parasztokra 1504-ben mondatik ki Magyarországon a vadászati és madarászati tilalom, majd a már említett 1729-es, III. Károly-féle törvénycikk a parasztnak megtiltja az agarak és vizslák tartását is, s a nemesek számára is pontosan előírja, mikor, hol, milyen állatra, milyen módon szabad vadászniuk.

A régi időkben – amikor a vadászat tudománya ugyanúgy a vidéki élet magától értetődő tartozéka, mint a szántás-vetés vagy a házépítés – gyakran még kézzel, számszeríjjal, nyíllal, parittyával, lasszóval-karikával, csapdával vadásznak. (Az ősi technikák egyébként még évszázadokon keresztül fennmaradnak. E tekintetben figyelemre méltók Arany János mitologikus életképei a farkast pusztá kézzel elfogó ifjú Szibinyáni Jankról, miképpen a szarvasra ostorral vadászó Toldi vadászjelenetei is olvashatók a büszkeségen, erőn, bátorságon, a saját életet is kockára tévő vakmerőségen, tehát az ősi *libido dominandi* továbbélésén alapuló férfikésztettségek dokumentumaiként.) Idővel aztán, a módszerek, eszközök és technikák tökéletesedésének köszönhetően a vadászati ismeretek fokozatosan szakmává állnak össze. Miként azt az I. Rákóczi György fejedelemről szóló idézet is tanúsítja, a XVII. században a fejedelmi – és hozzátehetjük: a főúri – udvartartásokban már bevett dolog a zöld egyenruhába öltöztetett (tehát a rendi társadalomban érvényes szakelemet külsőleg is megjelenítő) „jó vadász, madarász” emberek, hivatásos vadász mesterek alkalmazása. Emellett – már Mátyás király idejétől fogva – elterjed a vadászat típusa és sajátos céljai szerint kitenyészített betanított állatok, lovak, kutyák vagy éppen sólymok alkalmazása is. A nagyurak kizárólagos használatára szolgáló s a vadgazdálkodást (is) célzó vadaskertek kialakítása szintén e sorba illeszthető.

Ugyanakkor az is jól érzékelhető, hogy a vadászat mindinkább a főurak társas életének egyik kiemelkedő nyilvánossági fórumává is válik. III. Károly is rendszeresen vadászik, és II. Rákóczi Ferenc számára is a legtermészetesebb, hogy még az 1707-es mozgalmas időkben is a vadászat szolgáljon számára a politikai érintkezések fő közvetítőjeként. A XIX. század elején, a magyar főnemesek körében űzött vadászat is lényegében megegyezik az előző évszázadok arisztokratáinak vadászatával: a rendező saját birtokán folyik, egyre racionálisabb módon (mindenekelőtt a vadgazdálkodás területén); az alkalmakon csak a meghívottak, az „elvbarátok” vehetnek részt, miáltal gyakran szabadkőműves-összejöveteleknek is tekinthetők, melyek alig titkolt célja a helyi és országos szintű politikai szervezkedések előkészítése.

„Wesselényi csak ürügyül használta vadászatait. Oh! sokkal magasabb célból gyűjté ő Zsibóra vendégeit, minthogy velök néhány ózét s nyulát ellődöztesse. Ezt ő magára kényelmesebben s költség nélkül tehette volna. Czelja az volt, hogy az elszórt s parlagban heverő egyes erőket egybe gyűjtse: a puhulásnak indult arisztokratákat a vadászat varázs gyönyöreivel Zsibóra édesgetvén, itt észrevétlen szoktassa viharok és alkalmatlanságok kitűrésére s néha még bős vadkannak is szembenézni és ha kell, meg is vívni. Hogy a bátorság, lélekéberség ott is, hol eddig hiányzott, ismét feléledjen a nemzet nagyjai közt.” (Ujfalvy, 1941. 257–258.)

A Wesselényiek által űzött vadászatban tehát sajátos módon vegyülnek a viselkedést megszabó, különböző történeti (mély)rétegekből származó késztettségek és beállítódások, valamint az adott korszak jelenének társadalmi-politikai összefüggésrendszerében értelmezhető céltételezések. Az első látásra a szabadidő kellemes eltöltését és a társasági élet megszervezését szolgáló összejövetelekben nem nehéz fölfedezni a korlátozó kizárólagosság racionalitásának jezeit (az esemény Wesselényi birtokán zajlik, csak „vont csőből”, „egyes golyóval” lehet lőni a meghatározott fajtájú állatokra), miképpen a korabeli politikai szervezkedésre utaló jelek is nyilvánvalók (a vadászatokon csak az „elvbarátok” vehetnek részt). A résztvevők racionális belátáson alapuló motivációi között nem lehet említetlenül hagyni lótenyésztéssel kapcsolatos törekvéseiket sem, valamint a tenyésztett lovak és a nemesemberek vadászversengésének a résztvevőkre gyakorolt csáberejét.

„Kendeffy Ádám és Wesselényi tüzes paripákon sisakkal és karddal markukban szöktetnek most a tág térre. Kortársaik közt a legjobb két lovas, bajvivót s legerősebb karú két férfit látjuk magunk előtt. Hévvél, tűzzel, mint forró vérek rohanják meg egymást. Kardjaik szikrát szórnak. A menny és föld egybeomlását képzelteik. A dicső lovagias jelenet a nap minden más jelenetét felülmúlja s a vendégek kívánságát és várakozását túlszárnyalja. [...] Hasonló jó szellem, értelmes vitatkozások s változatos élvezetek lengik körül a vadásztársaságot másnap és mindvégig. A gyengébb szívű vadász felbátorítására s a kisebb veszedelem előtt nem rögtöni hátrálás ellen egy igen jó óvszer vala itt: a megsebhedt vadkant legmérgelesebb állapotában fészkből kiszöktetni s az éles hosszú vadász késsel a vadászra intézett sebes rohamában felfogni. E bajnoki jelenetnek csak nézésén is magasan dagad a kebel és bátrabban dobog a szív.” (Ujfalvy, 1941. 256–257.)

Arra is érdemes fölfigyelnünk, hogy e „*férjfiás*” versengés már valamennyire mérhető módon zajlik (joggal gyanítható: nem Wesselényi az egyetlen a nemesurak közül, aki följegyzí vadásznaplójába a lelőtt vadak számát, fajtáját és ilyen-olyan jellegzetességét). Fölbukkannak tehát a teljesítmény- és mennyiségelv – a későbbi modern sportok egyik lényegi sajátosságának – korai jelei. Wesselényi önmagával is verseng, amikor vadásznaplójába pontosan följegyzí (könyveli!) a lelőtt vad fajtáját és számát. Miképpen nem elhanyagolható azoknak az egyre szigorúbbá váló szabályoknak az alkalmazása sem, melyek már nemcsak azt írják elő, kik és milyen öltözékben vehetnek részt a vadászon, hanem azt is, mégpedig igencsak pontosan, hogy mikor, milyen fegyverrel, milyen távolságból milyen állatot szabad kilőni.

Ugyanakkor számos archaikus elem is jelen van még, hiszen e többnapos események, valamint a köréjük szerveződő tevékenységek mögött sokszor még a *libido dominandi* több évszázados (sőt: évezredes!) múltjából származó késztetések állnak. Erre utal például, hogy Wesselényi csak a „*nagy és nemes*” vadakat tartja naplójában följegyzésre méltónak, az „*aprót fitymálja*”. Miképpen az a jelenet is itt említhető, melynek során az egymást „*tüzes paripákon*” „*forró vérekként*” megrohanó Kendeffy és Wesselényi, „*a legjobb két lovas és bajvivó*” az utolsó hajtást követően „*dicső lovagias jelenetet*” rögtönöz a jelenlévők szórakoztatására, mégpedig olyan heveséssel, hogy „*a menny és föld egybeomlása képzelteik*”. (A korabeli párbajokról részletesebben lásd: Hadas, 2000.) Az életveszély kockázatát vállaló (sőt kereső!), egyéni vakmerőségen, bátorságon és fizikai erőn alapuló ősi virilitás (a férfivirtus) példaértékű megnyilvánulásként foghatjuk föl azt is, hogy Wesselényi szinte morális követelményként fogalmazza meg önmaga számára is, hogy a „*fészkből kiszöktetett*”, vadász felé rohanó „*megsebhedt vadkant*” „*éles hosszú vadász késsel*” igyekezzenek „*felfogni*”. Nem tűnik megalapozatlannak, ha eredetüket illetően közös meghatározottságot vélünk fölfedezni az illetően cselekedetek, valamint a szájában és két kezében törökök hulláival táncoló Kinizsi Pál, a farkast szabad kézzel elejtő Szibinyáni Jank vagy az egyik farkast a másikkal agyoncsapó Toldi Miklós hősi megnyilvánulásai között.

Wesselényi sorai a zsidói ménesről írott könyvében nemcsak az archaikus férfivirtus túléléséről, a modernizációs jelképként és hivatkozási alapként szolgáló angol példával szembeni tudatos állásfoglalásról, hanem a vadászat, valamint az annak ősmodelljeként szolgáló háború képzeleti közötti szoros összefonódásról is tanúbizonyságot tesznek: „*Igen becsismertető s azt emelő a lovakra nézve a vadsértések lóháton való láncszázasa is. Bátor s kántáros ló ezen szép mulatságnak mind azon neméhez, mellyben nem nagyon erős sertések futtokban kergetve szuratnak le, mind pedig még sokkal inkább, midőn a megtámadóval szembe szálló jó erős kanokkal kell megmérkezni. Ezen vadászat neme Angliában nem gyakoroltatik, mert vadsértés ott nincs. Más országokban is most sokkal kevésbé van divatjában, mint*

régebben, részszert azért, mert nem tartozik az Anglomániához, részszert pedig, mivel nagyon sokan inkább szelidebb nyulacskák s özeckék ellen szeretnek véres háborút folytatni, mint bárdolatlan vadsertésekkel üstökbe menni. De nagyon hasznos lenne divatba jövele. A lónak legfőbb elrendeltesében, t. i. a fegyver közt való szolgálatban a jó kantárosság s bátorság egy akármely más tulajdonságánál is nem kevesebbet ér. Amely lóval pedig a dühében habzó vadkannal jó sikerrel szemben lehet állani s annak merész nékirohanásait jól kikerülni, vagy mely azt sebes fordulásokban nyomba követi, azon ló bizonyosan egy török spahival való egybe csapásra is alkalmas. Ezeknek divatba jövele kétségen kívül mind a lóhoz, mind a lovaglászhoz való kedvet nagyon terjeszteni fogja, mert nem ígérhet s nem nyujthat egy lótenyésztőnek semmi is lovaiból több hasznót, a versenyzőgyepnél. Aki pedig a lóval való vadászatokban belé kóstolt a lovaglász lelket emelő valódi örömeibe, nem fog az ősz korában is arról egészen lemondani.” (Idézi Siklóssy, II. kötet – a továbbiakban SII: 152.)

Az ősi elemek többé-kevésbé öntudatlan túlélése ellenére Wesselényi számára a jövő elemei hasonlóan fontosaknak tűnnek. A török szpáhival történő „*egybe csapást*” követő mondatban ugyanis már haszonról és versenyzőgyepről tesz említést. Miképpen az is az új idők új szellemének jele, hogy Kendeffyvel – bármennyire ellenállhatatlan módon törnek is föl harci késztetések – immár nem életre-halálra vívnak egymással, hanem csupán stilizált módon, mégpedig a többiek szórakoztatására. (Ismét egy olyan jegy, mely jelzi a majdani modern sportok irányába mutató változásokat.) Azaz: jóllehet a legyőzendő vaddal szemben még az ősi harci késztetések vezérlik őket – persze a vadász módszerek, technikák és a rendi kizárólagosság megszabta monopóliumok által korlátozott egyre racionálisabb keretek között –, mellettük fokozatosan fölbukkanak, előtérbe kerülnek, elterjednek, azaz intézményesülnek a vadászó nemesemberek közötti harc civilizálódására utaló jegyek is. A Kendeffyt jellemző Gyulai Lajos gróf találó kifejezésével szólva (SII: 385.) a „*bajvívási vágyon*” alapuló harci üzekedés helyébe mindinkább a rendi szolidaritáson alapuló fair play-versengés lép. E fair play-elv érvényesülésének jellemző példaként olvasható az alábbi idézet is: „*Tizenötödik éveiben Zsibón és környékén egy János herceg dragonyos osztály szállásolt. [...] Az osztály többi tiszteivel együtt ebédre marasztatik. [...] Az ifjabb tisztek, mint rendszerint némi tulságos dicsekedésbe ereszkedtek. Wesselényi megragadja a kívánt alkalmat, türelmet nem vesztve, szól: – Uraim! ha tetszik futtassunk a zsbai réten... Önök nyolczan egy magam ellen, ezredes úr határozzon verseny s díj felett. A merész kihívás készséggel fogadtatik: [...] ha két órai futtatás alatt valamelyik közülök Wesselényit megragadhatván, köntös darabja kezében marad, legyőzöttnek tekintetik és Kakas nevű versenyző paripája annak sajátja lesz; de ha két óra alatt meg nem történik, az ezredes négy akó finom tokaji bort ígér Zsibóra szállíttatni. [...] Harsona rivallására megindul a verseny: száguld már Wesselényi; a tisztek mindenfelől utána. Kétszer szoritják a Szamosnak... a magas partról beszőkötet a széles folyóba s átusztat. Bevágtat sűrű bozót s mocsárokbá, bé a legsűrűbb erdőkhöz; lováról leszőkve gyalog tör útat: míg újra szabadra juthat s újra vágthat. Cserei Ilona az ezredessel a tér közepén kocsiból távcsövezik, körültekintők sok néző. Az anya szokott nyugodt hangján szól az ezredeshez: fiam nyertes lesz, mert ő a halált eleibe tenné a legyőzöttesnek; tiszter annyi sem győzné le, mikor ilyesre kerül. A kütüzött két óra már vége felé jár: Wesselényi a solymosi völgyről az országúton Zsibó felé kanyarodva ellenei közül egyiket sem látván maga előtt, vidáman vágat hazafelé. [...] Leszőkik lováról s még maradt annyi ideje, hogy pipát gyujtva a rendre megérkező tiszteket egész udvariassággal fogadhatja, mintha csak látogatókra jönnének.*” (Ujfalvy, 1941. 61–63.)

Itt már egyértelműen üldözéssel verseny folyik, idő és (noha kevésbé egyértelműen, de azért a terület adottságai által megszabott módon) térbeli korlátok közé szorítva.

Ráadásul e verseny fogadás tárgyát is képezi, azaz a tevékenységet a felelősség vállalásának teleologikus logikája határozza meg. Mi több: az üldözés nézők előtt zajlik, akik jelképes fogadásuk révén szintén részesei a szimbolikus térnek, melyben voyeur-szükségleteik is kielégíttetnek. Azaz: felelősségetika által áthatott verseny zajlik, mely – a kockázatkereső férfivirtus működésbehozatala révén – egyúttal szórakoztatásként és fogadás tárgyaként is szolgál.

Am mielőtt tovább folytatnánk gondolatmenetünket az ideáltipikus értelemben fölfogott következő civilizatórikus lépcső, a falkavadászat irányába, egy pillanatra álljunk meg, hogy rövid áldozatunkat bemutathassuk a történetiség oltárán. Nem lehet ugyanis kellőképpen hangsúlyozni: a valóságban sokkal esetlegesebben, kevésbé egyértelműen zajlanak a változások. A fejlődés nem egyenes vonalú, hanem elbizonytalanodásokkal, az ősi időkből fennmaradt meghatározottságok eltérő ritmusú átalakításával s gyakran megtorpanásokkal, visszafejlődésekkel bonyolítottan zajlik. Oly módon, hogy sok lényeges eleme többnyire kihullik a modellalkotó szociológiai gondolkodás fogalmi hálóján. Az alábbi idézetet ezért teóriánk hegemoniáját korlátozó figyelmeztetésként is olvashatjuk.

Tanúbizonyosága szerint ugyanis a legősibb jegyeket mutató, pusztító vadászatok még bizony nem számítanak kivételeseknek a XIX. században sem: „*Régeinte kopófal-kával vették úzdohe, lóháton követvén a hanggal hajtó kopókat, míg ezek a kifáradt vadat megállítván, ez vagy dzsidával szurattott le, vagy pedig a vadásztársulat fő ura a szarvast a kopófal-falka közepette lötte le; ez a vadászat nálunk már rég nincs gyakorlatban. Más vidéken nagy sereg hajtókkal, sokszor több napig tartó hajtás által és több vadászkerületből egyszerre egy középerdő részbe szorítottatott össze csoportosan a vad s magas hálókka kerítettvén körül, a vadásztársaság e térben helyet foglalt, s a beszorított vad ezrei addig hajtattak a lövészek során fel s alá, míg a lövetni kívánt mennyiség elejtve nem lőn. Még e században is tartatott ily világhírű vadászat Eszterházy herceg ozorai uradalmában, hol 24 lövész két nap alatt 1200 szarvast ejtett el.*” (Orczy Béla báró visszaemlékezése az Andrássy Manó gróf által 1857-ben szerkesztett, HAZAI VADÁSZATOK ÉS A SPORT MAGYARORSZÁGON című kötetben. Idézi SII: 153–154.)

Az Orczy báró által leírtak ugyanakkor nem érvénytelenítik: a Wesselényi és a Jánosherceg-dragonosok közti versengés olyan beállítódási változásokat tükröz, amelyek jól érzékeltetik a vadásztól a falkavadászat, majd a lóverseny felé tartó civilizatórikus jellegű átalakulásokat. Am mielőtt áttekintenénk a vadászat és a falkavadászat között fennálló legfontosabb eltéréseket, röviden talán érdemes a közöttük lévő hasonlóságokra is utalni – ezek ugyanis könnyen elhomályosíthatják különbségeiket az avatatlan szemlélő előtt. A vadászat e két formájának közös vonása, hogy mindkettő kizárólagos tevékenység, mely a középkor utáni Európában gyakorlatilag csak a legfelsőbb körök által üzhető, hiszen a leggazdagabbak azok, akik rendelkeznek önálló erdővel, benne saját vadállománnyal, vadászfegyverekkel s a vendégsereg többnapos ellátására és kiszolgálására alkalmas létesítményekkel és személyzettel. Mindkettő az elit rendi kapcsolatai alapján szerveződik tehát, többnyire vadásztársaságok formájában. A tevékenység így önmagáért, a benne résztvevők örömeinek biztosításáért (későbbi szóhasználatnál élve: a tiszta amatőrizmus szellemében) végeztetik: mások szórakoztatása, a látvány hozzáférhetővé tétele, ne adj’ isten a látvány hozzáférhetőségéből származó gazdasági haszon (a belépődíj) teljesen ismeretlen számukra. Ugyanakkor a rendi életvitel megkülönböztető jegyei (a ruhák, a ceremóniák és a társasági élet egyéb tartozékai) mindkettőben jelentős szerepet játszanak.

Közös vonásuk az is, hogy egyiknek sincsenek előre behatárolt és szabványosított tér- és időbeli korlátai, hiszen azok a vadászterület jellegzetességei és a vadászatot ren-

dező lehetőségei alapján alkalomról alkalomra véletlenszerűen változnak. Általában mindkettő hajnalban kezdődik, s a menekülő vadak által kijelölt tér- és időbeli határokig terjed. (Tehát mindkettő behatárolt, mégpedig a rendező mágnás területi, időbeli és anyagi lehetőségei által.) Az ember még a véletlen akadályok és veszélyek sokaságát rejtő természetben végzi tevékenységét, s nem az általa célirányosan megalkotott, szabványosított térben, a sportlétesítményekben vagy a sportpályákon. Így – eltérően a későbbi modern sportoktól – művelésükhöz nemcsak szabványosított méretű sportterületre, behatárolt sportidőre, hanem szabványosított mérésre sincs szükség.

Ha azonban nem a modern sportok retrospektív nézőpontjából szemléljük őket, hanem kialakulásuk mélytörténete alapján, akkor számottevő eltéréseket is találhatunk közöttük – még a fenti dimenziókon belül is. A falkavadászat ugyanis jóval drágább multság a vadászatnál, mivel a rendezőnek nem csupán a megfelelő infrastruktúrával kell rendelkeznie, hanem a zsákmányállatokat üldözni képes, betanított kutyafalkával, valamint e falka követésére alkalmas lovakkal is. Ezt viszont még a legkiváltságosabbak közül is csak kevesen engedhetik meg maguknak. Ebből adódik, hogy a Széchenyi által 1823-ban létrehozott falkavadász részvénytársaságban csak a leggazdagabb mágnások vesznek részt. (Ugyanakkor figyelemre méltó, hogy ez az elit már a részvénytársaság modern gazdasági formáját tartja legalkalmasabbnak önmaga megszervezésére.)

A két tevékenység kockázatának mértéke is eltérő: míg ugyanis a vadászatnál főnáll annak a veszélye, hogy a megsebzett állat (s különösképpen a nagyvad: a medve és a vadkan) akár halálos sebet is ejthet a vadászra (és még inkább az alsó néposztályokból származó hajtón), addig a falkavadászatnál a prédaállat már gyakorlatilag nem jelenthet veszélyt az állatok közötti párharcot csak szemlélő emberek számára. Azaz – és ezzel a későbbiek szempontjából is lényeges megkülönböztetéshez érkeztünk – a falkavadászat előrevetíti, hogy a mások által űzött versengésnek az ember már mindinkább csak szemlélője. Itt, eme régi formában persze még a voyeurizmus is kiváltsághoz kötött. A látvány nem demokratikus, a pórnép számára hozzáférhetetlen.

További eltérés, hogy a nemesek a vadászatot ősi magyar arisztokratevékenységnek tartják, míg a falkavadászatot Angliából származó importnak tekintik. Más tehát a szaknyelv, a kulturális horizont: az utóbbi a fejlődésre, haladásra, a kortárs nyugati minták iránti fogékonyságra utal – a nemzeti hagyománnyal szemben. E látszólag elhanyagolható különbség szorosan összefügg a két tevékenység között fennálló, számunkra legfontosabb eltéréssel is, mely az erőszak jellegében és mértékében ragadható meg. Míg ugyanis a vadászat során a lesből támadó vagy a prédaállatot üldöző ember fegyverrel semmisíti meg a prédát (tehát az üldöző és az üldözött közötti viszony rendkívül egyenlőtlen), addig a falkavadászat során egy kopófalka űzi a vadat (mely általában róka, nyúl vagy szarvas), s őket lovon követik a nemesurak. Azaz: nem ember és állat, hanem állat és állat között zajlik a versengés jellegű küzdelem.

Tény, ez a küzdelem is egyenlőtlen, hiszen egy vadat akár többtucatnyi kopó is űzhet, ugyanakkor – a vadászathoz képest – az üldözött állatnak sokkal nagyobb esélye van a megmenekülésre, hiszen egyrészt alapszabály, hogy a kopókat csak akkor indítják, ha a vad már megfelelő előnyre tett szert, másrészt korántsem biztos, hogy az elfogott vadat az üldöző állatok meg is ölik, hiszen a cél elsősorban a préda elfogása, nem pedig elpusztítása (ebből a szempontból jelzésértékű, hogy a róka húsát az ember nem fogyasztja). A falkavadászat célja tehát nem az ellenség (ellenfél) megölése, majd elfogyasztása (azaz az egyik legősibb viszony, mely alá- és fölérendeltek között lehetséges), hanem a szabályozott keretek között zajló üldözés, melynek során nem a

puszta végeredmény (az elejtett vadak száma és jellege), hanem a játékos és többeslyes küzdelem, a verseny elnyújtott folyamata a lényeg. Márpedig ennek – ahogy azt Elias is megfogalmazza a rókavadászatról írott tanulmányában (Elias, 1986a) – a civilizáció folyamata szempontjából óriási a jelentősége, hiszen olyan fejlődési állapot finom és meggyőző jelzőjének tekinthető, melynek során a közvetlen erőszak helyébe mindinkább a fair play elve lép, nemcsak az üldözők egymás közötti, hanem az üldöző és üldözött egymáshoz való viszonyát is meghatározva immár. A szerepek fölcserélhetőkké, de legalábbis rugalmasabbakká, a viszonyok mindinkább szimmetrikusakká válnak: az üldözőből is válhat üldözött – miként azt a Wesselényi és a dragonos kapitányok versengése során is láthattuk.

E folyamat szerves folytatásának tekinthető a lóverseny megjelenése. Mint láttuk, a vadászat és a falkavadászat alig volt elképzelhető ló nélkül. Nem csupán azért, mert igen gyakran lóról űzték őket, hanem azért is, mert e tevékenységek bizonyos értelemben a mágnás urak lovakról vallott nézeteinek függvényei voltak: a lovak – talán nem túlzás ez a megfogalmazás – mindenekelőtt egy társadalmi modernizációs program kellékei (és bizonyos értelemben metaforikus sűrítményei) voltak számukra. E program ugyanis, amellett, hogy megfelelt a korabeli arisztokraták és nemesek férfieszményének, a gazdasági haszon szerzését, sőt végső soron a felelősségteljes racionalitással cselekvő modern férfiember kitenyésztését célozta.

Tegyünk tehát kísérletet arra, hogy rámutassunk a vadászat, falkavadászat és lóverseny közötti legfontosabb hasonlóságokra és különbségekre! A hasonlóságok között érdemes emlékeztetni arra a nyilvánvaló, de a jelen összefüggésben mégsem mellőzhető jellegzetességükre, hogy mindháromban még állatok részvételével zajlanak a későbbi modern sportokban már többnyire az emberekre háruló tevékenységek. Művelőik által nekik szánt elit társadalmi beágyazottságuk szintén közös nevezőre hozza őket: *„Lóverseny szegény emberek kezébe nem való; hanem egyedül azokéba, kik azt tudomány s körülményeiknél fogva haszonnal űzhetik. Ezt pedig mai állásában a magyar paraszt általában véve csak ugyan nem eszközölheti sem tudománya, sem pénze, sem ideje ahhoz nem lévén. Nem ok nélkül bünteté ezért egykor az angol törvény mindazokat, kik 50 font sterlingnél kisebb fogadásért versenyzének; mi által minden szegényebb embert a versenyzésből, mint rá nézve valami felette károsbul, tetteg kirekeszte, s a versenyt játékból üggyé változtatá. [...] Az úgy nevezett paraszt futtatás [...] mi szép indulatot, felette jószívet mutat ugyan, csak az a kár, hogy valóban nincs sokkal jőzanabbul alkalmazva, mint ha irtalombul valamely eléhesült családot, mellynek kenyere nincs, fagyalltal, csemegével ügyekeznek jól tartani.”* (Széchenyi István: NÉHÁNY SZÓ A LÓVERSENY KÖRÜL. Idézi SII: 108–109.)

A lóverseny sokkal közelebb áll a falkavadászathoz, mint a vadászathoz. Úgy is lehetne fogalmazni, hogy folytatja, radikalizálja, sőt bizonyos értelemben beteljesíti azokat a változási folyamatokat, amelyek a falkavadászatban elkezdődtek. Így például már azt is a falkavadászat és a lóverseny jelzésértékű közös vonásának tekinthetjük, hogy mindkettő angol hivatkozási rendszerű, azaz egyfajta, Nyugatról származó modernizációs minta része. A falkavadászat során, tudjuk, a mágnás urak már jóval kisebb kockázatot vállalnak, mint a vadászat esetében, hiszen ez alkalommal már minimálisra csökken annak esélye, hogy az elejtendő vad ellenük forduljon. Részben, mert nem ők, hanem a kopók üldözik a kiszemelt prédát, részben pedig, mert a potenciális prédaállat már nem az emberre is veszélyes medve, farkas vagy vaddisznó, hanem a róka, a szarvas vagy a nyúl. A kockázat mértéke pedig gyakorlatilag minimálisra csökken a lóverseny esetében, hiszen itt a nézők már rögzített pozícióból követik az eseményeket. Így már olyan baleset sem fordulhat elő velük – amelyre a falkavadászatnál még

számos példa akad –, hogy egy nehéz útszakaszon a lováról lepottyanó úr összevissza töri magát. A hajtók pedig hivatásos lovasok, tehát jól ülik meg az állatot, így sokkal kisebb kockázatot vállalnak a falkát üldöző nemesuraknál. Ráadásul az erre a célra létesített versenypályán már nincsenek váratlan környezeti akadályok sem.

A falkavadászat során még egyértelmű tér- és időbeli korlátok nélkül zajlik az üldözés, melynek során a szemlélő (és az állatok közötti halálos küzdelemben annak szabályozójaként beavatkozó) arisztokrata árkon-bokron keresztül követi a menekülő vadat és az utána csaholó kopókat. Voyeurszükségeitnek kielégítéséhez tehát komoly fizikai erőfeszítéseket szükséges tennie, hiszen sokszor egész nap a falka nyomában kell maradnia. A mesterségesen létesített lóversenypályán már szabályozott és összemérhető küzdelem zajlik a résztvevők között, mégpedig a nézők által is követhetővé tett formában. (Ugyanakkor e versenytér – szemben mondjuk a későbbi atlétikai stadionnal vagy a kosárlabdapályával – még nem szabványosított, azaz a különböző helyszíneken a különböző időpontokban elért eredmények nem összemérhetők.) A nézőtér pedig – e „*fából épült magányos kastély*” – jóval demokratikusabb a (falka) vadászat céljaira szolgáló nemesi birtoknál, hiszen innen a megfelelő fogadási készségű, azaz anyagi helyzetű – tehát polgári származású! – nézők már nincsenek kizárva. Emellett az állatok – s ez a következő lényegi különbség – nem egymás elpusztítására, hanem megelőzésére törnek: *a harc helyébe fokozatosan a versengés lép*. Akár jelképes értelemben is fölfoghatjuk, hogy az állatok immár egymás mellől, különböző sávokból indulnak. A másikat elpusztító erő helyébe a másikat túlszárnyalni képes sebesség lép.

A későbbi modern sportok kialakulása szempontjából tehát igen fontos, hogy a lóverseny már csaknem minden tekintetben látványsport, mely a passzív közönség szórakoztatását szolgálja. Figyelemre méltó, hogy a Monarchiában tartott első lóversenyen, melyet Széchenyi és Hunyady József grófok Anglia bécsi nagykövetével, Charles William Stewarttal közösen rendeznek a Bécs melletti Simmeringen 1816-ban, húsz ezer néző jelenik meg. Miképpen az is jellemző, hogy a Hunyady gróf által a tízes évek második felében rendezett ürményi lóversenyeken a nagyúri közönség körében Metternich herceg és Ferenc Károly főherceg is megtalálható. (Lásd SII: 73.) Eleinte a lóverseny tehát főleg a rendi elit számára szolgáló szórakozás. Egy-két évtized alatt azonban egyre népszerűbbé válik (bármennyire nincs is a dolog Széchenyi ínyére, mint azt a NÉHÁNY SZÓ A LÓVERSENY KÖRÜL című, 1838-ban megjelent, fentebb idézett dolgozatában kifejti).

A jelen írás elején található harmadik idézet persze nemcsak a lóverseny népszerűbbé válására utal. Fölfedezhető benne az elősportok modern sportok irányába mutató fejlődésének egy másik jellegzetessége is: az, hogy a versenyek különböző, mellesleg még világosan behatárolható társadalmi eredettel rendelkező kategóriákban zajlanak. (A későbbi modern sportok művelése során e társadalmi eredet – mint tudjuk – fokozatosan elhalványul. Ezzel kapcsolatban lásd: Hadas, 1999.) Először a felső osztálybeliek által futtatott legfelső lórasz képviselői, az „*angoly*” lovak lépnek pályára, melyeket lovasaik nyeregéből hajtanak. Ezt követi az alsóbb osztálybeli, „*honi*” lovak versenye. Ez utóbbiakat már szőrükön ülik meg a hozzájuk tartozó és illő, alacsonyabb társadalmi rangú lovasaik.

A különböző kategóriák szerinti futtatással kapcsolatban egyébként Wesselényi elképzelései a további differenciálást célozzák: „*A Pesten felállítandó versfutás dolgában említettem a minap Justinusnak azon gondolatomat, hogy a teendő praemiumok között olyanoknak is kellenék lenni, amelyekért egészvérű angulus apától s anyától való első származású lovak ne fut-*

hassanak, mert ha a császárnak, Széchenyinek, vagy még két-háromnak illetén lova futhat, úgy minden bért csak ezek nyernek el s az ilyen lovak producálása oly sokakra nézve lehetetlen lévén, a lovas és ménés gazdák többsége a dologtól egészen el fog ijjedni. Mivel az országban levő jó lovaink is háromfélék: 1-ör. Első származású egészvérűek, t.i. amelyek orig. egészvérű anglus vagy arabs apától és anyától valók. 2-or. Csak apáról vagy anyáról egészvérű arabs vagy anghustól nemzettek, azaz félig hazai vérűek. 3-or. Egészen hazai vérűek, hogy ezek közt is vagyon egész, 1/2, 3/4, 1/4, etc. vérűek is, azt senki is, aki azokat igazán ismeri, nem tagadhatja, – erre nézve a praemiumoknak is háromfélének kék lenni. Az 1. szám alatt való lovak csak csupán az első classisu praemiumért futhatnak, a második számba levőknek lenne a második s a harmadik szám alatt levőknek a harmadik classisu praemium meghatározva, azaz a harmadikok a 3., 2. és 1. praemiumért futhatnának, mivel a 2. és főként az 1. praem. megnyerésében ezekre nézve nem igen lévén lehetőség, amazoknak jobb voltak egy mindeneget serkentő módon tetszenék ki; a másodikat csak a 2. és 1., az első pedig csak az 1. praem.-ért futhatnának. Justinus ezen gondolatomat Hunyadyval, Hardeggel s többekkel közölte s mind jónak látják. Nagyon szeretném, ha kivívódnék, mert ezt látom azon egyetlen módnak, mely által azon institutum állandóvá s közhasznúvá tételődhetik.” (Wesselényi naplóbejegyzése 1821-ben. Idézi SII: 78.)

Ugyanakkor a lóverseny intézményében már fölfedezhetünk olyan jegyeket is, amelyek nem csupán beteljesítik, illetve radikalizálják a falkavadászattal elkezdődött folyamatokat, hanem azokhoz képest minőségileg új elemeket is tartalmaznak. Ennek nyomai nem csupán a nemesurak nyilvánosságra szánt írásaiban, hanem naplóikban is fölfedezhetők. Mint tudjuk, Wesselényi és Széchenyi (miképpen a hozzájuk hasonló mágnások többsége) különböző naplókat vezetnek, ezekben rögzítve kiválasztott életszeletük fontosnak ítélt eseményeit (mondjuk a nagyvadak elejtését a vadászat során). E naplók – amelyek sokszor úgy biztosítanak közvetlen narcisztikus kielégülést készítőjük számára, hogy közvetve az utókor nyilvánossága felé is kacsingatnak – utólag rekonstruálják, értelmezik a lezajlott eseményeket, imigyen járulva hozzá az életvitel visszamenőleges racionalizálásához. A (közel)múlt eseményei ugyanis óhatatlanul egy jelen felé irányuló folyamat összefüggésrendszerében nyerik el értelmüket; a naplóban csak azokat a dolgokat rögzítik, amelyek egy adott (gyakran történelminek ítélt) pillanat nézőpontjából fontosnak számítanak.

A naplóban természetesen találkozhatunk olyan passzusokkal is, amelyekben a szerző nem a múltat, hanem a jövőt tárgyalja. Nem visszaemlékezik, hanem tervez. Ha tetszik, az eseményeket célirányult racionalitásukban igyekszik láttatni (ennek jelei már fölfedezhetők Wesselényi idézett 1821-es naplórészletében is). E tekintetben példaértékűek lehetnek számunkra a lóversenynaplók, hiszen talán nem megalapozatlan azt föltételezni, hogy ezek lényegükből adódóan nagyobb pontosságot, tárgyilagosságot igényelnek, mint a vadásznaplók. A lóverseny eseményeinek leírása során ugyanis a krónikás kevésbé elégedhet meg azzal, hogy csak saját, legkiemelkedőbb eredményeiről számoljon be, hiszen ha már egyszer versenyt szervez, az összes futam lefolyását rögzítenie kell. Ahhoz viszont, hogy ezt megtegye, előzetesen el kell készítenie a versenytervet, a futamok beosztását, a futtatók nevét, a lovak kategóriába sorolását és így tovább. Az eredmények tehát egy tervhez vagy, ha tetszik, egy racionális előkalkulációhoz képest utólag rögzítetnek (szemben a véletlenszerűség nyomait sok tekintetben magán viselő vadásznaplóval). Ezért talán nem megalapozatlan, ha némi hasonlóságot vélünk fölfedezni a lóversenynapló és a kereskedő naplófőkönyve között. E párhuzamot pedig akár úgy is fölfoghatjuk, hogy a lóverseny már számos vonatkozásban magán viseli a mind erőteljesebben kibontakozó kapitalista szellem jegyeit.

Ez az állítás persze nem sokat érne, ha nem volna tények sokaságával alátámasztható. Így például Széchenyi alábbi, 1821-ből származó naplóbejegyzésével, mely egyértelműen egy nyereségorientált, versengő beállítódás meglétére utal: „*Mi, Hunyady, Fesztetics Laci, Brudern és Károlyi Lajos elhatároztuk, hogy minden évben száz aranyat adunk a legjobb versenylovaknak. A lónevelés egyetlen ösztökélője, ha az ember évenként biztosan nyerhet lovaival néhány száz dukátot. Hunyady azonban meg fogja bánni, hogy Ürménybe hívott versenyre, mert lovaimmal biztosan megverem az övét.*” (Idézi SII: 76.)

Széchenyi nyerni akar, s ennek érdekében befektetést végez. Ha tetszik: a nyereség reményében beruház. Álláspontja szerint ugyanis – melyet 1828-ban kiadott, LOVAKRUL című munkájában példaértékűen fogalmaz meg – ahhoz, hogy jó lovaink legyenek, nyereséggé kell tennünk a lótenyésztést. Erre pedig legjobb módszer a lófuttatás, hiszen így a „*díjak és fogadási összegek, valamint a lovak jó áron való eladásának lehetősége lovaik megjavítására fogják serkenteni a futtatókat, illetve általában a lónevelőket.*” (Idézi SII: 105.) Hozzá hasonlóan Wesselényi is a „haszon” fogalmát állítja előtérbe, mondván, hogy „*minden gazdasági iparágra nézve létesítő, s létet öregbítő legfőbb eszköz s leghatalmasb rugó egyfelől az: hogy az előállítás lehetővé s mentől könnyebbé tétessék, másfelől: hogy az előállítandónak kelete legyen, s hasznot hajtsion. Mert a haszon azon egyedüli mellőzhetlen emeltyű, mely ipart, s gazdaságot magas fokra segíthet.*” (Wesselényi, 1847. 10.)

A ló gazdasági haszna a lóversenyen megtett tétékből befolyó összegből s a tudatos lótenyésztési törekvések szerint eladott lovak árából származik. Elképzeléseik szerint a lóversenyen fogadásokat tévő nemesurak nem egyszerű nézők, hanem racionálisan kalkulált kockázatot vállaló, a jövő iránt elkötelezett, szimbolikus versenyzők is. S ha most egy pillanatra szűkebb összefüggésrendszerükből kiemeljük e gondolatokat, érzékelhetjük, hogy a lótenyésztési és lóverseny-szervezési elképzelések mögött álló beállítódások és értékek ugyanazok, amelyek e liberális arisztokratákat a társadalom átalakítására szolgáló programjaik kidolgozása során is vezérlik. Nem oly módon, hogy a lovakra vagy a társadalomra vonatkozó terveket megalkotóik közvetlenül és tudatosan igyekeznének egymásra vonatkoztatni, illetve hogy ezek közül bármelyik is egyértelműen visszavezethető volna a másikra, hanem abban az értelemben, hogy mindkető háttérében ugyanazok a magyar mélymúltban gyökerező, ám a csírázó kapitalizmus szelleme által is mindinkább áthatott beállítódáselemek kereshetők. Más szóval: e közös meghatározottságokon és késztetettségeken alapuló beállítódások anélkül hangolják össze a különböző életszférákban a gyakorlatokat és a gondolatokat, hogy erre az emberek (esetünkben a liberális magyar mágnások) szándékosan törekednének.

Siklóssy írja sokat idézett könyvében, hogy „*Széchenyi maga lépten-nyomon fogadott*”, mivel „*kötelességének is ítélte, hogy így cselekedjék, már csak azért is, hogy cselekedetei összhangban legyenek tanaival*”, továbbá, hogy „*annyira beidegzette a fogadás szükségességét, hogy az a lóversenyen kívüli is kitört belőle*”. (SII: 106–107.) Széchenyi eme „beidegzettségének” kitűnő példáját nyújtja Wesselényivel kötött fogadása is: „*Alább írottak mentünk a következő fogadásbeli egyezésre. Én, báró Wesselényi Miklós, fogom az általam választandó időben a következőket tenni. Három egymástutáni következő órában 12 német mértföldeket, a 4000 bécsi ölet fogok lovagolni; ugyanezen idő alatt 16 fertály erdélyi bort meginni és három órának utolsó 5 minutában 3 közönséges tyúktójást 15 lépésről puskával egyes golyóbillal ellőni; melyeknek megtétele ellen én, gróf Széchenyi István, fogadván, hogy ha azokat báró Wesselényi Miklós megtenné, 30, azaz Harminc simpla császári aranyokat fogok neki fizetni és báró Wesselényi Miklós, ha mindezeket nem teljesítené, vagy nem teljesíthetné, nekem ugyancsak 30 simpla császári aranyokat fizetni köteles. Mely ebben fogadásbeli egyezésünknek nagyobb erejére adtuk*

ezen kezünk aláírásával megerősített bizonyág-levelünket. Költ Pozsonyban, július 10., 1826. Széchenyi István m. k. Wesselényi Miklós m. k.” (Idézi SII: 107.)

Pontosan erről a beidegződésről, erről a rögzült, megváltoztathatatlan, követelődő módon föllépő belső sürgetésről, ellenállhatatlan vágyról van szó, amikor mélytörténetileg meghatározott viselkedési beállítódásokról teszünk említést. Max Weber is bizonyára örömmel hivatkozott volna a csírázó kapitalista szellemről szólva Széchenyi naplójára és műveire, ha alkalma lett volna azokat ismerni. Arra a jellegzetesen kapitalista polgári elképzelésére például, hogy Széchenyi szerint a földbirtokosoknak feladata „*jószágaikból annyi hasznot nyerni, amennyit csak lehet*” (Hóman–Szekfű, 1936. 275). A NÉHÁNY SZÓ A LÓVERSENY KÖRÜL passzusai példaértékűen szemléltetik a kockázatvállalás és a felelősségetika egymásba csúszását. (Megerne egy külön misét annak végiggondolása, hogy a magyar kapitalista fejlődés egyik fő propagátora és kezdeményezője, aki arisztokrata létére lényegében vállalkozóként, tőkésként éli életét, hogyan volt képes mély katolicizmusát összeegyeztetni a benthami utilitarizmus protestáns szellemiségével.) A Benjamin Franklin ethosát vizsgáló Max Weber úgy fogalmaz, hogy „*a haszonlesés e filozófiájának legfigyelemreméltóbb vonása az, hogy eszménye [...] az a gondolat, hogy az egyénnek kötelezettségei vannak a saját tőkéjének növeléséhez fűződő – öncélként előfeltételezett – érdekekkel szemben*”. (Weber, 1982. 47.) S ha nem is pontosan ugyanarról szól a Széchenyi naplójából vett idézet, mint Franklin esetében, talán nem teljesen megalapozatlan, ha a fogadásnak utilitarista szellemiségű, célirányult cselekedetként történő alábbi át-moralizálását a kapitalista beállítódás mutatójaként is értelmezzük: „*Ki tapasztalásból tudja, mit visz hajón, lóháton, gyalog stb. legkisebb kérdés nélkül végbe az angol, mert fogad és ekkép a fecsegés többé nem elég, de okvetlen tenni kell; s ki más részről tapasztalni kénytelen, mennyi hóstettel kérédkik ülve, pipázva és henyélve számtalan szárazföldi s hogy illyesnek száját becsukni sehogysem lehet, mert nem fogad – ki, nem mondom, mindezt tapasztalja, az, ha nem egyébért, csak azon okbul is pártolni fogja az okra állított fogadás szellemét, mivel semmi nem irtja olly gyökeresen ki mind azon fenhéjazó betyárkodó maszlagot, mellyel annyian bélyegezvék s melynél férfit valóban semmi nem díszteleníthet inkább.*” (NÉHÁNY SZÓ A LÓVERSENY KÖRÜL. Idézi SII: 106.)

Ha elfogadjuk, hogy e mélyen rögzült beállítódás nyomai az életvitel egymástól távol eső területein fölfedezhetőek, s hogy e beállítódás tudatos szándék nélkül hangolja össze a különböző megkülönböztetéseket és cselekvési stratégiákat, akkor nincs különösebb okunk meglepődni azon, hogy hőseink állapotokkal kapcsolatos elképzelései az emberekről vallott nézeteikben is fölbukkannak: amikor a *lovakról* beszélnek, igen nehezen tudják gondolataikról leválasztani az *emberekről* vallott nézeteiket. Némileg élesebben fogalmazva: Széchenyiék racionálisan versengő (azaz a vélt haszon reményében tudatos beruházásokat végző) s eme versengés következményeiért felelősséget vállaló férfiemberré kívánják nemesíteni rend- és kortársaikat. Amikor Wesselényi a ló gazdasági hasznánál is jelentősebbnek tekinti annak az embernevelésben betöltött szerepét, és mindennek aleseteként a lovat sport-, illetve nevelési eszközként jeleníti meg – még egy viszonylag egyszerű áttétellel van dolgunk: „*A rókavadászat, pályázás s általában az ezeknek kíséretében járó több lovaglás sokat férfiasította nagyon elpuhult s még most is sok edzésre szoruló ifjainkat. Azok nélkül nem hozatott volna azon sok jó angol mén s kanca Angolhonból, melyek azóta oly sok s jó ivadékot szaporítottak.*” (Wesselényi, 1847. 3–4.)

Vagy egy másik idézet, mely a lovaglás, a férfias nevelés és az önmérséklet – felvilágosodás nyomait őrző – összekapcsolásáról tanúskodik: „*Hogy pedig a lovaglás a testet erősíti, férjiasító, a bátorságot s elszánást kifejítő gyakorlása egy Nemzet férjias karakterének s erkölcsének megalapítására igen hasznos, kétségbe azt hozni nem lehet. A gyerekek edzi inait*

és ép növést elősegíti, a serdülő, ha lovaglásban tölti el egy részét tanulásból fennmaradó idejének, megvidulva tér ahhoz vissza, a hasznos fáradtság lecsillapítja a fejlődő test felesleges pezsgését s egy jó lovaglás után, teste s lelke hasznára, nyugodtan van s ágyában csak az álomról gondolkodik. Csak a test zavarja meg a lélek aránysúlyát s ha a buján fejlődő egészség burján csiráztatna is, kiirtja az a mozgás, munka s fáradtság. Ezen férfitas gyakorlás elzárja a szívtől azon minden nagyot előlő maszlagot, a félnkséget; megismerkedik s megbarátkozik az ifjú azon kisebb s nagyobb veszélyekkel, mellyek a bátor lovaglással egybe vannak kötve.” (Wesselényi: A ZSIBÓI MÉNESRŐL. SII: 44.)

A fentieknél sokkal szembezőköbb az átcúszás akkor, amikor a lótenyésztés a biológiai megalapozottságú embernevelés összefüggésrendszerében jelenik meg, leplezetlenül rámutatva arra is, hogy a lótenyésztés és lóversenyzés angol mintájának követése bizonyos értelemben a magyar nemzettenyésztés laboratóriumaként is szolgál: „Nem nagyon természetes-e, hogy azon ló testi állásának egészen különbözőnek kell lenni, aki csak nem élete kezdetétől fogva egy különös *Gymnastikában* él, ahol mód nélkül sokat járatták lépésben; ügetve, rövid vágatva soha. Azon bevett *Talpigazság Egyenlő* egyenlőt nemz, annyi kivételeket szenved, hogy alig lehet közmondásnál egyébnek venni. Ha emberekhez hasonlítjuk a dolgot, nem igen szembetűnő e a mondottnak igaza? [...] Nézzük csak szomszédainkat, a Törököket. Hány példa van olly *Buvárokrul*, kik felette sok ideig élhetnek a víz fenekén s kiknek tüdejek holtok után különös nagyoknak találtatnak. A *Gymnastikának* nemcsak a test minéműségére és mozdulásaira, hanem bizonyosan a lelki tulajdonságokra is leghathatóbb befolyása van. És csak nem minden, ami az erkölcsi és testi *Leendőségünket* illeti, a rendszeren folytatott gyakorlástól függ.” (Széchenyi: LOVAKRUL. Idézi SII: 18.)

„Nem kevésbé méltó tárgya hazafíui iparkodásnak a hasonlólag csak *Egyesület* által kivihető felállítás s fenntartása a lóval való vadászatnak. Nincs ennél jobb, csalhatatlanabb próbája a ló jóságának. Amely ló vadászaton jól megyen, jó az katona s utazó alá is. De a világon semmi se is terjeszti s emeli annyira a lovagláshoz való kedvet, mint a vadászat. Ha ez nálunk feláll, akkor lesz igazi becse s kelete a jó lónak. [...] Önnön magunkra is nagyon szükséges ezen férfitas gyakorlásnak s gyönyörűségnek közkedveltségbe jövetele. A lóhoz való kedv s abban való foglalatoságnak a versenyzés inkább poézise, belletriája; a vadászat pedig a valóságos tudomány. Nem más kontójára, más nyakát veszedelmeztetve, más ügyességét csudálva lehet ezen veszedelmet kielégíteni; kiki csak önnön teste s lelke erejével állhat ki, senkitől nem költsönözhető bátorság, hidegvér; önnön teste ereje s ügyessége vihetik csak merész repülésben árkon, kerten keresztül, mint szabad fíját önn akarattjának.” (Wesselényi: A ZSIBÓI MÉNESRŐL. Idézi SII: 88.)

A nagy kérdés ebben a korszakban az volt, hogyan haladhatná meg a magyar nemzet (illetve a nemzetet vezető nemesség) a rendi nacionalizmus kereteit. A századelő arisztokratáinak és az őket követő latinos és németes műveltségű középnevesek történetfilozófiájának alapgondolata az a föltevés volt, miszerint „a nemzet eredetileg hatalmas erejű, dicső tetteket véghezvivő óriás vala, ki romlatlan ősi erkölcsiében nyolc századok vérvízvatarjai közt rendületlenül és sikerrel töltte be hivatását a *Duna térein*”. (Szekfü, 1989. 58.) Alkotásaikban ez a keresztény és nemzeti romantikus történelemkép ütközik össze a szomorú jelen „szibarita vázáinak”, az „örlekkét tapodó nemzet” képének lesújtó víziójával. E romantikus historizáló nemzetfelfogás kimondatlanul magában foglalja annak esélyét, hogy az új generáció képes lehet újra megteremteni a hajdanvolt nagyságot – mégpedig a nem is oly távoli jövőben. A jelen ostorozása a jövő megalapozását szolgálja. (Annak persze számos geopolitikai föltétele is volt a korabeli Európában, hogy Magyarországon a századelő rendi nacionalizmusának helyébe fokozatosan a liberális nacionalizmus lépjen. Írásomnak nem feladata, hogy a korabeli történeti összefüggésekkel foglalkozzon. Ezért csak címszavakban emlékeztetnék rá: természetesen – hogy

mást ne említsünk! – a „nemzetközi válság”, a feudális restaurációs törekvések kudarca, a francia forradalmi megmozdulások, a lengyel, északolasz és német szabadságmozgalmak, az Angliát és Franciaországot egymáshoz közelítő, erős liberális politikai tábor kialakulása, a bécsi udvar erőinek megosztottságából adódó kedvező nemzetközi klíma is fontos szereppel bír mindebben.)

Magyarországon – szemben Angliával – nem annyira a kapitalista fejlődésből származó gyakorlati problémák kezelése készíti a társadalom vezető politikai erejét a liberális szellemiség elfogadására, hanem inkább a nyugati hatások példáinak szem előtt tartása. Ám még ha a XIX. század első felének magyar társadalmi jóval archaikusabb és „elmaradottabb” is, mint a korabeli angol, a kettő között lényeges hasonlóságokat is találhatunk. Mindenekelőtt azt, hogy mindkét országban a nemesség kiemelkedő súlyú társadalmi és politikai test. (Európában csak Lengyelországban és Spanyolországban találunk hasonlót.) S miután a politikai életet – kellő súlyú polgárság híján – e korszakban szinte kizárólag a nemesek uralják, ennek – minden jól ismert hátrány ellenére – megvan az az előnye, hogy beállítódásuk és értékrendjük tekintetében nincs osztályszakadék a nemesség egyes csoportjai között, mint például a polgárok és nemesek között Franciaországban. (Hajnal, 1988. 559.) A *beállítódásmag*, azaz az ősi (ám változófelben lévő) *libido dominandū*n alapuló nemesi kiválasztottságtudat, a gentlemanethosz, a liberalizmus alapelveinek elfogadása közös vonása a különböző frakcióknak. Az angol whig–tory dualizmushoz hasonló osztódás létezik ugyan a politikai szférában, de ez nem teszi lehetetlenné, hogy párbeszéd alakulhasson ki a különböző álláspontokat képviselő felek között.

És pontosan az életvitel és az ennek alapjául szolgáló beállítódások civilizált formái jelentik annak garanciáját, hogy a nemesurak a szabadidő eltöltésében is közös nevezőre juthassanak. (Megjegyzendő: az a tény, hogy rendelkeznek szabadidővel, csak számunkra magától értetődő. A jelenséget történeti módon vizsgálva nem lehet eléggé hangsúlyozni: a modernizációnak ebben a fázisában egyre többen veszik észre: szabadon fölhasználható idővel rendelkeznek.) A reformkorban – nem utolsósorban a liberalizmus öntevékenységet előtérbe állító szellemiségének köszönhetően – meredeken emelkedik a különböző egyesületek és egyetek száma. E hatalmas társadalmi változások jele, hogy a gentlemanként viselkedő urak szabadidejüket a későbbi sportokhoz hasonlatos versengésekkel, játékokkal tölthetik el – többé-kevésbé egységesen. E tekintetben rendkívül jellemzők a konzervatív országgyűlési képviselő, Fiáth Ferenc visszaemlékezésében leírtak: „*Ha ünnep volt, vagy történetesen nem volt ülésünk, kimentünk Stomfára, hol Pálffy Ferdinand Leopold szíveségéből vadászhattam kedvemre nagy vadra. Összel, ha szabad időnk volt, agarásztunk a Duna jobb partján, s habár az ülésben egymás ellen savaztunk, a társaséletben legjobb barátságban éltünk, s együtt mulattunk conservatívek és ellenzékiek.*” (Fiáth, II: 22–23.)

A civilizáció folyamatainak köszönhetően mind több olyan szabadidős tevékenységet folytatnak az urak, melyeknek során az ősi harci késztetéseken alapuló erőszak közvetlen kiélése fokozatosan háttérbe szorul, s helyébe a *férjfiás* versengés lép. Akármiről lett légyen is szó, a múlttól való elhatárolódásról, bátorságpróbáról, a test megrendszabályozásáról, a nemzet jövőjével kapcsolatos erőfeszítésekről, a „*férjfiás*” jelző alapértékként, megkérdőjelezhetetlen végső igazságként és igazolásként valahol föl bukkan az érvelésben. Ez expanzív férfiasság, mely múltat és jövőt, teret és időt, nem tudatosat és tudatosat az erősebbik nem tudásának és akaratának alárendeltjévé tesz, s a világot, a társadalmat emez akarat függvényeként fogja föl. Szinte mindenre képesnek érzi magát, s ezen erő nevében beszél, ítéel, cselekszik. A külföldi tapasztalatok

magyar közegbe történő áttemelését, ezen áttemelés, adaptáció bátorságát is e férfikész-tetettségek tulajdoníthatjuk. Miképpen azt is, hogy nemesuraink férfiúi omnipotenciájuk részeként igyekeznek magukévá tenni és újraalkotni a világot, abban a reményben, hogy képesek lesznek bármilyen nehézségen fölülkerekedni.

A harcot és a versengést civilizációs szakadék választja el egymástól. Akár azt is mondhatjuk, hogy a modern kor beköszöntének egyik csalhatatlan jele, hogy a társadalmi élet legkülönbözőbb szféráit a versengés, azaz az áttételes, közvetett harc hatja át, melynek már nem az ellenfél megsemmisítése, hanem legyőzése, a függőségek egyre bonyolódó rendszerében értelmezett alárendelése a célja. Mindez pedig oly módon történik, hogy a verseny és versengés az előrehaladás, a fejlődés, a kiválasztódás, azaz a modernizáció föltételévé is válik. Történelmi jelentőségű beállítódásbéli változás szemtanúi vagyunk tehát. A XIX. század első felében nem kevesebb érhető tetten, mint hogy a premodern férfiember fokozatosan modern férfiemberre kezd válni. A civilizáció folyamatának eredményeképpen a gyilkos késztetettséget magában foglaló, harcos, azonnali kielégülést biztosító férfibeállítódások fokozatosan átadják helyüket egy küzdő késztetettségeken alapuló, versengő, késleltetett kielégülést biztosító beállítódásnak.

A falkavadászat elemzésekor sejlettek föl előttünk egy olyan folyamat jelei, melynek során a harcos férfi helyébe a versengő férfi lép. Persze a falkavadászat legtöbbször még a prédaállat elpusztulásával ér véget. De a préda életben maradásának esélye egyre inkább kívánatos az állatok közötti küzdelmet, illetve versenyt szemlélő nemesurak számára is. A pusztulás mindinkább nem szándékolt következmény lesz. A lóversenyben ez a folyamat folytatódik a nemkívánatos következmények kiiktatásával, valamint a versengés fair play-elemeinek egyre következetesebb biztosításával. A civilizált önkontrollnak és a fegyelemnek köszönhetően immár egyre kevésbé az ősi késztetettségek határozzák meg a férfiember viselkedését. A cselekedeteknek nem az okuk, hanem a céljuk válik elsődlegessé. Fokozatosan kialakul a teleologikus ember, aki nem csupán racionálisan kívánja előre látni cselekedete következményeit, hanem morális értelemben is felelősséget vállal azokért.

Széchenyi és Wesselényi már jórészt modern férfiak, amennyiben erősek, hatékonyak, uralkodó helyzetűek kívánnak lenni. Természetes számukra, hogy életüket a jövő jelöli ki, s hogy mások életét is e vágyott jövő szolgálatába kívánják állítani. Nemzeti felelősségérzettől áthatott nemesi társaikkal együtt a jövőirányult, modern férfipotencia megtestesítői, akik – bármennyire engednek is olykor mélyből feltörő érzelmeiknek és indulataiknak – racionálisan igyekeznek cselekedni, életüket megtervezik, s arra is képesek, hogy a vágyott jövő érdekében olykor aszketikus hajlamról és szinte zárandoki önmegtagadásról tegyenek tanúbizonyságot. Ugyanakkor e férjfiasságtól nem idegen a rendkívüli nyitottság, a kitárulkozási képesség, az új minták iránti fogékonyság sem. Persze a kor is ilyen: minden a jövő felé fordul, a múlt is ennek a jövőnek a megalapozását szolgálja, a forradalmak előszele fölkarvarja a hétköznapiakat, a tér korlátai először válnak tömegesebb méretekben – legalábbis a kivételezettek számára – áthághatókká, amikor a racionális időfelhasználás réseiben keletkező szabad idő megfelelő eltöltése méltó feladatként kínálkozik nemcsak a nemesek, hanem a polgárok számára is. Ez az a kor, amikor a férfiteljesítmény a természet bekebelezését, megrendszabályozását, emberi hatalom alá gyűrését is célba veszi, s az emberpróbáló hősiességekkel kísérletező arisztokraták saját testük felelősségteljes próbára tételével példaként kívánnak szolgálni kortársaik és az utókor számára.

Irodalom

- Bourdieu, Pierre (1994): FÉRFIURALOM. In: Hadas (szerk.): FÉRFIURALOM. Replika-kör. 7–55.
- Elias, Norbert és Dunning, Eric (1986a): THE QUEST FOR EXCITEMENT. SPORT AND LEISURE IN THE CIVILIZING PROCESS. Oxford, Blackwell.
- Elias, Norbert (1986b): AN ESSAY ON SPORT AND VIOLENCE. In: Elias–Dunning, 1986. 150–174.
- Elias, Norbert (1987 [1939]): A CIVILIZÁCIÓ FOLYAMATA. Gondolat.
- Elias, Norbert (1998 [1971]): A SPORT EREDETE MINT SZOCIOLÓGIAI PROBLÉMA. *Replika*, 29.
- Fiáth Ferenc báró (1878): ÉLETEM ÉS ÉLMÉNYEIM I–II. Tettey Nándor és társa.
- Hadas Miklós (1999): STÍLUS ÉS KARAKTER. Futballhabituológiai traktátus. *Replika*, 36.
- Hadas Miklós (2000): A PÁRBAJ ÉS A VÍVÁS. *Café Babel*, 2000/3.
- Hajnal István (1988 [1936]): AZ ÚJKOR TÖRTÉNETE. Akadémiai Kiadó Reprint sorozata.
- Hóman Bálint és Szekfű Gyula (1936): MAGYAR TÖRTÉNET. V. kötet. Egyetemi Nyomda.
- Dr. Siklóssy László (1927): A MAGYAR SPORT ŐSKORA. (A MAGYAR SPORT EZER ÉVE I.) Országos Testnevelési Tanács. (Rövidítés: SI.)
- Dr. Siklóssy László (1928): SZÉCHENYI–WESSELÉNYI ÉS MÉG EGY NEMZEDÉK. (A MAGYAR SPORT EZER ÉVE II.) Országos Testnevelési Tanács. (Rövidítés: SII.)
- Szekfű Gyula (1989 [1920]): HÁROM NEMZEDÉK ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK. ÁKV–Maecenas.
- Ujfalvy Sándor emlékiratai (1941). Sajtó alá rendezte dr. Gyalui Farkas. Kolozsvár, Erdélyi Magyar Múzeum-Egyesület.
- Weber, Max (1982): A PROTESTÁNS ETIKA ÉS A KAPITALIZMUS SZELLEME. Gondolat.
- Wesselényi Miklós báró (1847): TEENDŐK A LÓTENYÉSZTÉS KÖRÜL. Kolozsvár, Barráné és Stein.

Pósfai György

VADAKRUL

A nyestprobléma

Emberélet forog kockán, nem hallgathatok! Az írás nem kenyerelem, most mégis tollat ragadok: a nyestproblémáról van szó.

Két vagy három polgár a kőszegi Poncichterben összehajol. Előttük egy kancsó vörösbőr, arcuk aggodalmas, hangjuk fojtott: már megint a nyestek. András kocsija útban a munkába az országúton leállt. A motorház belül csupa szőr, az elosztó zárlatos, megrágtá a nyest. Pedig zárt garázsban tartja az autót! Még elgondolni is rossz, hogy mi van, ha a benzinvezetéket rágja meg, a benzin útközben kifröccsen, rá a forró motorra... „Emberi hajszálat kell rátekerni a vezetékre, attól elriad a nyest” – emeli fel mutatóujját az egyik polgár. „Le kell fújni lakkal, van olyan, amit direkt nyest ellen csinálnak” – kontráz valaki a másik asztaltól. „Azt hallottam, Németországban külön nyestbiztosítást lehet kötni az autóra” – ábrándozik András. Valamit tenni kell...

Makón a nyugdíjas matematikatanár hajnalban – korán kel, mint afféle idős ember – kimegy a kertbe kinyitni a díszgálambok ólját, hát ott fekszik mind megfojtva, véres tollak szanaszét! Rosszul csukta be az ajtót este – vagy be se csukta, amilyen feledékeny –, a nyest besurrant az éjjel, és lemészárolta valamennyit!

A budapesti peremkerületben a kórház második emeletén mozdulatlanul fekszik egy buszsofőr. Ki kell bírni holnapig, addig nem szabad meghalni. Fekszik az ágyon, katéterek lógnak ki belőle, veseköve van, rettenetesen fáj, műteni kellene, de a mütőt festik, holnapig szárad. Nem meri oldalra fordítani a fejét, mert mellette nyitott ablak van, előtte árnyas vadgesztenye, és a fa odvában ott lapul a nyest, parázsló szeme a sötétből őt nézi, szuggerálja. Valahol lent labda pufog, a főorvos úr teniszezik.

Hazaér a család a nyaralásból, késő este van, és nincs kenyér a polcon, nincs tej a hűtőben. A nagylány – bár otthon volt – nem vásárolt be, nem takarított, egyáltalán nem gondolt rájuk. Feküdt hanyatt az ágyon, a telefont se vette fel, pedig az udvarló hívta, többször is, csak feküdt tovább, nézte a plafont, és hallgatta a kopogó-surránókertető zajokat a padlásról.

A nyestek, mindenhol a nyestek! Sokan azt hiszik, nincs már nyest a padláson, visszazorult az erdők sötét mélyére, talán ki is pusztult már. A nyestprobléma felajzott agyak szüleménye. Csak a szomszéd kalapál valamit a panelon, előregedett vezetékét rakott be az autószerelő, csoportos öngyilkosságot követtek el a galambok. Haha! – kacaghatnánk – szóval nincsenek nyestek? Pláne nyérc? Hát akkor talán az író szeme káprázott, amikor vidéki felolvasóestre indulva a város határában frissen elütött állatot talált? Szívdobogva vizsgálta meg – értett valamit a ragadozókhöz –, csak nem egy nyércet talált? Hiszen az régen kipusztult az országból! Felhívta a városszerte ismert harcsabajszú biológianárt, mit csináljon, begyűjtse, megnyúzza? A tanár hirtelenében nem emlékezett jól, de neki mindent tudnia kell, tehát: „Görény az, pajtikám! Rúgd félre az útról, hagyd ott! A nyércnek narancssárga torokfoltja van, olyat itt úgyse találsz.” És az író otthagya a dögöt, pedig a nyércnek semmiféle torokfoltja nincs! Így elmaradt a nagy felfedezés, a nyércről továbbra sincs adat. Az író azóta rangos díjat kapott, a biológianárt meg elvitte egy vérmérgezés. Hoppá!

És amikor hamisan szól a brácsás, pedig a koncertmester az előadás előtt ellenőrizte a hangolást? Talán nem nyest szaladt a dobogó alatt? Vagy amikor késő este ott görnyed a tudós a laboratóriumban, újra számolja az eredményt, és kiderül, hogy a hatás mégsem szignifikáns? Talán csak a szél hajlítgatta faágak kaparásznak az ereszcsonnán?

De van még rosszabb is. A politikus – ismert vadász – kiment erdei tanyájára aludni. Éjszaka friss hó esett, és ő reggel megtöltötte puskáját, hogy kihasználja az alkalmat. Figyelmesen járta az erdőt, kis kupacokat keresett a szűz havon: ahogy a nyest szalad az ágon, ugrál fáról fára, leveri a havat. Talált is nyomot, követte egyre beljebb és beljebb az erdőbe. Nem jött vissza, harmadnap találtak rá vérbe fagyva. Mellette a kilőtt puszka, a hivatalos verzió szerint baleset történt, megcsúszott, és agyonlőtte magát... Nem látták körös-körül az ágakról lehullott havat, összetapostak mindent, maguk az oktondi nyomozók tüntették el a nyomokat!

Szóval bárpedig nyestek nincsenek? Nem, akinek van szeme, láthatja a nyestnyomot akár a belvárosi homokozóban is, akinek van füle, hallhatja éjszaka a különös dobogást a társasház padlásán – a nyestek itt élnek közöttünk!

Persze van, aki erre rezignáltan legyint: „Hát jó, tudtam én mindig, hogy ez lesz. Jönnek-jönnek és szaporodnak a nyestek, előbb-utóbb övüké lesz a világ, nekünk már kampec.” A másik – a vérszomjas – meg hadjáratot hirdetne: „Csapjunk közéjük, van puskánk, mérgünk, csapdánk! Irtsuk ki még az írmagját is! Vagy az ember, vagy a nyest, kettőnknek szűk a világ!”

Egyiknek sincs igaza. A nyest galambra, csirkére, mókusfiókára (no meg egy kis erdei gyümölcsre) pályázik, nem többre. Csak akkor harap, ha megszorongatják. Kiirta-

ni meg hogyan is tudnánk? Ravaszságban nem marad el mögöttünk, érzékszervei kifogástalanok, ügyessége páratlan. Meg aztán kár is lenne ezért a szép, kecses állatért. Arról nem is beszélve, hogy ha elkezdődne a vérontás, nem lenne megállás, a nyestprobléma után jönne a nyusztprobléma, a nyércprobléma, a menyétprobléma... A nagy összevissza vagdalkozásban a végén még egymást lőnék-csapdázna az emberek. Nem megoldás a háborúskodás! És az se megoldás, amit az egyik barátom javasol. Ő egy szelíd nyestet tart otthon, kiskorától neveli. Kedves jószág, barátom szerint talán ilyen lenne mind, ha a bizalmukba férköznénk, megszelídítenénk őket. Képtelenség! A nyest nem háziállat, bármikor kitörhet vad természete, ne is akarjuk megzaboláznunk.

Hát akkor mit tehetünk?

Én azt mondom, tanuljunk meg együtt élni a nyesttel, és fogadjuk el a nyest jogát a nyestléthez! Hagyjuk meg az életterét, ne bolygassuk okvetlenül a csöndes zugokat, ne hányjuk fel az évek során felgyülemlett sok-sok limlomot! Hadd álljon ott a kert végében az a rózserakás évekig, nem zavar senkit, és nem kell mindent kitakarítani, maradjon csak meg a padlás titokzatos, pókhálós homálya!

Talán eljön majd az idő, amikor vendégség lesz nálunk, és büszkén mondhatjuk: „Psz! Hallgassátok csak! Nyestek szaladgálnak a padláson.” Ők álmélni fognak, és enyhe irigységgel mesélik majd másoknak: „Képzeljétek, még nyestjük is van!”

Persze az óvatosság nem árt. A galambdúcot, tyúkólat éjszakára csukjuk be rendesen, akkor nem érhet kár. Ha meg mégis eltűnik néha egy-egy csirke, hát isten neki, fakeszt! A nyestnek is kell élni valamiből.

Még annyit teszek hozzá, hogy András helyében a benzinvezetékre hajsza is tennék, meg lakkal is lefújnam, indulás előtt pedig okvetlenül belenéznek a motorházba.

Alkabaj

Ezt hallgasd meg! – szólal meg barátom. A kandalló előtt ül, térdén nagyalakú könyv, *Magyarország madárvendégei* (szerk. Haraszthy László, Natura, 1988), abból olvas: „Alka. A tengereken és a partok mentén vonul, a kontinens belsejébe csak nagyon ritkán téved. Hazánkban mindössze egy alkalommal került elő egy társaitól elszakadt, célját tévesztett példány, amely egy ködös téli éjszakán a hajdúböszörményi templomtorony-nak repülve pusztult el.”

Elképelem – réved a tűzbe barátom –, ahogyan mi, egyköltésű fiatal hímek vidáman kiáltozva szárnyalunk a hullámok felett, tajték fröccsen a szárnyunk alatt, nyilalunk fjordtól fjordig, nyüzsgő madárszirttől madárszirtig, tele az ég csapatokkal, aztán valahol a Lofoten-szigeteken alattomosan lecsap ránk a vihar. Sivítő sarkvidéki tundraszél, felkap, megforgat, elszakít a társaimtól, sodródom tehetetlenül, nappal és éjjel, alattam télbe-éjbe merülő erdők, havas hegyek, jeges ligetek, itt-ott futólag felpislálkozó fények, a szél csak továbbragad. Aztán csillapul a vihar, elül a szél, de fogalmam sincs, merre járok. Valami kietlen pusztaság fölött bukdácsol vihar verte-gyötörte testem, és egyedül vagyok, reménytelenül egyedül. Hol vagytok, ti egyköltésű, bohó társaim? Ükszi, Kakszi, Viszi, Kuszi – jó kuzinjaim, ti most merre jártok? Hasítom-e még veletek V alakban a kék levegőget? Meglátom-e még szülőszirtemet, a jó szardíniás partokat? Lesz-e még nekem finom halszagú párom, saját fészekaljám? Hahó! Hát senki se hall engem? Elveszve bolyongok itt ebben a lehetetlen ködben, még a csőrömig sem látok. Hol itt a cél, merre menjek? Lehet, hogy eltévedve, kimerülve nyomorultul elpusztulok? Akkor már inkább valami hirtelen, kegyes halál, például ha ebben

a ködben véletlenül nekirepülnék a hajdúböszörményi templomtoronynak. Mi ez itt előttem? Jaj!

Lehet, hogy így történt – szólalok meg én is –, de én mást képzelek:

Csüdöm egyenes, fekete-fehér tollkabátom makulátlan, csőröm peckesen feltartom – én vagyok a bajnok! Mi egyköltésű, fiatal hímek, mi vagyunk a jövő zálogai! Utánam, akinek helyén van a szíve, és van zsír a faggyúmirigyében! Vagy úgy? Szóval nem követ senki sem? Hát akkor megyek egyedül. Ti csak maradjatok, kicsinyhitűek, ezeken az olajszennyezett partokon! Nekem elegendő van a fűrotornyokból. Itt hagyom az ősi szülőszirtet – különben is agyamra megy ez a zsúfoltság, madár madár hátán, nem lehet egy normális költőhelyet találni, minden csupa guanó –, engem nem béklyóznak az ösztönhagyomány gúzskötelei, én más vagyok! Vakmerőségem, vállalkozó kedvem genetikusan kódolt, én vagyok az alkakolumbusz! Én hiszek a dajkamesékben: igenis létezik valahol egy sziklacsipkés part, ahol nincsenek fűrotornyok, olajfoltok, kotlás közben képembe mászó, vakut villogtató turisták! Ha valaki, hát én fogom megtalálni azokat a mesés szirteket, elhagyom bátran a tengerpartot, nekivágok a kontinensnek, keresztül a vízválasztón, röpülök, röpülök előre... Szinte látom már magam előtt a célt, a meredek sziklapartot, az elsőrangú költőhelyeket, lenn a tajtékos hullámtarajt, ahogy ezüstösen csillámlik a töméntelen szardíniától... S ha jól betájoltam magam, visszatérek népemért, felsorakoztatom magam mögé az alkacapatokat, merész V betűink elhomályosítják majd az eget, s a kuzinok tanácstalan gágogásától kísérve (Ükszi, Kakszi, Viszi, Kuszi – megesz benneteket majd a sárga irigység!) elköltözünk az új hazába.

No de félre, ábránd, egyelőre ezen a reménytelen síkságon kell átvágnom. Ebben a lehetetlen ködben egy kicsit elbizonytalanodtam, csak nehogy eltévesszem az utat. Mik ezek a fények itt alattam? Te jó ég! Hiszen ez Hajdúböszörmény! Sürgősen vissza kell fordulnom! Egy nagy U kanyar jobbra – ösztöneim azt súgják, kicsit óvatosabban kellene röpnöm, nem lenne jó összecsókolózni egy templomtoronnyal –, de hajt a vérem... hopp! Puff!

Persze ahogy ezeket a nyavalyás tengeri madarakat ismerem – szövöm tovább a szót –, legvalószínűbb a harmadik variáció:

Mindenből elegendő van! Nem leszek többé a csapat bicebócája, akin mindenki kiéli csipkedési hajlamait! Miért vert meg engem így a sors? Már a tojásból is utójára én bújtam ki, csökkent, nyeslett példány vagyok, egyköltésű társaim mind egy fejjel nagyobbak nálam. Szüleim is csak ímmel-ámmal etettek, hamar meg is szabadultak tőlem, lelöktek a szirtről: tanulj úszni, repülni, boldogulj, ahogy tudsz! Lebukfenceztem a meredeken, hánykolódtam a hullámokon – azt hiszem, én még a fókáknak se kellett, úgy maradtam életben. Kínna-keservvel valahogy aztán felcseperedtem, de kérdelem én, mire jó az ilyen élet? Ha röpnünk valahova, a kuzinok folyton rám reccsennek: igazodás! V formáció! ne lógj ki a sorból! ne maradj le! Elegendő van az állandó egzeciroztatásból! Fogózáskor mindig én maradok az örökös fogó, az örökös balek, közröhej tárgya, mert nagy ügyetlenségemben mindennek nekirepülök. Halat fogni se tudok, nekem csak lerágott halcsontváz jut. Különben is utálok a szardíniát. Kukoricát szeretnék csipegetni. Nekem itt semmi jövőm nincs, esélyem sincs, hogy párt találjak, saját fészekaljat neveljek – kinek kell egy ilyen szerencsétlen flótás?

Azt hiszem, életem egyetlen helyes elhatározása volt, hogy otthagytam a fjordokat. Nekivágtam a kontinensnek, majdcsak lesz valami, talán egyszer rám is mosolyoghat a szerencse. Több napja repülök már, csoda, hogy eddig bírtam. Csak ez a sűrű köd

ne lenne! Sötét is van, hideg is, semmit se látok, csak vonszolom magam valami irdatlan pusztaság fölött. Mik ezek a fények itt alattam? Hát persze. Hajdúböszörmény. Ilyen az én formám. Nem ám Párizs meg Eiffel-torony, hanem Hajdúböszörmény. No nem baj, majd beállok tűzoknak a Hortobágyon. Csak még ezt a ködös éjszakát kellene átvészelnem, szerencsére ezen a síkságon nincs semmi veszélyes terepakadály, annak pedig igazán kicsi a valószínűsége, hogy épp nekiröpüljek a hajdúböszörményi templomtoro...

Kis madárhatározó

1	Röpül, nagy, fekete, tollas-csőrös-karmos, károg	varjúféle	2
	Röpülhet, de nem fekete, nem károg	nem érdekes	
2	Nem csíphet meg, ilyen nincs is	varjú mint olyan	3
	Megcsíphet, ha úgy alakul	konkrétvarjú	5
3	Mégis van	imaginárius varjú	4
4	Télen csapatostul látható, havas határban csapkodó szárnyú tartozék	bernáthvarjú	
	Fütyülni is tud, Mátyás király megfigyelése, kizárólag Dorozsmán fészkel	móravarjú	
	Mogorva hajósok próbálják megfőzni, de öregen sose puhul meg	tömörkényvarjú	
	XL varjú, más néven holló; éji órán koppan az ajtó, roppan a zár, szoborra telep-
szik, fordítva károg: sohamár!	poevarjú	
	Huhogó-buhogó öregasszonyos, csőrében kecskesajttal tolakodik, karmolássza a
karosszériát	nagy parti lajosvarjú	
5	Gyakori, intelligens, az Ó- és az Újvilágban egyaránt elterjedt	natúrvarjú	6
	Felületesen másnak tűnik	mivarjú	7
6	Fiatalon jobb a csirkénél, akkor kell kiszedni a fészekből, mikor még nem repül,
egyeselek odadrótozzák a lábát a fészekhez, hízzon, de meg ne szökjön a nyavalyás
kánya, inkább nyúzzuk, tépkedni nehezebb, egy személyre kettőt számítsunk, leves-
be pláne fölséges (csak az ürgepörkölt jobb), kevés tárkonnyal	matulavarjú	
	Kisméretű, csókának is mondják, templomtoronyban találtam, jött utánam, mint a
kutya, a szomszéd öregasszonyok versengve etették, Nepomuki Szent Jánosnak hív-		

ták, főleg a cseresznyét szerette, amikor a Gorannak tetves lett a feje, és az apja bepetróleumoozta, kint maradt a tál, Nepomuki beleesett, bűdös lett, ősszel fogta magát, elvonult a kert fölött elszálló csapatokkal

mukivarjú

A diót leejti a zebrára, hogy az autók összetörjék, aztán megvárja, amíg a lámpa az átkelőknek zöldre vált, odasétál, felszedi, tengernyi esze van

japánvarjú

Ritka, mint a fehér holló, régebben Vásárhely határában egy pár többször is repített albínó fiókat, meg lehet nézni az Állattani Tanszék vitrinjében kitömve

fehér hollóvarjú

Ez is hófehér, csak angolul tud, a madisoni állatkert végében van a ketrece, legalább tizenöt éves, egyre morózusabb, de ha jókedve van, kitartó köszöngetésre emberi hangon visszaszól

hellóvarjú

- 7 Agresszíven terjeszkedünk, mindent ellepünk, folyton kárognak, egymást csipkedjük, dögben vājkalunk, mindent bepiszkítunk, egyre szaporodunk, állítólag mégis ritkulunk, talán ki is pusztulunk, úgyhogy jobb lesz vigyázni, ha azt látjuk, hogy a vállunk felett David Attenborough suttog a kamerába

homovarjú

Háztáji

Van egy disznóm, húsáért, zsírjáért, szalonnájáért tartom. Nem is megy nálam veszendőbe semmi ételmaradék: a moslékba kerül, amit aztán nagy élvezettel alakít át disznóm mindenféle hasznos testanyagá. Megéri disznót tartani; úgy számítom, legalább nyolcvan százaléka hasznosítható. Karácsonyra szépen meghízik, és lesz belőle csípős kolbász, véres és májas hurka, két szép sonka, fokhagymás gömböc, a zsírszalonnát meg kisütöm, ott áll majd a finom házizsáros bődön a konyha sarkában. Már előre elégedettség tölt el, hát még ha a disznósajt, kocsonyás reggelikre gondolok!

Különben jól megvagyunk mi ketten, csöndes délutánokon hátramegyek a kertbe, az ölkerítésre könyökölök, a disznó meg két lábát feltámasztja, és elégedetten rőfögve hagyja, hogy a tokáját vakargassam.

Az ól mellett van az istálló, van benne egy tehén meg egy ló. A tehenet a tejéért tartom, a lovat passzióból. Hétféteken néha kilovagolok, körbeügetem a határt, megálllok egyik-másik tanyánál, eltereferélgetünk egy pohár rizling mellett a szomszédokkal.

Egy csapat libát is tartok, nem is annyira combjáért, májáért, mint inkább a pehelytolláért. Kílenc az egyhez kicsit durvább fedőtollal keverve (hogy megfelelő tartása legyen) kiváló szigetelőanyag, hálózásukba nincs is jobb. Egyszer egy izlandi expedíciónak tizenhét hálózásukat varrtam, kapucnis-cipzáras-háromrétegűt, és mondhatom, senki sem fagyott meg.

Van néhány tyúkom is, tojnak rendszeren, minden napra jut friss tojás az asztalomra, de nem ám olyan sápadt-tápos, hanem igazi barna héjú, kénsárga-vérsárga bélű, zöldetevett sárgájú tanyasi tojás! Szaporulat is van szépen, pelyhes gombóccsibék görögnek szanaszét a kertben, és csipogva szaladnak a kotlós alá, mikor egy kitömött héját meglengetek fölöttük (így edzem őket, hogy életrevalók legyenek, meg egy kis szórakozás nekem is kell).

Vannak cinkéim is, őket szabadon tartom, télen szalonnahéjjal vendégelem, meg is tisztogatják a gyümölcsfákat pajortól, furkáló lárvától, rusnya hernyótól.

Macskám is van, cirmos fajta. Elégedetten dorombol, nagyokat alszik a napsütötte konyhaablakban. Jó macska, nagy vadász, megfogja az egeret, patkányt, nem is szaporodik el semmiféle kártékony féreg gazdaságomban.

Kutyát is tartok, öblös hangút, rendet tart az udvarban, megugatja a postást, elriasztja a betörőket.

Szép énekéért tartok egy kanárimadarat. Sokat zongoráztam neki a *Für Elise*-t, ma már, a vendégek bámulatára, magától is elénekli.

Van egy teknősbékám is, nyugalmáért, megfontoltságáért tartom, ha pedig eljön az ideje, húsából finom teknőclevest főzök, páncéljából pedig fésűt csináltatok.

Volt egy majmom is, de azt elzavartam, mert túlságosan hasonlított rám, és már nem bírtam nézni a töprengő ábrázatát.

Van még egy sasom, őt éles látásáért és horgas csőréért tartom.

Magamat viszont csak kegyelemből tartom. Zsírom szinte semmi, húsomat legfeljebb egy pápua értékelné, egerészni nem tudok, a pajorokat nem szeretem, a betörőtől megijedek, nincs tollam, horgas csőröm, páncéлом. Eszem ugyan van, tudok deriválni és integrálni, foglalkoztam politikával és balneológiával, de még nem jöttem rá, miért érdemes engem tartani.

Ha kimegyek az udvarra, körülöttem ott zsi bong, gágog, bög, rőfög, ugat, nyávog, káricsál az egész társaság, növesztik a szalonnát, tojják a tojást, adják a tejet, elijesztik a betörőt, megfogják az egeret, felcsipegetik a magot, idefutnak, odafutnak, túrnak és kaparnak, surrognak-burrognak, hertelenkednek, nyihognak és rühögnek, én meg csak állok ott középen a nagy eszemmel.

Podmaniczky Szilárd

A BERLINGO ÖRVÉNYE

Még mindig a legvalóságosabbnak tűnő tapasztalat: lehetetlen felébredni.

*

Álmomban egy óriási építkezésen jártam, hétvége lehetett. Az élénkvörös téglából épült házak között bolyongtam, nem zavart senki, hajnali vagy alkonyati felhők borították a szürke eget, hasonló szürkén vonultak a téglák közti fugavonalak. Friss mész, fenyőgerendák illata állt a levegőben, ázott homokszag, a cementpor vékonyan lepte a nyers ablakkereteket.

Az épületek nagy belső tereit félhomály borította, de ugyanúgy láttam a leheletem, mint odakint. A falakat, az ablakok állását, a belső tereket figyeltem, mintha ide akarnék költözni. Az egyik ablakon kikönyököltem, valami látképet kerestem a ritkás, szí-

táló ködben. Elöttem homokkal vastagon felszórt udvar, talán kertrész is lehet majd benne. Szemben két, egymásnak tompaszögben épített házfal, közöttük vékony kilátás valamerre, az elszáradt, nedves kórók felé. Erősen megdörzsöltem az arcomat, a homlokomat, beletúrtam a hajamba, mintha részben elégedett volnék, csak hát ez a látvány, ez kissé bizonytalan. Nem tudom, jó lesz-e ez így. Elképzeltem az udvaron a gyerekzsivajt, az ablakból lekiabáló szomszédasszonyt, „hozz még egy fél kiló kenyeret”. Borzalmas. Nincs hová elvonulni. Itt kellene abbahagyni az építkezést, és valahogy befejezném magamnak ezt a lakrészét.

Zsebre vágtam a kezem, a nedves levegő végigfolyt az arcomon. A távolból repülőgép zúgását hallottam, egy kis állat surrant ki a bejárati ajtótokon. Fölébredtem.

Hajnal volt, hat óra harmincnégy perc, odakint sötét. Fölkapcsoltam az éjjeli lámpát, nyakamig húztam a takarót, éjszaka kihűlt a szoba. A lámpa fényköre az éjjeliszekrény sima, barna lapjáról verődött a falra, a lámpa mellett az este elolvasott horgász-könyv. Lassan megszokta szemem a fényt, már amúgy sem tudtam volna visszaaludni. Valamelyik szomszéd felébredt, bekapcsolta a rádiót. A hírek végén halk hegedűszó és zongora indult. Komolyzene. A lámpafej átmelegedett, egy méterről langyos hőt sugárzott az arcomra. Be kellene kapcsolni a kályhát. Majd mindjárt. Nem akartam megszakítani ezt a pillanatot; „valahová elindultam”.

Egyszer gyerekkoromban ugyanígy feküdtem hajnalban a lámpa mellett, néztem a fényét, éreztem a melegét, és hallgattam, milyen csönd van. A hegedű- és zongoraszó éppilyen lehetett aztán. Mennyire régen is? Az idő feneketlen kútjában ez mindegy. Nincs mértéke a távolságnak, csak távolság van, csak a távolság felidézése van. Mint ha egyszerre mindkét helyen lehetnék. Azt is érzem, ahol akkor voltam, éppilyen, mint most ez, ahol vagyok. Hát ott vagyok megint, az idő feneketlen kútja megnyílik, valamennyit visszazuhanok benne. Nem tudom eldönteni, jó ez vagy rossz. Merthogy az idő ennyire múlik, mi mást juttathatna eszembe: a legvégét; mégis jó oda a múltba betérni. És rossz visszajönni. A paplan alól előhúzom a kezem, a kézfejem és a tenyerem nézem a félárnyékban. Milyen lehetett a kezem? Aztán újra eldugom a takaró alatt. A feleségem csendben, szótlánul alszik mellettem.

Felkelek. Amikor reggel felkelek, valami útjára indul, ami majd meglesz aznap; szeretem a kávé illatát, aztán néhány korty után rágyújtani, a kettő ízét együtt; este, amikor lefekszem, akkor is erre gondolok, hamarosan kialszom magam, felkelek és kávéfőzők és cigarettára gyűjtök; de később, napközben, akkor meg arra gondolok, jó lenne lefeküdni, aludni, pihenni; amikor meg lefekszem pihenni, arra gondolok, jó lenne felébredni, kávé inni és cigizni. Nem baj, mert arra gondolok, hogy legalább valami jó lenne. Csak az első néhány slukk érdekel, a többi megszokás, végig kell szívni a cigarettát. Nem tudok olyan lassan dohányozni, hogy minden egyes szippantást kiélvezek.

A forró zuhanyt sokáig engedem az arcomra, a párás ablakon át dereng a hajnal. Megszagolom a tegnapi ruháimat, mindet tisztára cserélem. Reggeli helyett egy pohár víz, aztán rövid séta a hajnali utcán. Látom, mások is fölébredtek. A karácsony elmúlt, nem maradt itt belőle semmi. Díszes fenyők villognak a függönyök mögött, ugyanúgy, csak lassabban, ahogy egy lehúzott ablakú autó vészvillogója működik, a motor halkán jár, a levegőben élénken gomolyog a füsttel kevert kipufogó vízpára.

Mindennap ezen az útvonalon, úgy húsz perc lehet. Valamit mindig megpróbálok végiggondolni húsz perc alatt.

A karácsony előtti napon kitettem az ablakba a szobahőmérőt. A higanyszál lassan szállt alá, úgy tíz perc alatt állt be a kinti hőmérséklet. Öt fok. Hideg van. Bár a Nap egyre élénkebben süt. Szeretem, ahogy télen erősödik a nappali fény, mintha tudná, hogy kevés ez, de megpróbál magából kihozni mindent. Vagyis ez inkább rám jellemző. A Nap könnyedségét nem tudom eltanulni. Ahogy finom ívben átgördül az égbolton. Megnéztem a hőmérőt, öt fok, ez beállt. Pedig arra gondoltam, kimegyek ma horgászni a folyóra pár órát, megfogom a karácsonyi halat. Túl hideg van, odafagyok a bothoz. Le kell mondanom róla, pedig már éreztem magamban a készülődést. Gyorsan el kell felejtennem, mielőtt még bántana. Nem könnyű. Újra az ablakhoz megyek, a Nap már vastagabb sávban süti a párkányt; hét fok. Ez se sok. Az ablak előtti fa ágai megbillennek a légáramban. Még a szél is fúj, odalent a parton ennek az ötszöröse a mederben száguldó szél. Jobb lesz, ha időben föladom. A makacsnak itt semmi helye. Minden pillanatban csak a hideget érezném, öt perc alatt átfagynék, és jöhetnék haza. De legalább megpróbáltam, ezt mondhatnám; ennek így semmi értelme. Inkább reggelizem, fél tizenegy is elmúlt, a karácsonyi vacsoráig még sok idő van. El kell felejtennem a hőmérőt, be is veszem az ablakból. Közben már tíz fok, emelkedik. Legfeljebb tizenegyig várok, azután már amúgy sem lenne értelme nekivágni. Újra a párkányra teszem a hőmérőt. A Nap ilyenkor hamar lemegy, fél három körül újra hűlni kezd a levegő, és amíg nekikészülődöm meg végighorgászom a rakpartot, a műcsalival keresve, hol jár a hal, az legalább két, két és fél óra. Jó esetben, ha megtalálom a veremlőhelyet, három. Vagy rátalálok a bandázóútvonalra a vízben, a víz alatt; kívül semmi nem látszik; és majdnem mindig máshol találók rájuk. Tizenegy fok, tizenegy óra lesz tíz perc múlva. Most már nincs visszaút, már a szél sem érdekel, még vagy két fokot emelkedni fog. Három nadrágot veszek magamra, négy rétegben pulóvert, dzsekit, vastag, fehér sálát, kötött sapkát, ujjatlan bicikliskesztyűt, két vastag zoknit, a köves terepen legkényelmesebb focicipőt, a cipő és a nadrágvég közötti, viszonylag szabad bokadarabra kézzel kötött, élénk színű (és mintás) női bokavédőt húzok (milyen elegáns divat volt ez régen!), plusz sötét napszemüveg. Így megyek gyalog végig az utcán, ha valaki rám köszön, biztos, hogy utána napokig gondolkodik azon, kinek is kívánt jó napot!

A kórház előtti rakpart felső, fasorral szegélyezett pereméhez érek, az árvízi betonkorlát fölött megpillantom a csillámló vizet. Otthontól a rakpartig tartó út a legfeszültebb, feszültebb még a horgászatnál is. De amikor megpillantom a vizet, megenyhülök, föl szabadulok, és élvezem, ahogy rám tör a víz látványából áradó megkönnyebülés. Itt vagyok, és mindjárt hozzáláthatok. A fönti fasorból az első lépcsősoron letrappolok a partra. Már fönről láttam, óriási jégmezők sodródnak a folyóval. Északon sokkal hidegebb van. A sodródó jégmezők között keskeny, szabad vízfelületek, nagyon észnél kell lennem. Újra végignézek a parton, a túlparton is, sehol senki. Ez jó. Máskor csak egymással helyet cserélve változtathatunk helyet. Most szabad a pálya. A szél kisebb rohamokban fúj, de nem veszélyes, a levegő még mindig melegszik, szabadon hagyott ujjperceimben zibogva árad a forró vér. Sehol egy felhő, a Nap megbízhatóan ragyog. Figyelem a jégtáblák torlódását, aztán nekilendülnek. Megállok, hallgatózom, pásztázva nézem a vízfelszínt. Pici mozgást, hangot keresek, apró életjelet. Semmi. Csak roppanások, az úszó jégtömbök egymásnak sodródnak, darálják, morzsolják egymást. Percenkénti neszek, de mindre fölkapom a fejem, hátha a hal mozog. Kihúzom a teleszkópos horgászbótot, a horgásztáskából egy újonnan vásárolt nagyobb, hologramos körforgót akasztok a karabinerre. Nézzük, hogy mozog. Rövid zsinóron ma-

gam elé lóगतom, óvatosan meghúzóм a vízben: a kis fényes körlemez csillámlóan pörög a horog fölött. Ez az, jól működik, éppen úgy, mint egy menekülő kishal vagy babahal. Megvárom, amíg a jégmező szétnyílik előttem, jó erősen megsuhintom a „pálcát”. A körforgó nem túl messze hullik a vízre, a bot végét a víz fölé tartom, hagyom, hadd süllyedjen a csali. Elszámolok ötig, másodpercenként egy métert süllyed. Aztán lassan, kisebb-nagyobb ritmusváltásokkal csévélem vissza a damilt. A bot érzékeny, hajlékony végén érzem, ahogy a körforgó ritmikusan pulzál, lüktet a víz alatt; ezzel a rezgéssel és csillámló fényével csalja oda a kiéhezett rablóhalat. Süllőt biztosan nem fogok, pedig az lenne az igazi meglepetés, de a süllők egy éve eltűntek a cián miatt. Csuka, balin (ragadozó őn) vagy esetleg testesebb jászkeszeg jöhet számításba. Más nem.

Sétálok a parton, egyre följebb, keresem a jéglapok közti szabad vizet, aztán dobás, ritmikus tekerés, jól belemelegszem. Néhány jégtábla nekilődul egy hirtelen jött áramlásban. Gyorsan tekerem ki a körforgót, de késő, megette a fene. Fönnakad egy jó tonnás jégtömbben. Próbálok kiakasztani, pöcögtetni. Nem megy. A franc, aki megeszi. A bot kétrét hajlik a kezemben, a jégtábla megállíthatatlanul sodródik tovább, az orsó fékje felszívít, tartom, amíg lehet. Hátranézek, nem röhög rajtam senki, ahogy a nagy jégtáblát fásasztom. Lassan fogy a zsinór, ez így nem lesz jó. Ha letekeri a jég az összeset, mehetek haza. Pótzsinór, legközelebb hozok pótzsinórt. A jégtömbön mozdtítani se tudok, belátom, ez most már oda van. Egy utolsó kísérlet, a fejem mellett megsuhintom a botot. Kész, vége, oda az új villantó, a vékony zsinór elszakadt. Majd valahol elolvad ez a jégperem, és lassan lebillen, aláhullik róla a villantóm. Na, nem baj. Kicsit baj, fáj a szívem érte. Újabb karabinert kötök föl, újabb körforgót. De most nem dobok, jobban kell figyelnem a jégzajlásra. Fölkapom a horgásztáskát, másikkban a botot, sétálok a parton, a számban cigi parázslík. Hol lehetnek most, merre járhatnak? A kötött sapka alatt megizzad a hajam, de végre arra a helyre érek, ahol a parttól úgy tíz méteres sávban a medertörés miatt visszafelé áramlik a víz. A köveken állást keresek, dobok néhányat, semmi. Új, nagyobb körforgót teszek, zöld hologramja csillog a napfényben. Dobok, elszámolok ötig, lassan, ritmusosan csévélem vissza a 0,2 milliméteres damilt. Hirtelen megremeg kezemben a bot, áramütésként egész testemen végigfut a rezgés, a bot elnehezül, a víz felé lóđuđul a vége. Megvan. Végre megvan. Az első ijedség után könnyen engedi magát part felé irányítani a hal. Mi lehet az? Biztosan nem csuka. Aztán belelendül, érzem az erős, nagy test húzását, legalább másfél kilós. Balin vagy jászkeszeg, erre gondolok. Elindul oldalt, nem merem túlfeszítenni a zsinórt, 2,3 kiló a teherbírása, az orsó fékjét is ehhez állítottam, ha már éppen szakadni akarna, a fék engedjen. Kis rántásokkal megmozđuđul a fék. De már jön kifelé. A francba, egy jégtábla úszik a zsinór felé, ha eléri, elvágja. Megpróbálok irányítani a halat: a közeledő jégtábla irányába rántom, erre ő elkapja a fejét, és már úszik is a jégtábla elöl. De profi! Közben lassan veszem vissza a zsinórt. Már nincs messze a parttól, a jégtábla elúszott fölöttem. A hal egyre fárad a jég hideg vízben. Most már egészen közel van, látom a vízbe meredeken elém törő damilon. Óvatosan emelek a boton, szép nagy teste megcsillan a vízfelszín alatt. Balin. Még közelebb húzóм, a száját kiemelem a vízből, ettől még jobban megadja magát. De ahogy megérzi a partközelt, utolsó rohamra készül, megint kivág a nyílt víz felé, az orsó fékje felzúđuđ, de már nincs benne annyi erő. Három-négy kört leír még előttem, aztán egy csusszanással partra kerül, kihúzóм az éles kövek között. Kezem-lábam remeg az izgalomtól. Megvan, sikerült, még soha nem horgásztam karácsonykor, főleg ekkora jégtáblák között. A horogtól gyorsan megszabadítom, beteszem a haltartó szákba, visszaengedem a vízbe, a szák zsinór-

ját egy faágra hurkolom. Rágyújtok, kifújom magam. De már lendül is a bot. Egészen az orrom elé csapom. Mi van? Befagyott a zsinórvezető gyűrű. Kipöckölöm a jégkristályokat, és már lendíteném a botot, amikor egy álldogáló alakot pillantok meg magamtól pár méterre. Köszön. Én úgyszintén. Kérdezget a horgászatról, hogy lehet-e fogni, meg mekkorákat. Rendesen tájékoztatom a magas, vékony férfit; harmincnál nem lehet több, az arcát alig látni a harangszerűen fejébe engedett kötött sapkától. Közben tovább pergetek, ezt a horgászmodszert így hívják, pergetés, mondom neki. A horgászatról egy váratlan széllelkéssel áttérünk a karácsonyra. Fölkapom a fejem: azt kérdezi, meg szoktam-e ünnepelni a karácsonyt. Meg, persze, mondom, családi körben. A következő kérdés: „Katolikus vagy?” Hoppá, egy hittérítő. Ma akkor eddig fogtam egy másfeles balint meg egy hittérítőt. Rajtunk kívül üres a rakpart. Látom magam előtt a fényképet, amin megkeresztelték. Bizonyos mértékig az vagyok, válaszolom. Bizonyos mértékig? Csodálkozik. Szóval, mondom, van énbennem elég szeretet a kereszténység nélkül is, és tudok én meditálni a buddhizmuson kívül is, és énnekem lenne ezekhez a dolgokhoz egy külön bejáratú szobám; bár ez első hallásra elég snassz, de aki érti, az ebből is megérti. Nem folytattam tovább. Ezt hogy érted? Kérdezte. Na jó, mondtam, ezt hagyjuk, ebbe most ne menjünk bele, én horgászni jöttem, nem azért, hogy ezekről beszéljek, éppen azért jöttem horgászni, hogy ne beszéljek, hogy ne gondoljak semmire, csak a horgászatra. Ebben a pillanatban magam elé csapom a műcsalit a vízbe. Ez mi volt? Kérdezi. Hal? Nem, mondom, túldumáltuk a horgászatot. Látom, kicsit megszeppen, a sapka még árnyaltabban csúszik az arcába, téblábol még egy percig a hátam mögött, aztán elköszön. Szintúgy.

Közben egy háznyai jégmező sodródik elém, elzárva az összes lehetséges dobásirányt. Fölszedelőzködöm és elindulok a híd alá, ahol kissé összeszűkül a lépcsőzetes meder, a víz felgyorsul. A híd alatt már a második dobásnál erős húzásba vágok bele. Nézem a bot spiccét, nem remeg. Ez nem hal. Pumpálom a botot: meghúzom, tekerem, meghúzom, tekerem a damilt. Egy komplett, beszakadt szerelék a villantómon. Levágom a horgot, az ólmokat. A következő dobásnál még egy szerelék. Na, mi van, mindenki itt szakadt be? Ezt a szerelést is elteszem, de nem dobok többet. Kémlelem az előbbi helyemet. A jégtorlaszok közben levonultak, a helyemről is elsodródott a jégpáncél. A szereléssel együtt visszacaplatok. A vízen kis buborékok jelennek meg, mint ha a földből melegebb forrás bugyogna elő. Most nem dobok, csak nézelődöm. A víz sima, engedelmes. A folyó közepén hirtelen csobbanások, még látom, ahogy a kiugró hal ívben visszahullik, és fröcskölve elmerül. Majd még egy ugrás, aztán párosával. De nagyon messze. Ezzel a könnyű szereléssel odáig nem érek el. Fölnyitom a horgásztáskát, kotorászok, keresgélek. Kiválasztom a legnehezebb darabot: egy lapos, ívelt, csillogó hal alakú fémkanalat, ez a legnehezebb, 17 gramm. Fölhúzó a karabinerre, dobok. A szél belekap, irányát veszti, de a távolság jó. Ez az. Lassan kitekerem, most belekalkulálom a déli szelet a dobásirányba. Ilyenkor szokott hirtelen elállni. De most nem. A csillogó kanál épp az ugrások helyén csobban, az orsóra nézek, alig maradt rajta damil; ajaj! Elszámolok hatig, ott mélyebb a víz, hétig, lassan megemelem, visszajejtem, a „hulló falevél” technikát alkalmazom. A harmadik emelésnél meglódul kezemben a bot, gyorsan a spiccre pillantok, remeg, ez remek, megvan a második. Próbálom visszatartani a kevés damil miatt, de azért csak belevág. Ez megint balin lesz. A keservit, ez elvisz mindent. Ám amilyen harcosan indult, olyan gyorsan adja fel. Furcsa. A felső vízrétegben szánkázik a part felé. Megvan a második halam. A kezem

megint remeg. Hirtelen szürkére festi a vizet egy felhő, a Nap elbukik a fák mögött, s mire összepakolok, a levegő hőmérséklete fokokat zuhan vissza. Kettőt üt egy harang, indulok haza.

Otthon már karácsony van, de majd elmúlik. Én még maradok, egy darabig.

*

Este megint a kávé illatával alszom el; a rászívott cigi füstje tömbként bukkan ki a számból. Leoltom a lámpát, a horgászkönyvet, tíz oldallal arrébb, leteszem. A feleségem már alszik, mélyen, ahogy csak karácsony után lehet.

Álmomban megint ott vagyok az épületek között, a téglák vörösen izzanak, de az ég most is szürke, a vastag, stabil felhőréteg alatt világosabb, leheletnyi felhőfoszlányok szállnak az alacsonyan mozgó déli széllel. A feleségemmel egy égkék Citroën Berlin-góban ülünk, suhanunk a téglás építmények között. Most hétköznap van, és úgy látszik, nem várták meg, hogy felépüljenek a lakások, beköltöztek. Sietve szaladgálnak az udvaron, a kertrészen, bútorok a lépcsőházak előtt, mi lebegve kanyargunk a háztömbök között. Hallom a hangjukat, valami idegen, eddig még soha nem hallott nyelven beszélnek. Nem értem őket, ők pedig nem látnak minket. Csak nagy néha néz fel valamelyikük az égre, de látszik az arcán, a szemén, nem lát semmit, csak mintha úgy érezné, örvénylik fölötte a levegő. A Berlingo örvénye. Most ketten összedugják a fejüket, az égre mutogatnak, széttárják a karjukat. Aztán elkapom a kéziféket, ami itt a botormány, fölrántom, és gázt adok. Néma csillámok pörkölnek körbe az autót, a házak látképe kibillen, könnyed suhanással lendülünk az ég felé. A hangrobbanást már csak később hallom, ahogy a sebesség érzését elveszítve a Nap felé zuhanunk, kettesben.

Lator László

GOMBA

Nem tudom, olvastam-e vagy csak hallottam, hogy József Attila (megátalkodott kötekedő-vitatkozó volt) egyszer, talán sakkozás közben, állandó ellenfelével, Nagy Lajossal, azon huzakodott, hogy milyen színű a tenger, zöld-e vagy kék, s mikor barátja módszeres, alapos érveléssel lassan-lassan sarokba szorította, végül is kelleetlenül engedett: jó, legyen kék, de nem olyan kék, mint amilyennek te gondolod. Így van ez a gombával is. Olvasom valamelyik gombakönyvben, hogy ez vagy az a gomba élénkzöld, fűzöld, sötétzöld, varaszöld, kékes, vöröses, lilás, tudom is én, milyen. Betéve tudom már valamennyi külső jellemzőjét, akkor találok egyet, csakugyan olyan, élénkzöld, fűzöld és a többi, aztán két lépéssel odébb lelek egy másikat, alighanem ugyanaz a fajta, csak éppen nem élénkzöld, nem fűzöld s a többi, ne adj' isten, nem olyan. Másutt meg azt olvasom: leginkább arról ismerhetünk rá, hogy kellemes gombaszaga van. De hogy milyen az a kellemes gombaszag, azt csak a jóisten tudja. Ízlés dolga. Szóval a gomba olyan, mint a tenger: kék, zöld, de sohasem egészen olyan, amilyennek gondoljuk. Egy

kicsit mindig más, hasonlít is, meg nem is, mintha a leírásokban gondosan felsorolt ismertetőjegyei gonoszul csúfot úznének belőlünk. A kicsi gomba ilyen, a nagyobb amolyan, kora, termőhelye, hangulata (mert a tudósok szerint az is lehet, hogy nem növény, félig-meddig állat, s akkor talán változhat a kedélye is) szerint változtatja külsejét is. De mindezt nem azért mondom, hogy bárkit is elriasszak a gombáktól. Hanem hogy felkészüljön a kiszámíthatatlanra. En már gyerekkoromban elkezdtem, de akkor még nem annyira a kaland, inkább csak a látvány vonzott. Nagy kertünk volt, túl a virágágyakon, nemes cserjéken, bokrokon zöld homállyal derengő fenyves, öreg hársak, gyertyánok, mogyorófák, naphosszat mászkáltam, kuporogtam a nyirkos, földszagú bozótosokban, bámultam a mindenfelől előtülekedő tenyészetet. Még csak nem is mindig eső után, váratlanul fel-felnyomakodtak a föld, a tavalyi lomb, a tűlevelek alól, kalapjukon takarójuk morzsalékaival, a gombák. Szabad volt szedni, nem mindent, talán három-négyfélét. (A falusiak, az őrési parasztok is csak nyolc-tíz fajtát szednek, s akad olyan gomba, amire már mi kapattuk rá őket Judittal, az elegánsan kékszürke-fekete vagy vöröses-barnás trombitagombára például, némelyik erdő tele van vele késő ősszel, talán azért is, meg a külseje miatt is, haláltrombitának hívják németül, mostanában már jól fizető exporttermék, mert „elsőrangú fűszergomba, ha megszáritjuk, aromája a szarvasgombáéval vetekszik”.) Amit gyerekkorunkban összeszedtünk, meg is főzték, sütötték, ehettünk is belőle. Nem tudom, apám mennyire ismerte a gombafajtákat, valamennyire biztosan, már csak azért is, mert Lator-nagyapám erdészeti felügyelő volt Ugocsában. Hallottuk persze, hogy a legbiztosabb próba az ezüstkanál, ha belemártjuk a gombaételbe, és megsötétül, bele ne kóstoljunk, mert mérges gomba van benne, de szerencsére ezt a módszert nem gyakoroltuk. Csiperkét (picsirtinek hívtuk), galambgombát, bokrosgombát, más néven ákácfa gombát (talán az ízletes tőkegomba ottani nevei) gyűjthettünk, azt csak harminc-egynéhány év múlva tudtam meg, hogy az olyan könnyen felismerhető csiperkék (szép rózsaszínű, hússzínű, sötétbarna a lemezes fonákjuk) közt vannak mérgesek is, a tintaszagú, karbolszagú meg a sárguló (igaz, az erdőszéli csiperke is sárgul, csak nem ott és nem úgy, ahogy amaz, és nagyon jó áizszaga van, csak hát nem mindenki ismeri az áizst meg a karbolt), ezektől nem hal meg az óvatlan gombázó, csak ráérkezik tőlük a cifrafosás. Nem olyan egyszerű a galambica sem (ez az őrési neve a galambgombának, a rókának meg nyulica, nem mindig tudni, miért éppen ez vagy az az állat lesz gombanév), merthogy van hánytató meg törékeny meg bűdös galamb is. Hogy ezeket, véletlenül, elkerültem-e gyerekkoromban, vagy csak jó gyomrom volt, nem tudom, és azt sem tudnám eldönteni, hogy a fűzöld galambgomba mérges-e, a magyar szakirodalomban azt olvasom, hogy nem, a németben meg, hogy igen. Gyerekkoromban találkoztam a keserűgombával is (van egy ehetetlen testvére is), de azt nem mi szedtük, Gabona bácsi hozta a nem messzi hegyekből, vászontarisznyában (a patakokból meg rákot, csalán közt, fedeles kosárban), azt csak egyféleképpen lehet megenni, tepsiben sütve, szalonnával, juhtúróval, úgy már nem égetően csípős, mint nyersen, hanem enyhén, ínycsiklandóan kesernyés. Hoztak aztán a Fekete-hegyről vargányát is (mi minden szivacsos gombát tinórunak hívtunk), egy részét megaszaltuk, túllzacskóban felakasztva állt a kamarában, csodálatosan bódító szaga volt. Dehogyan tudtuk, hogy a tinóruk közt is van mérges, „figyeljünk a tönk vörös színére, hálózatos mintájára”, ott van mindjárt a legszébb, a riasztó nevű sáttantinóru, veszedelmes gomba, ámbár „alaposan átsütve-főzve, úgy látszik, többnyire méregtelenítődik”. *Úgy látszik.* Mert persze a gomba szeszélyes.

A ráncos tintagomba kivált pirítva ízletes, de ha megiszunk rá egy jó pohár bort, jön az aritmia meg a halálfélelem. Az elbűvölően szép, bár obszcén kinézetű gyapjas tintagombára (összel tele volt vele a füredi kertünk) viszont akár konyakot is ihatunk. A nagy őzláb (kukimuki gombának is hívják, ez a búbajos-tősgyökeres ikerszőnák tetsző név egyenest a németből jön, csak hozzádörgölődött a magyar fonetikához) kisebb termetű rokonát, a piruló őzlábat nyugodtan gyűjthetjük, egy gyerek is felismeri, terem erdőben, terem réten, de ha véletlenül a kertünkben találjuk, „komposzttartalmú talajon”, ne felejtjük, hogy a gombászkönyvben halálfej minősíti. Vagy ott van egyik kedvencünk, a késő őszi gyűrűs tuskógomba (gyerekes-játékos becenevén *potypinka*, mintha Móra Ferenc találta volna ki, de ha utána nézünk, hamar rábukkanunk a szlovák eredetire, majdnem olyan az a szó, mint a magyar, csak éppen egész más). „Levesnek, paprikásnak, pörköltnek, ecetes gombának egyaránt kitűnő”, de ha nem sütjük-főzzük vagy hús percig, megnézhetjük magunkat. Egyébként meg ez is leírhatatlan, tuskón, csoportosan-bokrosan, *boszorkánykörben* vagy hosszú folyamban jelenik meg, és szinte minden egyede más és más. Össze is lehet téveszteni, mondjuk, a kénvirággombával, annak pedig a zöld lemezű változata mérges (a szürke lemezűt nyugodtan megehetjük), vagy – hirtelen nem is jut eszembe, mi mindennel, olykor éppen csak azzal nem, amelyik a gombakönyv szerint veszedelmes alakmása, *Doppelgänger*e. A látványos, tekervényes agyvelő- vagy sipkaforma, fityulaforma papsapka minden fajtája mellett ott a halálfej, de Vas megyében van, aki leforrázza és elkölti, mérhetetlen kíváncsiságomban magam is kipróbáltam. Arról pedig már ne is beszéljünk, hogy a tudomány, a mikológia álláspontja egyszer-egyszer meg is változik. Első gombakönyvemben láttam egy módelett kívánatos gombát, merő gyönyörűség már a neve is, begöngyölt szélű cölöpgomba, hát még a kalapja, az a barna, kávébarna, okkersárga, fakóbarna, cirmosmintás kalapja! Kitűnő ehető gomba, olvastam, kivált rántva ízletes. S néhány év múlva: azért kell megismernünk, hogy elkerülhessük. Lengyelországban egy esős esztendőben százhuszonhárman haltak meg tőle. Mert „ismételt fogyasztása után allergiás tünetek jelentkeznek, hőemelkedés, hidegrázás, keringési zavarok, bél-tünetek, nemritkán vörösvérsejt-oldódás, anafilaxiás reakció, órák alatt vagy napok múlva halállal végződhet”. Egyszóval mindebből kitetszik, hogy a gomba veszélyes. Alig merem kimondani, hogy engem a gombaszedésnek ez a hazard vonása is megejtett, a játék, amely azért egy kicsit kockázatos. Gyerekkorommal a gomba is messzire került, csak egy jó negyedszázaddal később hozott össze vele megint Sárközi Márta. *Választ* már nem lehetett csinálni, de Márta, szándéktalanul is, a pusztá kisugárzásával, összetartotta a hajdani munkatársakat. Nemcsak a vasárnapi vendégségeken: nagy kirándulásokra vitte barátait (képzeljük oda Bibót, Pilinszkyt vagy Vargyas Lajost!) a budai hegyekre, a Börzsönybe, máshova. Hogy honnan ismerte a gombákat, nem tudnám megmondani, aligha apjától, Molnár Ferencről. Gombáztunk vele később Szepczen is, ahol kis házat építtetett magának, később népes családjának. Sokan keresték meg ott is, a vonzaskörében maradtak. Harmadik találkozásom „a gombák csodálatos világával” nem éppen felhőtlenül indult. Judittal lejárunk Füredre, vettünk ott (valószínűtlen csoda volt, hogy tehetjük) egy nem nagyon tágas, de lakályos *üdülőegységet*. Mindketten atavisztikus szenvedéllyel imádtuk a vizet. Egy nyáron Juditnak valami rejtélyes torokbaja támadt, fuldoklási rohamok jöttek rá. Egy gennyes mandulacsonkot szedtek ki aztán belőle, s egy nyárra eltiltották a Balatontól. De kárpótlásnak ott volt a füredi hegykoszorú, az egész Balaton-felvidék, azt hiszem, először csak ki-

rándultunk, aztán, önkéntelenül, le-lehajoltunk egy-két ismerős gombáért. Akkor még romlatlanul szép volt a Koloska-völgy, a forrás, a patak, a vízmosságok, Veszprém fele a Nosztori-pihenő (nemrég jártam ott, minden csupa szemét, emészthetetlen civilizációs hordalék, kidőlt fák, elvadult, járhatatlan ösvények, bozótosok), ismeretlen gombákra bukkantunk, elkezdte izgatni a képzeletünket már a pusztá nevük is (mert akkor már felszerelkeztünk gombakönyvekkel): rézvörös nyálkásgomba, rákízű pereszke, szürke tölcsérgomba (míg fiatal, virágszaga van), késő ősszel a szédítően előkelő lila pereszke, a sereges tölcsérgomba (ügyeljünk jó kalácsszagára, nehogy össze találjuk téveszteni a parlagi tölcsérrrel, az életveszélyes), rizike (szülőföldemen hordóban teték el télire), gyönyörű gomba, ha megvágja az ember, borvörös vagy répavörös vér buggyan ki belőle („a rizikére gondoltam, a koncentrikus zöld körökre, a zöld pontra a rizike rőt színű kalapja közepén, a világ köldökére, az omfaloszra, amelyen át visszajuthatunk Éva ősanánk sima hasáig”, mondja Bohumil Hrabal erről a *misztikus* gombáról), ennek is mindig elandalodtam a nevéből, mert olyan gyöngéd és becéző, kicsinyítő képző van a végén (ezt csak én gondolom így, a nyelvtudománynak, a tudós és illetékes Gregor Ferencnek e tekintetben fenntartásai vannak), szóval gyönyörű magyar szó, kivált azért, mert áttetszik rajta valamilyen szlovák tájnyelvi alak, mondjuk, a *hrizik*, mert éppen ez a honosodás tanúsítja a nyelv eleven erejét. Csak most merem bevallani, hogy sose jártam gombaszakértői tanfolyamra, viszont, igaz, szeszélyesen, végigolvastam a szakirodalmat, nemcsak magyarul, németül is, belekóstoltam a franciába, az oroszba is, az különösen Juditot izgatta. De hiába a stúdiumok, a gombát az ember csak akkor ismeri meg, ha újra és újra látja testi valójában, tapintja, szagolja, meg is kóstolja. A szakirodalom is azt tanácsolja, hogy, mondjuk, a galambgombákat „kóstolgatva szedjük”, s ha csíp (órákig szánkban marad förtelmes íze), köpjük ki, dobjuk el. A veszélyeseket ismertük persze, azt meg, amit a könyv alapján jónak hittünk, kipróbáltuk, többnyire én ettem meg három-négy kalapot, Judit meg készenlétben várta, nem kell-e orvoshoz menni. Megkóstoltam én még, merő kíváncsiságból, a szemérmetlen szömörccsögöt is (latinul sokkal szebb, kifejezőbb neve van: *phallus impudicus*), hozzányúlni is csak addig lehet, míg ki nem bújjik a burkából (akkor még nem *phallus*, hanem ördögtojás, boszorkánytojás), mert később iszonyú dögszagot áraszt, avval csalja magára a legyeket – de hogy miért kellenek neki a legyek, azt nem tudom. Füreden kezdődtek a nagy őszi gombaeltévések, kosárszám gyűjtöttük, pucoltuk, daraboltuk az ehetőket. Sokan ették nálunk Judit ecetes gombáját, bár mindig lelkiismeretesen figyelmeztette a vendégeket: mi szedtük. Emlékszem, Kálnoky Laci halált megvető bátorsággal ette a sült höz a gombasalátát, s egyszer csak bocsánatkérően azt mondta: Ne haragudjon, Judit, ezt az egyet nem merem megenni, nagyon fekete. Csakugyan nagyon fekete volt, egy fiatal fenyőpereszke. Sok más közt, mert a vadgombában éppen az a jó, ha savanyítják, ha levesnek, pörköltnek, paprikásnak, pirítva csinálják, hogy minden fajtának más és más íze van, s az összehatás a keverés aránya szerint változik. Mohás Livia többek közt azért látogatott, látogat meg most is az Őrségben, Ispánkon, hogy ilyen gombásélt eessen. Egyébként a gomba megváltoztatata, másodszer még inkább, az életünket. Köztudomású, hogy az Őrség, kivált a Szlovénia és Ausztria közé éléldő háromszöge, valószínűtlenül sok gombát terem. Ezért volt, hogy meg-megfordultunk ott (nekem amúgy is volt Vas megyei kötődésem, négy évet tanítottam valamikor Körmenten), ott maradtunk néhány napig. Mikor megváltozott a világ, s olcsón kínáltak egy-egy földdarabot, vettünk egy szép lankás rétet, iga-

zi *place du château* volt, ahogy Judit szerette mondogatni, inkább csak játékból, eszünkbe sem igen jutott, hogy majd házat is építünk rá. De valahogy, barátok segítségével, mégis meglett. Ott aztán olyan gombákat találtunk, amilyeneket sehol másutt. Egy szép erdő szegletében, a vízmosság mellett, minden évben előjön a tintahalgomba, enni ugyan nem jó, de olyan valószínűtlenül és céltalanul ékes (fekete mintás piros karjai vannak), mint egy különös tengeri állat. Nem messze tőle a bidres-bodros, futballlabdányi káposztagomba, minden zege-zuga tele törmelékkal, göröngyöcskéekkel, csak ott honos lényecskéekkel. Találtam egyszer egy káprázatos tónusokkal ragyogó sötétlila pókhálós gombát, ritkaságszámba megy, felhoztam, gondoltam, elviszem ajándékba a Fény utcai piac mellett működő gombaszakértőnek, de akkor éppen nem az ismerős tudós nő volt ott (nagyon hízelgett, hogy néha még a tanácsomat is kikérte, bár minden mozdulatán látszott az óriási tapasztalat), hanem egy mogorva úr, az alig-alig méltatta figyelemre a csodálatos darabot. A gombázás különben nem egyszerűen szórakozás, inkább hatalmas szenvedély, előcsalja sokszor rejtett tulajdonságainkat. Judit lassan, elmélyült figyelemmel bóklászott a sűrűben, a rissz-rossz gombák is érdekelték, hosszú percekig vizsgálgatta, szagolgatta őket, én meg szaladtam ahhoz a fához, bokorhoz, ahol állandó fészke volt ennek vagy annak a fajtának. Miért éppen a gomba csalta elő mélyen lappangó türelmetlen sikervágyamat, ki tudja? Sokszor eszembe jutott Kormos Pista kedvesen vásott remekműve, *A Pincérfrakk utcai cicák* egy jelenete: Mörrenmorcogi Micó megkérdi a háztetőn sakkozgató Kováts Nikolájt (itt maga is macska, nem a Móra Ferenc Könyvkiadó igazgatója), hogy mit szeret a világon a legjobban. Sakkozni és nyerni, mondja KN. És másodszer? Sakkozni és veszíteni, így a macska-Kováts. Így vagyunk a gombával is. Azt hiszem, ősi (atavisztikus, archetipikus) ösztönöket csal ki az emberből. Talán szőrös eleink táplálékkereső mohóságát szublimáljuk, nem is beszélve a gombákban újabban felfedezett ősi szexuális-erotikus szimbólumokról. De honnan tudták azok a lapos homlokúak, hogy a gombát meg lehet enni? Ugyan hány hősi halottja lehet a gombatannak, a konyhaművészetnek? Hányan vittek haza susulykát, gyilkos galócát, börgombát a barlangkonyhára? És vajon Róma környékén, az Abbruzzókban ki tanította gombaismére a latin kölyköket? Az indiánokat, hogy a psilocybe, vagyis a trágyagomba, finnugor őseinket, hogy a légyölő galóca, megfelelően főzve-adagolva, látomásokat gerjeszt az emberben? S egyáltalán: minek annyiféle gomba? Miért nem elég a természetnek, a teremtőnek mondjuk egy tucatnyi? Minek formák, színek, ízek, szagok tékozló, felesleges bőségre? Hiszen a gombának még a méhet sem kell magára csalogatnia, hogy beporozza a szomszéd gombavirágot, gombanőstényt. De jobb lesz itt abbahagyni, ez már süppedékes talaj, lápvilág. Mert, akárhogy is, a metafizika, a végső kérdések határmezsgyéjén járunk. Vissza hát a földre. Hátha ebben a korai tavaszban előbújt már Ispánkon az almafa alatt Berda József kedvence, a Szentgyörgypereszke:

*„Ki harmatozta-lehelte beléd inyűnket izgató
káprázatot? Hamvas, selyemszürkés színben,
majdnem rangrejtve mutogatod magad a fűrge
szemnek, szinte bujócskázol előtte; de inkább
a finom orrszimat talál rád, akár a nyugtalan
kamasz a várva várt szerelmi pillanatra.”*

Zsigmond Győző

GOMBA ÉS GOMBAKIRÁLY

A gomba és értelmezései

A természettudomány egyik tisztázatlan kérdése, hogy mi is a gomba. Bár inkább növénynek tartják a tudósok, elismerik, hogy növényi és állati tulajdonságok egyaránt jellemzők rá. Ismertek a világon helyi hagyományok, amelyek állatként tartják számon. A magyarság esetében erre nincs adatunk. A köznyelv és a népnyelv nálunk a „gomba” kifejezést a magasabb rendű – többnyire szárral, kalappal rendelkező – gombákra érti. A továbbiakban csak az ilyen, úgynevezett nagygombákról szólok. A gomba – nálunk számba jöhető – másodlagos jelentései közül a „gombaétel” jelentést emelném ki – ez általánosan – ismert. Gyakori, hogy a származtatott jelentés (mint az előbbi esetben) tulajdonképpen funkcióra, felhasználási módra (ezúttal a legismertebbre) utal.

A gomba képét, rajzát – vagy magát a növényt mint közismert jelképet – nem használja a magyarság az eddigi adatok tanúsága szerint.

Meg kell jegyezni viszont, hogy esetenként előfordul egyfajta ikonikus jelként, mint a férfinemiség lappangó, passzívnak mondható jelképe. Nálunk ez a jelentése nem olyan aktív, mint például a keteknél, akik mítoszukban a gombákat az erdőben elcse-nevészesedett phalloszoknak tekintik. Mindenesetre megfordított alakja – mondhatni – predestinálta a gombát arra, hogy erotikus jelentéstartalma is legyen. Hogy ez a magyarságnál is megvan, az bizonyos. Mindenekelőtt egyes gombanevek vallanak erre – elég, ha csak a kucsmagomba meg a szömöröcsög egyes népi megnevezéseire utalunk (például *faszkógomba*, *péterfaszú gomba*, *cigányfaszú gomba*).

Előfordul, hogy a gomba – ki nem mondottan is – a szaporaságot, termékenységet jelenti, ám erre inkább csak némely frazeológiai kapcsolatunkból következtethetünk. Például azt, hogy *gomba módra*, úgy érti a magyar, hogy szaporán. Ám itt a gomba akár mint phallikus – akár mint termékenységi szimbólum – csak lappangva, esetlegesen és jelszerűen érvényesül. Nálunk, magyaroknál nincs olyan tehát, hogy a gomba egyértelműen jelképe lenne valaminek – szemben például a mikofób (gombagyűlölő) szászokkal, akiknél a légyölő galóca szerencsejelkép. Rajzát az újévi jókívánságokhoz mellékelik. De így van ez a gombát igen kedvelő kínaiaknál is, akik számára a gomba a halhatatlanság, a termékenység jelképe, vagy a bantuknál, akiknél a lélek szimbóluma.

A gomba és a gombázás értékelése, funkciói

Nemcsak kultúrák különbözőségének, de történelmi korok elkülönülésének a jelei is megmutatkoznak a gomba megítélésében. Adatközlőim egyhangúlag vallják, hogy a nyolcvanas években mindjobban feljött a csillaga a gombának mint pénz nélkül is – nem jegyre, szabadon – kapható élelemnek, húspótlónak. Bár aki pénzben nem bővelkedett, annak bizony nem kis fáradságába került a gombászás, kiváltképpen ha a dolgot – a nehezebbik felét – rangján alulinak is érezte.

Romániában ma sincsenek a piacokon alkalmazott gombaszakértők. Adatközlőim szerint is előrelépést jelentene pedig, ha lennének. Főképp az élelmezési gondok miatt, a gombával foglalkozás (meg a rá is szorulás) mértéke azt jelzi, hogy nem történt

eléggé gyökeres változás a népi társadalomban a nyolcvanas évekhez képest – az élet-színvonal sem emelkedett.

A gombászás – ez az ősi tevékenység – annak ellenére, hogy hagyományosan a szegények foglalkozásának számít, az utóbbi időben úgymond megnemesedett, a jobb módúaknak is egyik kedvenc időtöltése lett. Megmaradt viszont archaikus jellege, a mindennapitól elütő volta, ötvözi továbbra is a játékot, a szenvedélyt és a nehéz munkát – természetközelsége, valamint gazdasági szempontból többnyire jelentéktelen volta pedig egyszerre kölcsönöz neki veszélyességet, bensőségességet, komolyságot és játékosságot.

A bombának gyakorlati hasznával összefüggő jelentései a meghatározók. Ellentétes jelentéstartalmak nemcsak sokfélesége – mérges vagy ehető, felhasználható vagy kártékony volta – miatt kapcsolódnak hozzá. A szemiózis különféleképpen alakulhat a jel-értelmező kilététől függően is. Így egyesek – a pénzesebbek – szemében mindenekelőtt ingyenség, kivételes íz a jó gomba, mások – a nincstelenebbek – egy része szerint főképp pénzforrás, áru és szükség esetén táplálék. De inkább olyan, amivel megszerzhető esetleg az „igazi” táplálék. Bár többen a hússal egyenértékűnek vagy annál is ízletesebbnek tartják a gombát.

Esztétikai értékelése is az előbbi nézőpontoktól függően történik. Akik számára megélhetés kérdése is a gomba, a szépséget sem tudják a hasznosság nagyobb fokú figyelembevétel nélkül megítélni. A művészek, a meséskönyvek gombajelképét, a légyölő galócat Kőröspatakon tudtommal senki sem tartja a legszebbnek. A borsgomba (*Amanita rubescens*), az őzláb, a csiperke, a varas zöld galambgomba, a rókgomba számít itt szépnek.

A gomba elsősorban remény, lehetőség a jobb megélhetésre (olykor a túlélésre). Ízletessége, szaporasága és másféle haszna, esetleg szépsége is közrejátszhat abban, hogy a gombászók olykor tíz-tizenöt kilométerre is elgyalogolnak érte, még ha esetleg üres kézzel kell is visszatérniük. Szerencséjét is ki kell érdemelnie ugyebár az embernek: és ezúttal a szerencsének – mely a szabadban, a kevésbé szennyezett természetben van – kézzelfogható jelképe a gomba.

Piaci árusítása szinte kizárólag női munkának számított a magyarságnál. Megszerzése volt a nagyobb dolog. Az eladás – az már csak eladás, még ha az áhított pénzre való cserélést jelenti is. Ámde ilyenkor a szorult helyzet is kiteregettetik. A kofaság nem dicsőség nálunk. Ráadásul időigényes.

A gomba esetében kivételesen fontos, hogy a vevő bízson az eladóban. Egyik háromszéki gombakirály (a sepsikőröspataki P. B.) mesélte, hogy őt egyszer egy asszony meg akarta győzni, hozzon neki bolondgombát, mert meg akarja mérgezni az urát. Ő azonban megtagadta, mert a jó hírnevét rontaná, folt esne gombászói becsületén, hisz őt sokan ismerik.

Egyféle összegezeként megadom, hogy általánosságban milyen funkciókat tulajdonítanak az emberek földünkön a gombáknak. A magyar nyelvterület majdnem egészen végzett terepmunkám és a szakirodalom alapján állítom, hogy az alábbiakban kiemelt funkciók – bár olykor csak részben – érvényesülnek, illetve érvényesültek a magyarság esetében:

1. étel (fűszer, ingyenség); **2.** mérge: ember, illetve állat számára; **3.** áru (pénzforrás); **4.** nyersanyag (festék – dísz- meg használati tárgyak, tűzgyújtó, valamint játék készítéséhez); **5.** (tej)oltószer; **6.** díszítőmotívum; **7.** jelkép: a férfinemiséget idéző (ironikus) jelként, a halhatatlanságé, a termékenységé, a léleké; **8.** hallucinogén, kábító,

bódító szer; **9.** gyógyszer; **10.** időjárásjelző; **11.** tisztító, fertőtlenítő; **12.** rovarirtó; **13.** illatosító; **14.** halászok árvízjelzője (meggyújtott taplót használnak e célra a Duna mentén, például a Tolna megyei Decsen); **15.** kenőanyag; táblatörlő (Moldva, Bahána, valamint Göcsej).

A sepsikőröspataki gombakirály

Néptünk – főleg a Székelyföldön, de például Beregben is – azt a személyt nevezi *gombakirálynak*, aki valamely helységben kitűnik mint jó gombaismerő, kiváló gombász.

A sepsikőröspataki Pakulár Bertának ragadványnevéen kívül (Jukiné) melléknevévé lett, hogy a *gombás*. A faluban mindenki ismeri és elismeri őt ebben a minőségében. A továbbiakban hol idézve, hol parafrázálva mutatom be ennek a nemzetközi viszonylatban is jelentékeny amatőr gombásznak az életpályáját – mindenekelőtt egy 1999. október 10-i beszélgetés alapján.

1939-ben született, cigány származású, de csak a magyar nyelvet beszéli. Kétéves volt, amikor apja, aki *cipőcsináló* volt, meghalt (nem tudja, hol dolgozott), *úgy húsz éve, a nagy aszály idején*. Anyja hatvanöt évesen halt meg. Szülei sokáig Brassóban dolgoztak, a traktorgyárban. Gidófalváig gyalog mentek, onnan pedig vonattal tovább. Tizenheten voltak testvérek, de a felnőttkort csak öten éltek meg. Az anya halálát követően a nagyobbik testvér, Teréz rendezte a családot.

Valamennyire tud írni és olvasni. Sepsikőröspatakon járt iskolába. Nyolcévesen kezdte az iskolát. Hat osztályt végzett, a hetediket csak félig járta ki.

Még kicsi gyermek voltam, mikó kezdtem az erdőket mászni. Másokkal együtt gombásztam, peccset, málnát, epret, szedret szedtünk. Az erdőpásztorok olcsón vették, Szentgyörgyön drágábban adtuk el. Kezdtünk felnőni, ide-oda mezei munkákra mentünk. Volt kapálás, répaszedés, pityókaszedés.

Nagyobbik testvérem rendezett, Teréz, a tavaly halt meg Keresztváron, oda ment volt férhez. A jó meséskönyvet nagyon szerettem olvasni, most egy sincs nekem, mind elvitték. Leányom nem tud olvasni, a betűköt ismeri, de nem tudja összeolvasni őket.

Huszonöt évesen mentem csak férhez. Férjem Józsi volt, az apja volt nevezve a Hegyen Titónak, a gyermek Titoka Józsinak. Sokat másztam az erdőt, legyen mivel fenntartani a gyermekeket. Málnát, szedert, gombát szedtem főleg. Régebb több volt a vágott. Fát is kellett venni, nem csak élelmet, ruhát.

Gyermekeiről a következőket mondta:

Laci a nagyobbik fiam, nincs most megházasodva, öt gyermeke lett, egy meghalt, huszonkét éve külön van. Gáteres volt egy ideig, elbocsátották, Árkoson kőművesként dolgozik, napszámosként.

Erzsi leányomnak a férje Isvány, ő a doktornak dolgozza a földet. Isvány az egyik fiuk, az apja nevére lett keresztelve, Mónika a leányuk, me annak a napján született.

Józsi fiam gáteres. Két gyermeke meghalt, él Csacsika, aki Csabának van beírva, az anyja nevezte így. Józsi fehérnépe ravasz. Isznak, verekednek össze, az ablakokat mind verik bé, kússebb ablaktányér kéne.

Munkának tartja a gombászást Bertiné, általában sokat kell járni a gomba után, nem ritka, hogy tíz-tizenöt kilométerre is elmennek a gombászók, mégpedig gyakran hegyen-völgyön, árkon-bokron át. Igaz, hogy sok jó helyet ismer, de ezeket meg kellett találni, s ezek nem minden évben váltják be a hozzájuk fűzött reményeket, így újabb felkutatása is szükségessé válik – helyettük, illetve mellettük. Többnyire félreeső-

nek tekintett területen, a mezőn ritkábban, főleg az erdőn szedik a gombát, olyan helyeken, ahol különféle valós és vélt veszélyekkel kell számolniuk.

Medvével találkoztam egyszer, a Kálnoki-patakba, küjjel. A két bocsával láttam meg, rongyos vót, me vezetett. Kiátom:

– *Ügyelj, meneküljünk, me itt megöl!*

Hagytam kast, gombát, s futottunk. Őzet s vaddisznót is láttam. Vádnak mások is, akik ilyes-miket láttak, megijedtek s futottak. Nem tudok róla, hogy itt állat valakit is bántott volna.

Nem könnyű megtalálni a gombát, a legnehezebben fellelhetők közé tartoznak a kucsragombák. Főleg, ha azok még nem vagy alig bújtak ki az avar alól. Könnyű ággal a kezükben, érzéssel és alaposan át szokták vizsgálni szakértőik a *suskás* helyeket. Van úgy, hogy valaki egyet sem lát meg belőlük egy bizonyos helyen, más pedig onnan akár meg is szedi vele kosarát. Még nehezebbé teheti dolgunkat, ha más akadályt is le kell küzdenünk.

Szent György-nap előtt minden hét esztendőbe királyválasztás van a kígyókná. A fiam oda ment egyszer suskagombájé. Körülvették, alig menekült meg.

A kígyó fején van afféle sárga kereszt, két csokorféle, s rajta arany van. Ha zsebkendőt dobna rá, azt mondják, lehagyja az aranyat.

Bé ke csombolyítani zsebkendőve, s akkó leejti a fejerő az aranyat, másképp nem, ha megölik, akkó se. Mondják, van olyan kígyó is, hogy két feje van, ilyenbő lesz a sárkány; szárnya is lesz.

Amelyik kígyót hét évig nem látja meg senki, annak lesz hét feje, s az megy fe. Erre mondják, hogy viharkő lehet látni. Hallottam, egy úgy megcsapta a traktort, majd fedőlt. A cserébe nálunk látták, két méter volt legalább.

Megélhetéséről is vallott a gombakirály:

Miket dógoztam? Vótam pityókaszedni, legyen télire. Két helyre járok ide a faluba takarítani, gyomlálni, kapálni. Szoktam csinálni mikulásveszőt. Bronzot veszünk fehérbe, sárgába, s diluántot s rügyes nyírát. Van, amelyik a nyikorgató nyavalyával csinálja. Tavaly mind ellopták a városiak az Őrkőről. Vagy kétszáz darab ágat. A tavaly megbüntettek többet a katonaság mellett, akik ágat szedtek, nyírágat.

Télire tett el befőttem a gazdám nekem is. Nálam kevés van a szekrényben. Mindent szednek ki.

Rég nem kaptunk szociális segélyt. Tíz évet nem éltünk együtt az uramma, azé nem adják utána a nyugdíjat. Én nem kapok nyugdíjat. Legelősző a Lázár Mihályná vótam utcaseprő (Sepsiszentgyörgyön), öt évet, utána Brassóba két évet. Otthagytam, mikő férhez mentem. Akkor volt jobb világ, amikő az uram élt, jól keresett. Tejeskocsiva soksző jártam a Vadásra gombáér. Mire a kocsí jött le, én má jól megrakódtam. Mind többen szedtek gombát a falubó. Én most má kevesebbet. Lábam fáj, rehomás. Ötvenezer lej egy injekció. Minden hónapba ötöt kéne kapjak.

Most Magyarországra sokat nem engednek, megpecsételődtek, s most még több a gombászó. Akik eladásra szedik, mind a Hegybe valók. Egy ideje nem engedik, hogy a gombát bévigyűk a városba. Pungába kiraktuk kilósba, s vittük azé. A leányomat még nem fogták e. Vót úgy, vagy húsz kilót is vitt. Régebb jártam a piacra, de mióta nem szabad s fáj a lábam, azóta csak a faluba adom el a gombát s mást is, peccset, a szív ellen használt sarognya virágját, s teának jó áfonyalapít. Mikő vót pénzem, vettem Brassóba kilóra napraforgómagot, s azt árultam otthon.

A falu gombakirályának nem jutott irigylésre méltó sors. Nagy szó az is, hogy sokra tartják gombatudományát, megbíznak benne. A házat, amelyikben lakik, a falu hegybe kapaszkodó, cigányok lakta részén, a Hegyen, férje építette. Van villanya, ez is valami, mert sokaknak nincs a szomszédságban. Öregségére is gondoskodnia kell megélhetéséről, s ebben egyre kevésbé segíti a sok járkálást meg mászást igénylő gombászás. No de azért ő mindig is Pakulár Bertiné, a gombás marad falustársai szemé-

ben. Méltán, mert nem akárhogy érti a tisztességes kenyérkeresésnek ezt a formáját. A továbbiakban ezt néhány adattal támasztom alá.

A mikofil – vagyis kiváltképp gombakedvelő – lengyeleknél a falusi lakosság közép-arányosan huszonnégy gombanevet ismer, a két szélső határ a nyolc és a hatvan. Nos, sepsiszéki gombakirályunk hatvannál is több gombáról tud, pontosabban hetvenet azonosít biztosan, többnyire külön néven is nevezve őket, noha az is előfordul, hogy például a *júdásfülegombát* jól felismeri, de nevét nem tudja. Több esetben pedig, noha pontos a név szerinti azonosítás, ez az illető faj világosan nem különül el másoktól. Így *piros hátú galambgombának* ismeri adatközlőnk a *Russula vescát* vagy a *Russula emeticát*, viszont a *R. emetica*, *R. lepida* és *R. vesca* közt nem biztos, hogy különbséget tud tenni.

A gombakirály előtti kalapemelés gyanánt alább közöljük a P. B. által ismert gombák népies és latin nevét. Figyeljük meg, hogy a faluban mások által nem ismert gombanevek mennyire szemléletesek, találóak; árulkodnak arról is, hogy kiöltőjük milyen irigylésre méltó biztonsággal és rendszerezői ügyességgel jár el.

1. Júdásfülegomba, <i>Auricularia auriculae-judae</i>	32. kék hátú (gomba), <i>Russula cyanoxantha</i>
2–4. békagomba, <i>Coprinus micaceus</i> ,
<i>C. atramentarius</i> , <i>C. comatus</i>	33. kék peszterge, <i>Lepista nuda</i>
5. bikkfatopló, <i>Fomes fomentarius</i>	34. kenyérgomba, <i>Lactarius volemus</i>
6. borsgomba, <i>Amanita rubescens</i>	35. keserű(gomba), <i>Lactarius piperatus</i>
7. borsikagomba, <i>Russula foetens</i>	36. laskagomba, <i>Pleurotus ostreatus</i>
8–10. cseperke, <i>Agaricus campester</i> ,
<i>A. arvensis</i> , <i>A. bisporus</i>	37. légygomba, <i>Amanita muscaria</i>
11. csutakgomba, <i>Armillaria mellea</i>	38. lófaszgomba, <i>Phallus impudicus</i>
12. csutaklaskagomba, <i>Pluteus cervinus</i>	39–44. lóposz(ogó), <i>Lycoperdon perlatum</i> , <i>L. pyriforme</i> , <i>Bovista plumbea</i> , <i>Langermannia gigantea</i> , <i>Calvatia utriformis</i>
13–15. csürkeláb, <i>Ramaria flava</i> ,
<i>R. botrytis</i> , <i>R. formosa</i>	45–49. medvegomba, <i>Boletus edulis</i> ,
<i>B. aestivalis</i> , <i>B. pinicola</i> , <i>Suillus granulatus</i> , <i>S. luteus</i>
16–18. erdei csiperke, <i>Agaricus augustus</i> , <i>A. silvicola</i> , <i>A. silvaticus</i>	50. őszi csikkalj, <i>Lepista luscina</i>
19. farkasrókagomba, <i>Hydnum repandum</i>	51–53. piros hátú (galambgomba),
<i>Russula emetica</i> , <i>R. lepida</i> ,
<i>R. rosacea</i>
20–21. fehér csiperke, <i>Amanita verna</i> ,
<i>A. phalloides</i>	54. piszpiric, <i>Polyporus squamosus</i>
22. fehér pettyes borsgomba, <i>Amanita pantherina</i>	55–56. rókagomba, <i>Cantharellus cibarius</i> , <i>C. pallens</i>
23. fehér topló, <i>Piptoporus betulinus</i>	57. rosz suskagomba, <i>Gyromitra esculenta</i>
24. feketegomba, <i>Craterellus cornucopioides</i>	58. rosz székfűgomba, <i>Inocybe fastigiata</i>
25. fenyőpeszterge, <i>Tricholoma terreum</i>	59–60. róuzsagomba, <i>Lactarius deliciosus</i> , <i>L. deterrimus</i>
26. földi lasa, <i>Lepista nebularis</i>	61. sárga laskagomba, <i>Laetiporus sulphureus</i>
27. fűgomba, <i>Marasmius oreades</i>	62. sárguló csiperke, <i>Agaricus xanthoderma</i>
28. fűzfatópló, <i>Phellinus igniarius</i>	
29. galambhátú, <i>Russula vesca</i>	
30. galambgomba, <i>Russula xerampelina</i>	
31. harmatgomba, <i>Melanoleuca subalpina</i>	

63–65. suskagomba, <i>Morchella elata</i> ,
<i>Morchella esculenta</i> , <i>Verpa bohemica</i>	69. tinórgomba, <i>Lactarius vellereus</i>
66. szilvaalj(gomba), <i>Entoloma clypeatum</i>	70. tőkealjgomba, <i>Hypholoma fasciculare</i>
67. szösz(i)kegomba, <i>Lactarius torminosus</i>	71–72. ülügomba, <i>Lepiota procera</i> ,
<i>L. rhacodes</i>
68. tavaszi csikkalj, <i>Tricholoma georgii</i>
(<i>Calocybe gambosa</i>)	73. zöld hátú (galambgomba), <i>Russula virescens</i>

Virág Vera

MEGVÁLTÁS

üszköt ettem
sarat haraptam
égő lelkeket
iszapba kapartam
mikor a megváltóm
megtalált engem
könnyes arcomat
kezébe temettem

KÖRTÉK HULLJATOK

Magas fűben szunnyadok
árnyas lomb alatt
a forró nyári alkonyatban
méhek donganak
érett körte hull le
karnyújtásnyira
mézzel tölti lelkem
édes illata
mályvák szirma szertehull
a szél teríti szét
bíborló ég alatt
mályvaszínú rét
álmom jégszilánk
elolvad hirtelen
ázott ingemen
átüt a szívem

KETTŐNKRŐL

Utáltál és utáltalak,
gyaláztál és gyaláztalak,
bezártad előttem
kedves önmagadat,
bezártam előtted
kedves önmagammat.
Ettől rideg lett
a lét az ég alatt,
konok lett s keserű
minden gondolat.
Aztán, amikor újra láttalak
megkívántál és megkívántalak.

Kovács András Bálint

A SEMMI ELTŰNÉSE (II)

3

Mikor tűnik el a Semmi a művészetből? Ez a kérdés egyet jelent azzal, amely a modern és a posztmodern határát firtatja. Általánosságban nyilván nem lehet erre a kérdésre válaszolni, sőt a korábbiak értelmében azt sem mondhatjuk biztosan, hogy ez az eltűnés általános és végleges volna. Ahol azonban a Semmi eltűnése *megjelenik*, egy adott művészeti ágban vagy műfajban biztosan ezzel a határral van dolgunk, még ha a felszínen nem sok látszik is. A következő összehasonlításban azt szeretném bemutatni, hogyan tapintható ki ez a határ a filmművészetben.

A kiválasztott művek értelmezésében az indokolja a fenti elemzés alkalmazását, hogy maguk is önreflexív művek: a valóság és a művészet kapcsolatáról szólnak két különböző felfogás szerint. Greenaway *A RAJZOLÓ SZERZŐDÉSE* (1982) és Antonioni *NAGYÍTÁS* (1966) című filmjének egy központi cselekményelemét fogom összehasonlítani, amely mindkét filmben a művészet és a valóság kapcsolatán keresztül a Semmi értelmezésével van összefüggésben. A két film közti különbség nyomán képet kaphatunk arról, mit jelent az a kis különbség, ami a modernizmus végét jelenti a filmművészetben.

A modern film történetében s éppen a legnagyobb szerzők legnagyobb alkotásaiban végig központi probléma a Semmi értelmezése. Valahol a negyvenes-ötvenes évek fordulóján jelenik meg ez a téma, és pregnáns formában két film vezeti be az európai filmművészetbe. Az egyik Bergman *BÖRTÖN* (1948), a másik Antonioni *EGY SZERELEM KRÓNIKÁJA* (1950) című filmje. Bergman filmjében van egy kerettörténet, amelyben egy film-

rendezőt meglátogatja volt matematikatanára, és azt javasolja neki, hogy készítsen filmet a „pokol a földön” témáról. A rendező visszautasítja az ötletet, mert úgy gondolja, hogy az ilyesmi ábrázolhatatlan. Azonban Bergman filmje közben egy másik történetet is elmond, amely egy lányról szól, aki megalázások és erőszaktevések során van kitéve, minek következtében öngyilkos lesz. Mintha Bergman, saját főhősét megcáfolva, maga adna példát egy olyan történetről, amely „a földi pokol” témáját jeleníti meg.

Antonioni filmje az első abban a sorozatban, amely az emberi kapcsolatoktól és érzésektől kiürült emberi viszonyokat ábrázolja. Ebben a filmben vezeti be Antonioni a tájkép pszichológiai ábrázolásának módszerét. Antonioni tájai annyiban lélektaniak, amennyiben mindig emberektől elhagyatottak. Terei a hiány terei, konkrét megnyilvánulásai annak, aminek *ott kellene lennie*, de nincs ott. Antonioni üres terei a Semmi emberi forrásának legmélyebb ábrázolásai. A Semmi a hiány ereje, ami ezekben a filmekben az emberi szenvedés forrása. A késő modern filmművészetben Antonioni és Bergman a Semmi hatalma ábrázolásának legnagyobb mesterei. A korai Antonioni-filmek minden szereplője emberi hiánynak, a Semmi hatalmának van alávetve. Az ötvenes-hatvanas évek fordulójának Bergman-filmjeiben pedig – A HETEDIK PECSÉT, SZÜZ-FORRÁS, AZ ÖRDÖG SZEME, TRILÓGIA – a Semmi képzete közvetlenül az istenhez való viszonyban jelenik meg.

Antonioni és Bergman a Semmi problémáját addig a pontig vitték el, ahol szükségessé vált, hogy reflektáljanak arra a viszonyra, ami e fogalom és a művészi alkotás között fennáll. Ugyanabban az évben, 1966-ban mindketten vitathatatlan remekművet alkotnak ebből a reflexióból: NAGYÍTÁS és PERSONA. Csakhogy ebben az évben még egy harmadik remekmű is születik ugyanerről a problémáról: Tarkovszkij ANDREJ RUBLJOVJA. Három ilyen mű egyazon évben ugyanarról a témáról – ennek valamit jelentenie kell számunkra a modernizmus sajátosságait illetően ebben a korszakban.

Mind a három film ugyanazt a kérdést teszi föl: hogyan lehetséges a művészi alkotás, ha a művész kezében nincs más, mint a Semmi? Így vagy úgy, mindhárom film ugyanazt a választ adja: a művésznek el kell fogadnia a Semmit, mint az alkotás egyetlen autentikus kiindulópontját. Tarkovszkij Rubljovja abbahagyja a festést, de amikor végignézi, hogyan önt Boriszka harangot a harangöntés titkának ismerete nélkül, visszatér az alkotásba vetett hite. Bergman Elisabethje, egy színész elhallgat a színpadon, és megszakít minden kommunikációt a világgal, de egy ápolónő segítségével visszatér a kommunikációhoz, mikor a végén képes kimondani egyetlen szót: „Semmi”. Antonioni fényképésze, miután minden nyomot elvesztett arról a gyilkosságról, amelynek véletlenül tanúja volt, csatlakozik egy csoport fiatalhoz, akik „virtuális” teniszt játszanak, és „visszadobja” a „Semmi labdáját”.

Mindhárom filmben a művész azért képes elfogadni a Semmit új kiindulópontként, mert felismeri benne azt a végső erőt, amelyet a Semmi az ott nem lévő, elveszett, hiányzó dolgokból nyer. Éppen a Semmivel való szembenézés teszi képessé a művészt a hiány felismerésére és megfogalmazására. Csak a Semmivel szembenéző művész képes művészete legmélyére hatolni, és teljes mértékig rábízni magát, mert tudja, hogy másban nem lel kapaszkodóra. A nagy modern mesterek számára az üresség és a hiány spirituális értékkel bír, és a Semmi a művészi autonómia és kreativitás patetikum alapja lesz. Mindazonáltal a három film különbözik abban, hogy mit tekint e felismerés alapjának. Tarkovszkij az emberi jóság és közösség hiányát. Bergman az emberi kapcsolatok hiányát. Antonioni pedig a művészet és a valóság kapcsolatának kifürkészhetetlenségét. Míg Tarkovszkij és Bergman moralizáló és pszichologizáló kiinduló-

pontot keres, Antonioni ismeretelméleti és esztétikai alapon áll. Ezen az alapon vehető össze éppen ő Peter Greenawayjel.

Greenaway számára a Semmi hatalma elveszett, és ezért nem lehet a művészet kiindulópontja. Greenaway filmjeiben a Semminek csupán egyetlen jelentése van, a szó szerinti: halál. Az itt következő összehasonlításban azt kívánom illusztrálni, hogyan lép túl a posztmodern a Semmi fogalmán mint transzcendens értéken. Ahelyett, hogy spiritualizálná az emberi ürességet, Greenaway megfosztja az emberi elidegenedést transzcendens és patetikus jelentésétől (szabad ember a Semmi hatalmával szemben), és az elidegenedést a legkegyetlenebb és legkiábrándultabb formában fogalmazza meg: az ember *szó szerint* tárggyá válik a többi tárgy között.

A két film kérdéses cselekményeleme a következő: mindkét műben a főhős művész, aki képileg rögzít egy bizonyos területet, és miután létrehozta a képeket, egy gyilkosság bizonyítékai válnak rajtuk láthatóvá, ezután pedig maga a gyilkosság ténye is megerősítést nyer. Ez a motívum nyilvánvalóan vonatkozik a művészet és a valóság kapcsolatára, tehát különböző használati sokat mondanak el a művészeknek az ábrázolást illető felfogásáról. Természetesen ez a motívum mindkét filmben fontos eleme a cselekménynek, de nem ugyanabban a mértékben, és ezt tekinthetjük az első különbségnek. A NAGYÍTÁS-ban ez a cselekmény központi eleme, míg A RAJZOLÓ SZERZŐDÉSÉ-ben szélesebb motívumrendszer része. Az első filmben a művészet és a valóság kapcsolata axiomatikus kérdés, míg a Greenaway-filmben ez a viszony beilleszkedik egy olyan általános kapcsolatrendszerbe, ahol nincs kitüntetett jelentősége.

Mindkét művész azzal kezdi, hogy képeket készít egy parkban. Antonioni fotósa minden különösebb cél nélkül bolyong a parkban, mikor egy pár felkelti érdeklődését. Elég különösnek találja viselkedésüket, így követni kezdi őket. Az egész jelenet akkor válik igazán gyanússá, amikor a nő, észrevéve, hogy ő képeket készít, megpróbálja megszerezni tőle a filmtekercset. A fotós hazamegy, előhívja a filmet, és elkezd közelről vizsgálni a nagyításokat. A kép egy részletét addig nagyítja, amíg észre nem vesz rajta egy bokrok közé rejtőző férfit, aki pisztolyt tart a kezében, amelyet a pár férfi tagjára szegez. Egy másik kocka még további nagyítása során pedig egy folt jelenik meg a képen, amely olyan, mint egy hulla a bokrok között. A fotós éjjel kisiet a parkba, és valóban megtalálja annak a férfinak a holttestét, akit délután látott. Minden világossá válik: gyilkosság tanúja volt. Mindaz, ami ezután történik, csak megerősíti ezt: a nő megjelenik a lakásán, és a filmet akarja, azután valaki betör a lakásába, mindent felforgat, ellopja a negatívot és a nagyításokat is. Miután a holttest is eltűnik másnap reggelre, semmi bizonyítéka nem marad annak, aminek szemtanúja volt, kivéve az utolsó nagyítást, amelyen már csak értelmezhetetlen foltok sorozata látható.

Greenaway rajzolója, Mr. Neville szerződéses megbízást kap arra, hogy tizenkét rajzot készítsen egy birtokról a tulajdonos távollétében. A szerződés közötté és a birtokos felesége között köttetik, aki meg akarja lepni férjét a rajzokkal. A rajzoló munkakörülményeinek minden részletét aprólékosan kidolgozzák a szerződésben. Teljes ellátáson és szálláson kívül joga van még a feleség rendszeres szexuális „használatára” is. Ami a munkakörülmények egyéb részleteit illeti, a rajzoló előírja, hogy semmiféle élőlény nem lehet jelen azokon a helyeken, ahol éppen rajzol. Más szóval, nem akarja, hogy az élet nyoma rajta legyen a képeken, mivel feladata a birtok *tárgyainak* ábrázolása. Itt a második különbség: a fotográfus emberekről akar képeket készíteni egy területen, a rajzoló egy területről akar képeket készíteni emberek nélkül. Greenaway filmjében a művész dehumanizálja a területet, hogy eljusson az objektivitáshoz, ami itt szó szerin-

ti értelemben értendő: az objektivitás az objektumok egy halmazának ábrázolását jelenti. De az objektumok halmaza, ahogy egy területen megjelenik, elrendezés eredménye. És bárki, aki képes megváltoztatni ezt az elrendezést, képes lesz átalakítani a valóságot is saját szándékai alapján. Tehát akárhogy is próbálkozik Mr. Neville, nem tud megszabadulni az emberi tényezőtől. Egy sor, Mr. Herbertre, a tulajdonosra utaló tárgyat helyezett valaki a tájba: zakóját, ingét, lovaglócsizmáját, és létrát támasztott hálószobája falához. Mivel a rajzoló a tájról olyan képet akar készíteni, amilyennek az emberi lények nélkül látszik, nem mozdíthatja el ezeket a tárgyakat. És éppen ezáltal hoz létre bizonyítékokat bizonyos emberi szándékokról. Nem történetet keres, sőt minden életet, időt, történetet ki akar iktatni a tájból, csakhogy az, ahogy a tájban szétszórt tárgyak megjelennek rajzai sorozatában, egy történetet rejt. Akár akarja, akár nem, a tájról készült rajzsorozat egy történetet mond el. Ezen a módon rajzai maguk is részeivé válnak annak a valóságnak, amelyet ábrázolnia kell, hiszen a tárgyak csak a rajzban válnak a táj részévé. Erre hívja fel figyelmét Mrs. Talman, amikor megkérdezi tőle, vajon nem gondolja-e, hogy a szétszórt tárgyak el fognak vezetni egy holttesthez. Mr. Neville manipulálja a valóságot rajzai kedvéért, amikor azt akarja, hogy élőlény ne legyen a helyszínen. Ezáltal mintegy előkészíti a tájat egy történet elmondásához. Amint befejezi a tájkép „objektív” rögzítését, a történet, amely magának a rögzítésnek a története, „előjön”, és önmaga részévé, azaz tárggyá teszi őt magát is.

A NAGYÍTÁS-ban az ellenkező dolog történik. A fotós egy történet után kutat, és ezért a tájban az emberi motívumot, a mozgást, az életet akarja rögzíteni. (Thomas a mozgás megszállottja: mielőtt felfedezi a párt, a parkban a galambok röptét fényképezi.) Fel akarja fedni, mit rejt a táj ebből a történetből. Nem maga a táj érdekli, ezért nem is manipulálja. A táj elrendezésében a történetet akarja megtalálni, és amikor ezt megtalálja, a történet elemei, a tárgyak érdektelenné válnak, és eltűnnek a történetben. Képei nem a rögzített valóság részei, hanem a történetnek lesznek részei, és ezért tűnnek el ők is. Mindkét művész – Thomas is és Mr. Neville is – „ártatlannak” feltételezi a tájat. Antonioni szerint a táj ártatlan. Greenaway szerint nem az.

Mindkét filmben a tájjal kapcsolatba hozható egy összeesküvés, de A RAJZOLÓ SZERZŐDÉSÉ-ben a képek részei ennek az összeesküvésnek, és arra szolgálnak, hogy elfedjék azt. A NAGYÍTÁS-ban a képek leleplezik az összeesküvést. Antonioni számára az ábrázolás olyasvalami, ami független az ábrázolás tárgyától. Racionális viszony van kép és valóság között. Greenaway számára az ábrázolás mint tárgy része annak a valóságnak, amit ábrázol, és szerves kapcsolat van kép és valóság között. A NAGYÍTÁS-ban a kép azt ábrázolja, ami a valóságban van, akkor is, ha ez pusztán emberi szemmel észlelhetetlen. A tudást tudományos módszerek közvetítik, amit itt a technikai felnagyítás képvisel. A fotós módszere megfelel a tudományos kutatás módszerének: megfigyelés – hipotézis – eredmény – az eredmény ellenőrzése. A fotográfusnak nincs semmiféle előzetes tudása arról a történetről, ami le fog játszódni a parkban. De amikor felfedezi a férfira szegezett pisztolyt a képen, már van valamennyi tudása, és amikor megtalálja a hullát a bokrok alatt, a tárgyak által közvetített történet készen áll.

A rajzoló képei nem azt közvetítik, ami a valóságban *van*, hanem azt, amit valaki a valóságról *tud*. Mr. Neville a birtok egy bizonyos érzékelésmódját akarja ábrázolni, azt, ami az emberek hiányában adódik. Ez nem az egyetlen lehetséges „valósága” a birtoknak, hanem sajátos tudás a birtokról, és ezt a tudást a képek nemcsak ábrázolják, hanem létrehozzák. Ha a kép nem olyasmi, ami a birtok egyedüli igaz valóságát felfedi, akkor több konkurens tudás is lehetséges, amelyek mindegyike mint lehetőség funk-

cionál a birtok valóságának ábrázolására. Így a létra mint tárgy például minden lehetséges értelmezés szerint része az objektív valóságnak, következőképp része a birtok valóságának, de mint jel, csupán egy lehetőség aszerint, ki mit tud erről a valóságról. Más szóval a létra vagy része, vagy nem része egy történetnek aszerint, ki mit tud a történetről, mivel a történet sehol sincs benne a tárgyakban, vagy ami ugyanezt jelenti, minden tárgyban végtelen sok történet rejtőzik. Sem a létra, sem az ing, sem a zakó nem vezet el Mr. Herbert hullájához úgy, ahogy a pisztoly vezet el a férfi hullájához a parkban. Ezeket a tárgyakat valaki szándékosan helyezte el a tájban (valószínűleg Mrs. Talman), és nem azért, hogy egy történetet kreáljon, hanem azért, hogy bizonyítékot kreáljon a rajzoló tudásáról a történetet illetően. Ahogy Mrs. Talman mondja férjének: „A rajzok bizonyítékokat tartalmaznak arról, hogy Mr. Neville valószínűleg tudott apám haláláról.” Míg a NAGYÍTÁS-ban közvetlen kapcsolat van a gyilkosság ténye és a pisztoly képe között, Greenaway filmjében az összefüggéstelen tárgyaknak a képen nincs közvetlen kapcsolatuk Mr. Herbert meggyilkolásával, csupán arról szólnak, hogy valaki tudott a gyilkosságról.

A valóság mindkét esetben különbözik az ábrázolástól. Itt jön a harmadik fontos különbség. A NAGYÍTÁS-ban a gyilkosságot a kép segítségével fedezik fel. A RAJZOLÓ SZERZŐDÉSÉ-ben a képeknek nincs szerepük Mr. Herbert holttestének felfedezésében. A NAGYÍTÁS hipotézise az, hogy az ábrázolás a valóság *absztrakciója*, és a valóság egész gazdagsága mintegy *tömörítve van* ennek az absztrakciónak az elemeiben. A megfelelő hipotézissel ki lehet bontani a valóságot az absztrakt képből. Kell hozzá képzelet, de *a helyes*, a valóságnak megfelelő képzelettel kell rendelkezni: minél tovább megy a nagyítás, annál kevésbé hasonlít a kép a valóságra. Végül a fényképész már csak egy sor nonfiguratív foltot tart a kezében, amelyek inkább már a szomszéd festő absztrakt képeihez hasonlítanak. A helyes hipotézissel és a helyes képzelettel azonban azonosítani lehet a valóságot a képen.

A RAJZOLÓ SZERZŐDÉSÉ-ben az ábrázolás nem a valóság tömörített absztrakciója, hanem részleges aspektusa. Mr. Neville emberi beavatkozás nélkül akarja a birtokot lerajzolni. De az emberi jelenlét eltüntetése már emberi beavatkozás, és ezért nem veszi észre az egyéb emberi beavatkozások nyomait (nevezetesen Mrs. Talmanéit). A rajzok így emberi szándékok hálózatának eredményei lesznek, és semmi nincs a képen, ami már ne lett volna előre elrendezve a tájban magában. A valóságot rendezték el az ábrázolás céljaira, ami azt jelenti, hogy a valóság, amely Mr. Neville rajzai mögött rejtőzik, maga is már egy *kép*. Mr. Neville soha nem fogja tudni magától kitalálni a létra, a zakó, az ing és a lovaglócsizma jelentését. Mrs. Talmannak kell felhívnia rá a figyelmét. Ezek a tárgyak tehát nem a gyilkosság jelei, hanem az összeesküvés jelei, amelyek a gyilkosság csak egy eleme. A kép így nem a valóság képe, hanem az összeesküvés képe, az elrendezés képe, végső soron egy másik kép képe. Egy mű-alkotás (rajz) egy másik mű-alkotásról (összeesküvés). Mr. Neville nem tudja felfedni a táj rejtette összeesküvést, mert ő is az összeesküvés része.

Mindez elvezet minket a következő különbséghez. Azzal, hogy a fényképész megtalálja a hullát a bokrok alatt, hipotézisét igazolja, de amikor hazatér, lakását kirabolva találja, minden bizonyíték eltűnt. Az egyetlen kép, ami megmaradt, az utolsó nagyítás, amin már semmiféle azonosítható tárgy nem látható annak számára, aki nem tudja, hogyan kell nézni. Amikor megmutatja a szomszéd lánynak, az azt mondja: „Ez olyan, mintha Bill egyik festménye volna.” A fényképész az egyetlen, akinek helyes tudása van arról, minek a bizonyítékai ezek a foltok. A film szereplői között senki más nem

rendelkezik ezzel a tudással. Egyedül maradt tudásával, és ha ezt közölni akarja, nincs hozzá tárgyi bizonyítéka. Képe semmi más, mint egy tárgy, aminek bizonyítania kellene, de nem tud. A művész tudja az igazságot, de semmije sincs, amivel bizonyítani tudná. Pontosabban: egy Semmije van, amivel bizonyítania kell. Ez a Semmi valójában egy dolog, egy fizikai tárgy, egy műalkotás, de ez a tárgy a tudást csak mint *az ő tudását, az ő fantáziáját* tartalmazza. Ez a kierkegaard-i értelemben vett Semmi szó szerinti meghatározása: „*álmodó lélek, mint egy jelenés, amely megragadhatatlan*”. A művész számára a végső bizonyosság az, hogy egyedül van „álmodó lelkével”, és művészete, amelynek igazságáról mélyen meg van győződve, mások számára semmilyen módon nem bizonyítható, úgy tűnik fel, mint *semmi más, csak művészet*. Ez ugyanakkor megfelel a sartré-i definíciónak is: a Semmi, amelyet a kezében tart, valaminek a hiánya, aminek ott kéne lennie. Nem üresség, inkább egy lyuk, egy eltűnés jele, annak a jele, ami nincs, és aminek lennie kellene.²⁵ Márpedig, ha valaki a Semmit elfogadja *a hiány jeleként*, a Semmi erőteljes dologgá válhat. Alapja lehet egy közösségnek, amelyben az emberek hisznek a Semmiben, mint a művészet utolsó bizonyosságában, mint mindannak *természetes* jelében, ami eltűnt, és ami emberi várakozás tárgya lehet. Ezt láthatjuk a film utolsó jelenetében, ahol egy csapat fiatal teniszjátékot imitál a parkban, ahol a fotós története lejátszódott. Ő eleinte csak figyelte őket, de amikor a „labda” kirepül a pályáról, mindenki ránéz, és azt várja, hogy vegye föl, és dobja vissza. Meg is teszi. Ekkor tanulja meg, hogyan kell játszani a modern művészet szabályai szerint. Ekkor válik modern értelemben vett művésszé.

A rajzolónak nincs fantáziája, mondja Mrs. Talman, ami itt azt jelenti, nincs tudása arról, mit rejt a táj. Azt rajzolja, amit lát, és úgy alakítja a tájat, hogy az csupa tárgyból álljon. Megszállottja az objektivitásnak és a mozdulatlanságnak. Nem bírja elviselni, ha valamit elmozdítanak egyik napról a másikra. Még a kéményből felszálló füst is zavarja, és megtiltja, hogy rajzolás közben tüzet rakjanak a kandallóban, amikor a háznak azt a részét rajzolja. Az emberek is tárgyak számára. Az emberi kapcsolatok a szerződéses viszonyban tárgyasulnak leginkább. Mrs. Herberttel kötött szerződéséből kiiktat minden emberi momentumot. Kiiktatja az embereket a képből, és kiiktatja Mrs. Herbertet, mint embert azáltal, hogy szexuális tárggyá teszi, amely az élvezetét szolgálja. A rajzoló olyan tárgyakat készít, amelyek tárgyakra vonatkoznak, ami a világot tárgyak és vonatkozásaik végtelen sorozatává változtatja. A rajzoló lépésről lépésre maga is e tárgysorozat része lesz. Először Mrs. Talman ajánl egy második szerződést, amely szerint Mr. Neville szolgálna az ő szexuális tárgyaként, azután Mr. Talman ajánl egy harmadik „szerződést”, melynek harmadik pontja alapján Mr. Neville mozdulatlan tárggyá válik, azaz megölik. A rajzoló is eljut egyfajta Semmihez. De ez a semmi egy tárgyasult semmi, és szó szerint értendő: a művész halála és a művek pusztulása. Semmi nem marad a történetből, amely csupán egy lehetséges értelmezése a tájnak. Valójában, mintha semmi sem történt volna: nincs többé rajzoló, nincsenek rajzok, és Mr. Herbert sincs, akit senki sem hiányol. Az egyetlen változás, hogy a birtok most más tulajdonát képezi, de ez csupán a tárgyak pozíciójának a változása. Ahol minden tárgy, semmi sincs rejtve. Minden látható, és minden az, aminek látszik. A fényképésznek van története, és e történetnek van ábrázolása, ami egy Semmi. A rajzolónak nincs története, nem volt tanúja semmiféle történetnek, de rajzai mégis egy történet bizonyí-

²⁵ Sartre mondja: „*A Semmi nem van, hanem volt. A Semmi nem semmisíti meg magát, a Semmi meg van semmisítve.*” Id. mű 58. o.

tékai. Annak bizonyítékai, hogy a rajzoló egy szerződésben meghatározott időben egy meghatározott helyen állt. Végző soron a rajzok semmi másnak nem bizonyítékai, mint a rajzoló szerződésének. Csakhogy a történet épp erről szól: hogyan tárgyasul a művészetben és a művészet által a fantázia. A képek mint tárgyi bizonyítékok mindkét filmben eltűnnek. A NAGYÍTÁS-ban azonban megmarad a művész, és megmarad emlékeinek és fantáziájának tárgyi absztrakciója. A RAJZOLÓ SZERZŐDÉSÉ-ben a műtárgyak együtt pusztulnak a művésszel. A műalkotásnak semmiféle fizikai léten túli szellemi valósága nincs.

A Mrs. Talman által említett kis részletek együttesen elvezethetnek Mr. Herbert halálának felismeréséhez. De – szemben Antonionival – Greenaway nem mondja meg, ez hogyan lehetséges. Következésképp a kis részletek és Mr. Herbert halála közötti összefüggés nem egy megelőző konszenzuális tudás alapján konstruálódik, mely arra vonatkozik, általában hogyan függnek össze a dolgok (a pisztoly képe és a hulla kapcsolatot teremt a pár parkbeli jelenléte és a nő izgatott viselkedése között, amikor az felfedezi, hogy fényképezik). A tudást maga a kép teremti meg: Mrs. Talman mondja, hogy van kapcsolat a képen látható tárgyak és Mr. Herbert holtteste között. Ő teremti meg a kapcsolatot (talán szó szerinti értelemben is). Az, amire a kép utal, nem a képen kívül rejtőző valóság – mint a bokor alá rejtett holttest –, a kép egy fantáziára, egy elrendezésre, egy konspirációra vonatkozik. A történet csak annak jelenik meg, aki eleve történetként, szöveggként olvassa a tájat. A NAGYÍTÁS-ban a valóságot (a konspiráció) a kép részletei leplezik le. Greenaway filmjében a kis részleteket az összeesküvés teremtette, miáltal a kép ennek az összeesküvésnek a része lesz, azaz, nem ugyanabban az értelemben ábrázolás, mint a fényképész képe, bármilyen absztrakt legyen is az. Ugyanazok szerint a szabályok szerint konstruálták a képet, mint a valóságot. A NAGYÍTÁS-ban van a valóság, és van a kép. A valóság eltűnik a kép mögött, amely Semmi-vé válik mint a valóság ábrázolása, egy emlékezet ábrázolása lesz. A RAJZOLÓ SZERZŐDÉSÉ-ben a fantázia (mint összeesküvés) hozza létre a képet. A kép mögötti történet nem a valóságról szól, aminek a kép az ábrázolása, hanem arról az összeesküvésről, aminek a kép része. És amikor az összeesküvés eléri a célját, a fantázia mint a valóság terve eltűnik, s így a tervező létjogosultsága is megszűnik. A Semmi (az, ami nincs, és aminek lennie kell) nem az ábrázolás spiritualizált eredménye, hanem mentális kiindulópont (az a kívánság, hogy ne legyen emberi jelenlét, beleértve Mr. Herbertét is), amely objektív fizikai tényvé válik: halál és pusztulás. A Semmi itt a kép kiindulópontjánál található, és a végén valóságos tárgy lesz belőle: két hulla. A NAGYÍTÁS-ban az alkotói folyamat valóságos tényből indul ki, fantázia és emlék, Semmi lesz belőle. A RAJZOLÓ SZERZŐDÉSÉ-ben az alkotói folyamat a fantáziából vagy egy koncepcióból indul ki, és valóságos tényvé válik. Az egyik esetben az eltűnés vagy a Semmi spiritualizálódik, a másik esetben tárgyasul. Az egyik esetben a Semmi spirituális erő, amely a valóság helyébe lép, a másik esetben a Semmi fizikai állapot, amivé a fantázia lesz.

Mind a két filmben a művészet közvetít a Semmi és a valóság között. De míg a NAGYÍTÁS-ban a művészet az eltűnt valóság tiszta emléke, a RAJZOLÓ SZERZŐDÉSÉ-ben a művészet a fantázia, a terv átalakulási folyamata tárgygyá. Ahogy a fantázia tárgyasul, el is tűnik mint olyan, ami azt jelenti, hogy eltűnik mint műalkotás, elpusztíthatóvá válik, mint bármilyen tárgy. Csak abban az alkotói folyamatban működik mint művészet, amelyben mind a fantázia, mind a tárgy még együtt van jelen. A művészet olyan, mint egy villanás, a fantázia és a tárgyaság közötti magasfeszültség eredménye. Amikor a fantázia tárgyasul (Mr. Herbertet holtan találják), a művészet (és a művész) eltűnik, tárgy lesz, nincs mögötte semmi. Greenaway számára a művészet a valóság egy tárgya.

Ha a műalkotás konstrukció, a valóság is az: egy emberi terv vagy összeesküvés eredménye. A művészet az egyik tárgy reflexiója egy másik tárgyra, és a tárgyakat úgy rendezzük el, hogy jelentésük legyen a számunkra. De a jelentés csupán az elrendezésre vonatkozik, és nem valamiféle rejtett valóságra a tárgyak mögött. Minden jelentés konstrukció, és nincs olyan közöttük, amely egyedül elvezetne a valósághoz. A művész számára nem lehetséges az összes jelentés szerint való ábrázolás. Ezt magyarázza Mrs. Talman a rajzolóknak. A jó művész „vak”, és csak a saját jelentés konstrukcióját látja. Ábrázolása ugyan valószerű lehet, így viszont soha nem jut el a valóságot illető közös tudáshoz. Ha azonban a közös tudást akarná ábrázolni, az összes jelentéslehetőséget ábrázolnia kellene, közöttük azt is, amelyben az ő képe is az elrendezés része, következőképp ábrázolása nem lenne más, mint végtelen öntükrözés. Ez semmilyen módon nem lenne valószerű ábrázolás. A Semmi itt nem a valóság eltűnése, ahol a művészet kezdődik, hanem a művészet eltűnése, azaz a valóság átrendeződése a dolgok egy másik elrendezésébe. A művészet nem az, ami van, hanem ami nincs.

Antonioni hasonló következtetésre jut. Mindkét filmben a műalkotás és a valóság között a művész fantáziája, emlékezete és tudása közvetít. Csakhogy van egy lényeges különbség, az utolsó. Antonioni azt mondja, hogy ha létezik elég ember, aki elfogadja a művészetet, mint hazugságot, még ha nincs se ütő, se labda, mégis tenisz az, amit a bohócok játszanak. Maguktól a valóságos tárgyaktól eltekinthetünk az ábrázolásban, feltéve, ha az absztrakció tartalmazza a valóság és az ember közötti viszony összes konszenzuális szabályát. Nem a tárgyak fontosak, hanem a szabályok és a viszonyok. Mert ezek a szabályok alkotják az ember és a világ viszonyát illető közös tudást. Ha ezt a közös tudást ábrázoljuk, az olyan, mintha a valóságot ábrázolnánk. Így válik a Semmi (hazugság) a lét (igazság) másik oldalává. Greenaway mást mond. Nem tekinthetünk el a tárgyaktól, mert azok elrendezése nem egy hierarchikus, mindenki által ismert és elfogadott szabályrendszer eredménye, hanem különféle egyenértékű, alternatív lehetőségek megfogalmazása. Ezek mindegyike különféle történeteket mondhat el, és soha nem tudhatjuk, éppen kinek az elrendezését látjuk. De ha jó művészek vagyunk, úgy tudunk ábrázolni, mintha az egyetlen lehetséges elrendezést mutatnánk. Más szóval az ábrázolás nem lehet absztrakció, csak részleges tudás a valóságról. Absztrakció nem lehetséges azon az alapon, hogy a szabályok és a viszonyok mindenki számára rögzítettek. Nincs egyetlen és közmegegyezésszerű használata a tárgyaknak, csupán egy sor konvenció van, amelyek különféle emberi szándékokat tükröznek. Nem létezik közös tudás az ember és a világ viszonyáról. Ez a viszony – a szubjektum-objektum viszony – ezért általánosságban nem is létezik. A valóság tárgyaitól nem lehet eltekinteni, még ha a tárgyak önmagukban nem mondanak is történetet. Ahhoz, hogy elmondjunk egy történetet, mindent egyedi tárgyként kell ábrázolnunk, de ha tárgyként ábrázolunk, a történetet mégis nekünk kell hozzáadnunk. A történet nem más, mint a tárgyak egy sajátos sorozata, katalógusa. Aki nem konstruál történetet a tárgyakhoz, legyen az bármilyen hazug is, üres tárggyá válik maga is. Greenaway számára a művész fantáziája csupán adalék a közös tudáshoz, amely különféle tudások végtelen sorozata. Fantáziája nem a szabályok és viszonyok egészét ábrázolja, hanem tárgyak egy aktuális elrendezését és azok hatását a valóságra. Amikor egy tárgy kész (a szerződést teljesítették), a fantázia eltűnik, Semmivé válik, elmúlt lét lesz. Antonioni számára a művész fantáziája Semmi, de a Semmi a közös tudás erejével bír arra nézve, hogy mi nincs, és minek kell lennie (ütőnek és labdának). Greenaway számára nincs közös tudás arról, mi hiányzik, és minek kellene lennie (mindenki más tudással rendelkezik Mr. Herbert hollétéről). Minden tudás csak részleges ábrázolást eredményezhet.

A NAGYÍTÁS-ban a közös emlék művészetté válik, A RAJZOLÓ SZERZŐDÉSÉ-ben a művészet válik közös emlékké. Antonioni számára a művészet Semmi, mert képes a létet hiányként ábrázolni. Greenaway számára a művészet Semmi, mert képes mindig hiányként létezni. De amikor a művészet nincs jelen, a Semmi = semmi. Végző soron Antonioni számára a művészet valami más, mint a valóság, Greenaway számára a művészet *semmi más, mint valóság*.

Mindebből következtetéseket vonhatunk le arra, mi nem tekinthető már a modernizmus részének. A modernista felfogás szerint a racionális absztrakció és a szabályok közös elfogadása eljuttat a valóság lényegéhez. A művészi önreflexió csupán azt a folyamatot tisztázza, ahogy ez az absztrakció működik. Eszerint a valóság valahol ott rejtőzik a kép mögött mint hiány, mint eltűnés, amelyet az ábrázolás ilyenként mutat fel. Semmi ilyesmi nem található A RAJZOLÓ SZERZŐDÉSÉ-ben. Greenaway számára a valóság csak mint ábrázolások sorozata ragadható meg, amelyek közül egyik sem utal a valóság lényegére úgy, ahogy a pisztoly vagy a holttest. A valóság különféle sorozatokból áll, amelyek a maguk részéről tárgyak ismétlései, ahol minden tárgy egy változatot képvisel. A sorozatokban rejlő különbségek ismétlései adják a valóság konzisztenciáját, ez a „valóság lényege”, de ez nem ragadható meg úgy, mint részben az egész. Egyetlen tárgy sem tartalmazza a különbségek variációinak teljes skáláját. Az ismétlést és a variációt legjobban ismétléssel és variációkkal lehet ábrázolni, és az eltűnést csak egy *másik dolog jelenléte* által. És ha a halál része a variációknak, a halált is meg kell ismételni egy kis különbséggel: Mr. Herbert után Mr. Neville-nek is meg kell halnia.

A modern művészet egy fontos eleme a Semmi hatalmának mint transzcendens értéknek a felismerése. A Semmi komoly dolog, mert komoly dolgok és valóságos értékek hiányát jelöli. Elfoglalja a hiányzó dolgok helyét, és az ember szabadságának képeiben maga is transzcendens érték lesz. A modern művészet vége akkor jön el, amikor a Semmi problémája megszűnik komoly kérdés lenni, amikor a Semmi már nincs a színpalak mögött, amikor a Semmi már nem érték, már nem a lét másik oldala, már nem transzcendens hatalom, mert *már nincs közös tudás arról, hogy mi hiányzik*.

Tandori Dezső

KÉT VERS A MESTEREKNEK: (EGY ERETNEK)

1. A csillag-bánat

Blake-nek

Külön fényező mennyi-mennyi:
ki tudja figyelembe venni.
Ami már különlegesen:
nem érhet semmit egybe sem.

Figyelmem, ha jól figyelem,
már maga nem elem.
Ez a magány. Nem, hogy kioltanám,
pusztuljon önmagán.

Az irtás a legnagyobb tévedés
volt, a létező-eleve-kevés.
Én nem tudom. A tudás nagyralátás
volt. A nem-más, amit sosem csinált más.

Fagy, vagy tűz, mi kioltja a levést,
eljön. A tétlenséget, a tevést
oly sokszerűen kisszerű agyak
mímelik, hogy évezred: pillanat.

Az idővé-osztáson ment darabra
a fény, mely duzzasztja és elapasztja
– a mit? semmijét, az anyagtalan
hiba, hogy anyagnak bármije „van”,

és a léleknek súlya; de a lélek:
ál-hő, befelé elforró se-képzet,
nem a semmi, a minden, a kevés,
a sok van, ez csak: Minden Tévedés.

2. Nem ért szart se

Egy Babits-motívumra

Nem ért szart se az egész, életed.
Apád ne nyeste volna meg anyádat.
És körülbelül: ennyit ér a bánat;
nem körülbelül: végérvényesebb.

A földi végérvényesség a romlás.
Hegyomlás, életoltás, bánatontás,
lerohadás, sokadás, bármi más,
csak-az-nem-ami, de nincs: „ami”, „más”;

semmi sincs. Minden érzéktévedés,
mert veled-járó az érzékelés,
csak te se vagy, ne hidd, hogy vagy, ami
voltál; csak volnál; tévképzetei

oly Semminek, mely semmit se teremtő,
és ne áltasd magad, hogy volt Teremtő,
Külön Balsorsod, hogy gödörbe lőnek,
Külön Balsorsod, a fényes előleg,

Külön Balsorsod, a bánatnyi csillag,
Külön Balsorsod, mit érted kivívtak,
Külön Balsorsod, ahogy belepustulsz,
érdemtelen sorsod, hogy jól el sem hullsz.

Temetőbogár-se, nincs-midbe sem túrsz.

Somlyó György

BAUDELAIRE *HALÁL*-CIKLUSA

(Marginális) fordítás – margináliába (fordítva)

1. A *ROMLÁS VIRÁGAI* (1923) ezzel a nem túl sikeres címadással (amelynél persze semmivel sem sikerültebb a mások által előbb [György Oszkár, 1917], illetve később [Tornai József, 1991] használt *A ROSSZ VIRÁGAI*) az első kiadás óta eltelt közel száz esztendő után még mindig elfoglalja kitüntetett helyét a magyar versfordítás pante... (igen, nyugodtan mondhatjuk) panteonjában. Állóképességével csak Arany Shakespeare-fordításai vetekedhettek – azok is csak a legutóbbi időkig (hiszen jó ideje már a *HAMLET*-et és a *SENTIVÁNEJI ÁLMOT* is új fordítás[ok]ban viszik színre). A huszadik század előtti magyar verses fordítások közül jobbára már csak a fölülmúlhatatlan *SIR PATRICK SPENS* maradhatott érintetlen (de hát neki nem kellett a színpaddal megküzdnie). Az egyes versek ritka és a teljes Baudelaire-mű még ritkább magyar újrafordítási kísérletei lepe-regnek róla, mint az eső a márványról. Annak ellenére, hogy a könyv mesterfordítónak (mindenki tudja: Babits, Tóth Árpád, Szabó Lőrinc) kortárs rajongója, Gyergyai Albert szerint „közös erőfeszítése még mindig [1970-ben] csak ideiglenes megoldásnak” tekinthető, „mert a baudelaire-i egyszerű, erős, közvetlen, élesen pontos stílust, kíméletlen őszinteségét, már-már kibírhatatlan s mégis oly dallamos kiáltását ők is csak legjobb pillanataikban tudják megközelíteni”. Így aztán mások nem is merik megközelíteni sem. S ha igen, többnyire kevés sikerrel. Bár azzal a tudattal (vagy sejtelemmel), hogy Gyergyai e kemény (lexikonbeli) kritikája fontos irányokba mutat, az „egyszerű”, az „erős”, a „már-már kibírhatatlan” jelzők indexével (ha a „dallamos kiáltás”-ból talán le lehetne is faragni valamennyit, az éppen inkább csak a magyar fordítást jellemzi, semmint az eredeti hajlásait követné).

2. Mindezen szempontok ellenére (miképpen egyes szempontok figyelembevételével) (illetve túlnézve ezeken a szempontokon), bármennyire rajongtam a „magyar Baudelaire”-ért, mióta csak megismertem, tizenhat évesen, kezdettől fogva játszottam a merész gondolattal, hogy egyszer majd kapom magam és újrafordítom – ha nem is

az egészszet, de legalább azt a legfontosabb, leghosszabb, legutolsó darabját A ROMLÁS (vagy A ROSSZ) VIRÁGAI-nak. A – fölséges – UTAZÁS-t.

Nem utolsó ösztönzéssel járult ehhez az a kamaszmániám (közvetlenül apám halála után, az ő hosszú-hosszú elhallgatottsága utáni hirtelen feltámadásakor a nekrológok sorozatában), hogy rám vár az ő irodalmi jóvátételére fordítandó buzgalom – mi több, hogy semmi más nem is vár rám, mint ez. Posztumusz VÁLOGATOTT VERSEI-nek (szánalmasan összecsapott, kívül-belül szégyenletes) kiadásában mégiscsak ott olvashattam az élén az *egyetlen a sok, a sok közül* fájdalmasan gyönyörű (egy évtizeddel előbb elmondott) „*halotti búcsúztatóját*”, Kosztolányi 1926-ban a zeneakadémiai ünnepségen elhangzott magasztaló írását, amelyet mások elfelejtettek, de én (éppen én! micsoda megsemmisülés!) el sem felejtettem, mert addig sohasem került a szemem elé... És ott volt mellette a még élő, másik barát virtigli nekrológja, a „*nagy mókamester*” (írta róla apám boldogult „balkán-egyleti” ifjúkorukban), a nagy íróniavirtuóz (Karinthy) megrendült siratója. Benne, könnyek között, ezzel a mintegy véletlenül, oda sem illően becsúszó hűvös szakmai megállapítással: „*Baudelaire VOYAGE-át németből fordította, mert nem tudott jól franciául, s ez a fordítás, állítom, hűbb és inspiráltabb mása az eredetinek, mint a német.*”

3. Való igaz, Baudelaire-nek ezt a kétségkívül minden paraméter szerint *legebb* költeményét először Somlyó Zoltán fordította magyarra. Előbb a szabaddkai *Bácskai Hírlap* hasábjain jelentetve meg (amely lapnak belső munkatársa volt), 1911. július 2-án, majd 1913-ban SÖTÉT BALDACHIN című verseskötönyvében; vagyis több mint egy évtizeddel a klasszikussá lett, „*magyar Baudelaire*” előtt. Az is igaz, hogy az úttörés kikerülhetetlen buktatóival, kettős csorbát ejtve a kikezdhetsélen formán, keresztrímek helyett félrímekkel, a francia alexandrinust helyenként szeszélyesen nibelungizálva, a magyar költői nyelv megújulásának kezdeti, kialakulatlan, még kereső fázisában, de a baudelaire-i *prae*-helyezethez, a költészet modern napfordulatához illeszkedve, nem egy helyen az (akkor) vadiúj magyar líra ugyancsak vad találékonyságával, néhány telitalálattal is, nemcsak „*a németnél hűbb*” mását adva az eredetinek, hanem, legalábbis helyenként, „*inspiráltabban*” közelítve meg azt Tóth Árpád tíz évvel későbbi, máig klaszikusnak tekintett, bizonyára egyenletesebb, artisztikusabb (de Baudelaire-nél is „*artisztikusabb*”) újrafordításánál.

Titkos fogadalmam tehát a fiúi kegyeletet is magában foglalta. Aztán jöttek az *idők*. És maguk előtt sodorták mind messzebbre az *utazást*. Az UTAZÁS-sal együtt. Egy kerek fél századig. Akkor ért utol – akkor értem utol, amikor a 80-as évek vége felé módodom nyílt a modern francia költészetben tett aktív kóborlásaim gyümölcseit egy vasos kötetben összegyűjtenem. Szinte magától röppent a gyűjtemény élére az eleve öntudatlanul is odaképzelt cím. Amely más nem is lehetett volna, mint AZ UTAZÁS. És ugyanilyen, „*szinte magától*” mód meglett a kötet még nem létező, de egyszerre létrejövő kezdő darabja. Nem írom le még egyszer a sokszor ismételt címet. A kötet 1984-ben megjelent, élén azzal az egyetlen verssel, amely betölthette azt a helyet. Ám kevéssel a megjelenése után egyszerre újra kínozni kezdett a hiány. Az UTAZÁS A ROMLÁS VIRÁGAINAK hatalmas záróköve. De előtte, szorosan hozzátapadva ott ragyognak sötétben az utolsó ciklus kisebb ékkövei. Hat szonett. Nemsokára ezeknek is nekiveselkedtem. El is készültek. Sajnáltam, hogy post partum (vagy post mortem?). Miután már nem kerülhettek bele a könyvbe, nem törődtem velük. Freudi feledéssel hagytam, hogy kézírataik elkallódjanak. Több mint egy évtizede. Aztán egyszer csak keresés nélkül előkerültek. Mintha csak mindig előttem lettek volna.

Charles Baudelaire

A HALÁL

A szeretők halála (CXXI)

Lesz fűszeres szagokkal teli ágyunk,
Heverőnk sírmélyeket tárva föl,
És polcainkon szebb egekbe ájult
Virág, amely csak nekünk tündököl.

Utolsó melegét magunkba zárjuk,
Két szívünk két fáklya, magasba tör,
S kettősen veri vissza ragyogásuk
Kettős lelkünk, ez az ikertükör.

Egy este, mely rózsás és misztikus-kék,
Megosztjuk egymás közt egy szikra üszkét,
Mely búcsúterhes sírásban hal el;

S majd jó az Angyal, a kaput kitarva,
E hű, e víg, s új életet lehell
Vakult tükörrre, kihalt lángolásba.

A szegények halála (CXXII)

Csak a Halál kínál vigaszt, jaj! ő az írja
S célja az életnek, nincs semmi más remény,
Varázsital, amely szívünket ajzza. szítja,
Hogy járhassunk ma is estig e földtekén;

Vad viharokon át, havat, jeget kibírva,
Sötét egünk alatt reszketve ő a fény;
A híres fogadó, ahol, mint meg van írva,
Ülhatsz, alhatsz, ehetsz, ha átlépsz küszöbén.

Angyal ő, delejes ujjá álmod bocsájtva
Ránk, elragad szilaj fantazmagóriákba,
Ő vet ágyat nekik, kiket nem fed ruha;

A titkos hombár ő, az Istenek csodája,
Nyomorult koldusok erszénye s őshazája,
Ismeretlen Egek nyíló portikusza!

A művészek halála (CXXIII)

Meddig rázzam bohóccsengőimet, lapos
Homlokod csókolván, komor Karikatúra?
Tegzemből hány gerely vesz el, semmibe hullva,
Míg eltalálom a célt, mely titokzatos?

Lelkünk még sok finom fortélyra hajlamos,
Sok súlyos vasalást bontunk szét törve-zúzva,
Mielőtt készen áll a roppant Kreatúra,
Mit bensőnk pokoli kínok közt áhitoz.

Vannak, akik előtt sosem állt föl a Bálvány,
S e sérült, kárhozott szobrászok a saját
Mellüket s homlokuk faragják kő gyanánt,

Zord Kapitólium! Csak egy reményt találván:
Hogy a Halál, amely mint egy új Nap vakít,
Kibontja majd agyuk rejtett virágait!

A nap vége (CXXIV)

Ész nélkül, pislá fény alatt itt
Lohol a hangos és pimasz
Élet, itt táncol és vonaglik.
Így hát, mihelyt feltűnik az

Ég alján kéjesen az este,
Még az éhség is enyhülő,
S minden, a szégyen is feledve,
A Költő szól: „Itt az idő!

Lelkem s gerincem, ész meg érzék
Csak rád vár forrón, nyugalom;
Szívemben álmodik a rémség,

Hát hanyatt fekszem ágyamon,
S függönyeidbe burkolom
Magam, ó frissítő sötétség!”

Egy kíváncsi álma (CXXV)

Az édes fájdalom már téged is megejtett,
Kérdik-e tőled is: „Miféle szerzet ez?”
– Halálomon voltam. Lelkem furcsa elegy lett,
A szerelem-beteg vágy iszonnal vegyes;

Szorongás és remény bensőmben kiegyeztek.
És ahogy a homok fogyott, a végzetes,
Kínom mind élesebb és élvezetesebb lett;
Tudtam: ez a világ tőlem már messze lesz.

Úgy voltam, mint gyerek, ki habzsolná a látványt,
S a függönyben csupán csak gyűlölt akadályt lát...
Végül jött a való, mint hűvös jelenés:

Meghaltam – ennyi volt, s a hajnal borzadálya
Bebugyolált. – Mi az! Csak ennyi az egész?
Felment a függöny, és én álltam, egyre várva.

4. Baudelaire kedvenc formája a szonett. (A ROMLÁS VIRÁGAI százhuszonnégy, római számmal jelzett darabja közül ötvenöt szonett, csekély hiánnyal az összesnek a fele.) Hosszú szünet után a francia költészetben. A XVIII. század klasszicista racionalizmusa szétzúzta a szonett szakrális féltését, a rá következő század romantikájának gáttalan áradása elmosta rituális tömörségét. (Mondanom sem kell, ha csak mellesleg is, hogy a „századok” csak jelképesen és nem számszerűen értendők. A szonett hanyatlása a XVII. század derekán megkezdődött, és felvirágzása a XIX. század közepén, éppen Baudelaire-rel újraindul. Bár a modern kori történetírás úgy tesz, mintha nem tudná, de mindnyájan tudjuk, hogy a történelem nem századokkal osztható...)

A ciklus öt szonettje, szorosan egymásba kapcsolódva, nem az egyöntetűség, hanem éppen a változatosság láncára fűzve, AZ UTAZÁS-on át vezet AZ UTAZÁS utolsó, VIII.-nak jelzett legrövidebb részének két szakaszáig, „Az örvények alá – Pokolba? Égbe? mindegy!” – nemcsak a hőn várt „*Ismeretlen*”-ig, a még hőbbben „*várva várt*” „*új*”-ig. Az öt szonett öt arca (még inkább *álarca*) egyszerre a *halálnak* és a *szonettnek*. Az öt szonett ötféle arculata a szonett végtelen variációinak, és ötféle arculata a halál végtelen variációinak. A *szerezők* halála (illetve szonettje) abab abab ccd ccd rímképlettel látja el a dekaszilláb metrumú sorokat, a *szegényeké* ugyanilyen rímeléssel zárja a maga alexandrinusait, a *művészeké* ugyancsak alexandrinusokkal fordul felénk, de már abba abba cdd cee rím-arcot öltve; a *napé* (amely egyben a *költőé*) felgyorsítja az időt könnyed nyolc szótagos tánclépéseivel, amelyek „*végén*” mintegy bokára csatolt csengőként a változatosabb abba cdcd efe eef rímlánc csilingel, hogy az utolsó, a csodaleső, gyerekké változott, egyszerre csalódott és megnyugodott izgága *kíváncsi* a kiábrándító halál előtt újra elnyújtott alexandrinusok lelassító ábrándjaiba merülve megint csak egy másik, abab ccd ede rímlépcsőn tűnik el előlünk.

5. Most már, ha valaki azt hinné, hogy e sorok tétovázó írója vagy bárki más azt hisheti, hogy bármilyen állításokkal meg tudná környékezni azt a titkot, amely törvényszerű kapcsolatba hozza az itt ismertetett, szótagszámláló és rímképlet-felállító, mocsosan prózai verstani adatokat a költemény legbensőbb tartalmával és értelmével, az súlyos tévedésben leledzik. De aki netán kételkedne e kapcsolat megbonthatatlan törvényszerűségében, az jobb, ha nem olvas verseket. A modern költészet legfőbb kútfőjének műve nem feladvány. Nem is gyerekkiszámoló. És nem is magas fokú egyenlet, amit meg lehet oldani. De eljátszani vele. És magunkévá tenni. Lehet. Létrejötté után mintegy másfél évszázaddal. „*Semper eadem.*” És sempervirens. A költő demonológiájának matematikája.

6. A szonettek struktúráját, mint láttuk, nem a hasonlóság, hanem a különbözőség tartja együtt, elszakíthatatlan variációláncba fűzve. Ugyanígy az egyes szonetteknek megvan a maguk vokabuláris és vokális láncolata is, a hangzás és az értelmezés pontjaival és ellenpontjaival. Az előzőt nem kívánom érinteni, minthogy az a fordítás legkényesebb és legellenőrizhetetlenebb terrénuma. Az utóbbiban felhívnám a figyelmet a (gyengébbek kedvéért) nagy kezdőbetűvel is jelzett *hívószavakra*. Az első két szonettben azonosak. A szeretők előtt az *Angyal* „*a kaput kitarva*” „*új életet lehel*” *ama par excellence* meghatározhatatlan „*rózsás és misztikus-kék*” estén; és ugyanő az, aki megnyitja a szegények előtt a „*híres fogadót*”, s „*ő vet ágyat nekik*”. „*Az ismeretlen Egekben*” – amelynél, ugye, nem ismer *földibb* üdvözülés- és megváltást semmilyen metafizika. A súlyosabb tilalom megszegése azonban a művészekre vár. Ők *Bálványt* állítanak maguknak (sőt: *faragnak* magukból), s ami már valóságos szembeszállás, sőt versengés az Istennel: „*pokoli vágyakozással*” („*l’inferral désir*”) a „*kínok közt létre hozott*” *Teremtény* iránt. S akiknek a Halál csak „*új Nap*”, amely agyuk teremtényeit („*rejtett virágait*”) halhatatlanná teszi. A *Költő* számára pedig ugyanez a *Nap* minden nappal véget ér; az Élet mindennap meghal, s e „*rémség*” elől nincs más menedék, csak a „*sötétség*”. Láttuk, a harmadik és negyedik szonettet összeköti a *Nap* – ugyanígy: a költő az éjféli sötétség függönyébe burkolózik (*rouler*), ahogy a kíváncsit „*a hajnal borzadálya bugyolálja be*” (*m’enveloppait*). Igazi megváltás csak a kíváncsinak jut, aki „*mint gyerek*” ámuldozik a halál *látványa* előtt, amely számára csak olyan, mint a bábszínház: csodaálom, de talán nem is olyan csoda. Mint egy „*balázsolás*”. „*Talán... nem is olyan nagy dolog a halál.*” Vagy felnőtt áhítat, vagy gyermekded ámulat. Kérdőjellel vagy anélkül: „*Csak ennyi az egész.*”

FIGYELŐ

„AMI TÖRTÉNT, NEM TÖRTÉNT”

*Tandori Dezső: Kődös Iker
Ab ovo, 2000. 205 oldal, 1600 Ft*

Tandori Dezső a tavalyi könyvhétre megjelent kötetében, a KÖDÖS IKER-ben klasszikus próza, pontosabban hagyományos novella írására tesz kísérletet. A kötet szerkezetében, műfaji tarkaságában Ottlik Géza PRÓZA című könyvének mintáját követi. Egymás mellé kerülnek itt novellák, rádiójátékok, „közvetlenebb szövegelméletek”.

Tandorit az irodalmi közvélemény, az irodalmi kánon elsősorban költőként és műfordítóként tartja számon, prózai munkásságának kiemelkedő jelentőségéről sokszor nem vesz tudomást. Első prózaköteteit, az 1977-ben megjelent ITT ÉJSZAKA KOALÁK JÁRNAK címűt és a MIÉRT ÉLNÉL ÖRÖKKÉ?-t a posztmodern olvasási stratégiákkal még nem kellőképpen felvértezett irodalmi kritika (néhány olyan kiemelkedő kritikus kivételével, mint Balassa Péter) értetlenül fogadta. Ez az attitűd az irodalmi közvélemény részéről helyel-közzel végigkíséri Tandori prózai működését. Pedig írónk, ahogy azt a jelenlegi kötet hátoldalán olvashatjuk, pszichobeteg a dologtól, de annyira, annyira: prózát akart írni kezdettől fogva.

Számos regényéből, novellájából elsősorban az anekdotikus szintet hiányolta a kritika. Eddig megjelent prózai művei – a Nat Roid-könyvek kivételével – egészen a VÉR ÉS VIRÁGHAB-ig valóban leírók, életrajzi jellegűek voltak. Távoli rokonságban az úgynevezett „kirakós novellával”, a novella egyik modern változatával, ahol az anekdota felbomlik, részei szétszakadnak, az olvasó feladata, hogy megtalálja a sorok között elbújó regényt, novellát. A már említett VÉR ÉS VIRÁGHAB a jelen kötet előképének tekinthető. Mindkét könyvben megjelenik az anekdota, a fikció; írónk szereplőket mozgat és jellemez. A fent elmondottak indokolják, hogy érdemes lenne közelebről meg-

nézni a KÖDÖS IKER három-négy tényleges, hagyományos novelláját, még akkor is, ha ezzel kevesebb figyelemben részesítjük a kötet más műfajú írásait.

Ahhoz, hogy a novella műfaji törvényeivel tisztában legyünk, forduljunk a legautentikusabb forráshoz, a klasszikus novella ősképehez, Boccaccio DEKAMERON-jához. Boccaccio óta a novella összefogott cselekményű, egyenes vonalú alkotás, amelyben a történet minden motívuma monocentrikusan egyetlen középpont felé halad: egy különös, feltűnő fordulat, csattanó felé. Tandori írásomban tárgyalt novellái besorolhatók a „kétdimenziós realista novella” típusába: erre a típusra az jellemző, hogy a történet és a motivációs hálózat szintje egyaránt fontos. A történet a jelentés első rétege, de a mű titkához csak a szerkezet elemzése révén férünk hozzá. Ilyenek Poe és Bierce novellái is.

Az iménti szerzők, valamint tárgyalandó könyvünk alcímének (IRGALMATLAN TÖRTÉNETEK) említésével megelőlegezhetjük a novellák baljós hangulatát, szorongató légkörét. Ezeknek a romantikából levezethető rémtörténeteknek első darabja maga a kötetcímadó KÖDÖS IKER.

A cím felidézheti az olvasóban Stevenson legendás alkotását, a DR. JEKYLL ÉS MR HYDE-ot, amelyben Stevenson pontosan ábrázolja a skizofréniásan kettéhasadt ént. De Tandori továbbmegy – míg Stevensonnál tisztán látható, kik képviselik a hasadt én két felét, itt csak ködösen sejlik fel; sőt ez a hasadság minden szereplőre jellemző, általános. A novella alakjainak viszonyát folyamatosan a kettősség jellemzi: a KÖDÖS IKER elbeszélőjének két apja van, az igazi agytumorban meghal, ezt követően anyja újra férjhez megy egy másik férfihoz. Az elbeszélő felesége éppolyan testalkatú, mint az anyja volt. Mostohatestvérét, Dódit saját iker-testvéreinek érzi, nem beszélve Rike G.-ről, a kettős kémnőről, aki saját nevében hordja az iker szót, és minden szereplő lehetséges szereplője... Ehhez a ponthoz érve felmerül bennem az a gondolat, hogy ez a kötet mintegy a Tö-

REDÉK HAMLETNEK ellenpontja. A HAMLET-kötet eredeti címe EGYETLEN lett volna, ami Tandori monocentriskusságát fejezte volna ki. Ez a könyv, a KÖDÖS IKER az egyetlen, az egyke helyett az ikerséget jeleníti meg.

Mintha Tandori a monocentriskusság elérhetetlen ideál voltára szeretné felhívni az olvasó figyelmét. Méghozzá olyan műfajjal, a novellával, amely alapvetően monocentriskus. Ennek az ellentétnek az alkalmazásával Tandori még erősebben képes ábrázolni a kettőséget, többszörösséget, az események, életek „szétszálazódását”.

Az élet-halál, gyilkosság vagy baleset ellentétpárokat a novella nem oldja fel, végig billegtet. Ebben az írásban nem az a kérdés, mint a megszokott krimikben, hogy ki ölt meg kit, hanem hogy megöltek-e egyáltalán valakit. Ez Tandori újítása a rémtörténetek irodalmában. És ezt a kérdést a novella csattanójaként szolgáló befejezés, a mostohaapától álomban kapott levél sem válaszolja meg. A szereplők és motívumok nagy száma már-már zűrzavart eredményezne, ha Tandori nem tartaná össze erős kézzel az elemeket. Így a novella nagyszámú eleme mind egy irányba tart, és mind metszi egymást, sőt kimetsz egy középpontot. Tandori nem hagy elvarratlan szálakat. Lássunk erre egy rövid példát: „*Ervin bácsi... ijáskodni tanított, a Nyílas havában született, meg nyílas is volt, ez afféle politikai irányzatnak számított.*” Ez a jelenség, amit megfelelő szakszó híján nevezünk „túlserkesztés”-nek, végigkíséri a könyvet. Mindegyik novellának alapvető jellegzetessége. Arra a kérdésre, hogy milyen funkciót tölt be ebben a prózában, írássom végén próbálok meg válaszolni.

A kötet további két novellája, a PANNÓNIA-PROVANSZ és a PANNONIA: A VÉG Camus KÖZÖNY-ére utal, illetve annak továbbírása. Mindkét novella közös főszereplő köré szerveződik, akinek neve a KÖZÖNY Meursault-jának magyarosított változata: Möröz Lajos. De visszaköszön még e lapokról a KÖZÖNY többi figurája, motívuma is: az ötlövetű marokfegyver, a gyanús arab, Raymond, aki itt striciből krupiévá avanszált, Marie mint egy söröz pultosnője, Camus kutyás embere, Salamon úr, aki megkéri Mörözöt, írjon meg neki valami levelet, megjelenik Orán, Céleste biztrója, Tandorinál vendéglővé válik, valamint szövegekői kapcsolatként jelen van a Camus-regény híres első

mondata is: „*aznap, mikor meghalt anyám*” formában. És végül a baleset ténye. Emlékeztünk, hogy Camus-nél Meursault lövése is baleset volt – túl erősen süített a nap.

Camus-nél a közöny, saját bevallása szerint, a tagadás egyik formája. Regénye hőstét azért ítéli el, mert nem tartotta be azokat a játékszabályokat, melyeket egy bizonyos helyzetben a társadalom megkíván, vagyis nem hajlandó hazudni, mást mondani, mint amit érez. Tandori egyik tanulmányában felveti, hogy Meursault közönye Ottlik-alapon van. Itt Medve BUDA-ban leírt közönyére gondol, arra a bizonyos jófajta eldurvulásra, ami Medvénél a személyiség védelmében alakult ki. Tandori közönyértelmezése innét eredeztethető. Belső igényű közöny a külső történésekkel szemben. A PANNÓNIA-PROVANSZ című novellában egy Leveske nevű hajléktalan tesz meg olyan cselekedetet, amely Möröz fejében fogant meg, de a megvalósítására, lényéből adódóan, nem vállalkozik. Ez a Möröz helyett megtett akció okozza Leveske halálát (az étteremből való kimenekülése közben autó üti el). Möröz a történetek után a következőket mondja: „*Nem érdekelt semmi, nem éreztem semmit. Minden megvolt nélkülem. Megvolt, nem volt, ki-mi hogy.*”

Ebben a novellában Leveske afféle klaszszikus Doppelgänger figura, a könyv címével szólva azt is mondhatnám: ködös iker. Amit Möröz nem tesz meg, csak elgondol, annak megvalósítását a szerző Leveskére bízta. Vagyis Leveske mintegy Möröz helyett hal meg.

A PANNÓNIA-PROVANSZ ikernovellájában, a sokkal ködösebb PANNONIA: A VÉG-ben Möröz ténylegesen meghal. Véletlenül a fejére esik egy fűrógép. Amnéziát kap, téveszmék között bolyong utcákon, kocsmákban, ahol hiába csücsörít, erőlködik, egy szavát sem értik. Ekkor az elbeszélő váratlan fordulattal elejti Möröz történetét: innét már csak a novella mellékszál lesz; és egyes szám első személyben magáról kezd beszélni, így értesülünk áttételesen arról, hogy Möröz belehalt sérülésébe. De ebben a részben már egymásra kopírozódik az elbeszélő és tárgy figurája: „*Evéshez láttam. Éreztem, furcsán mosolygok. Vigyáztam, nehogy csücsörítsék. Jó érzés volt, hogy minden szavamát értik... persze a többiek hirtelen eltűntek. Raymond... Marie... a munkás.*”

A sorozatzáró HITMAN című novella főhőse, igaz, nem Möröz doktor, de közöny tekintet-

tében közeli rokona. A HITMAN lapjain ezt olvashatjuk: „*Én még Diana testőrének is elhiszem, hogy nem emlékszik; nekem »ami történt, nem történt«, ezt én inkább tudnám lónak névül adni, névül, azazhogy minden elévül, Ami Történt Nem Történt.*” A novella hőisével megtörtént baleset körülményeit a baleset elszenvedője helyett a világ, a társadalom, jelen esetben az ezt képviselő kocsmai haverok akarnák kideríteni. Camus KÖZÖNY-ében ezt a funkciót a bíróság tölti be. Míg a főhősök vagy nem emlékeznek, mint Tandorinál, vagy nem érdeklí őket, mint Camus-nél. Tandori könyvében a közöny a történések elleni közöny. A történések ellen, melyek óvatlanul is mindig érzelmeket okoznának. Ezeket a történeteket a történetek, vagyis a történések elleni történeteknek lehetne nevezni.

Tandori régi munkáinak állandó szereplője, az önéletrajzi vonatkozásokat nem nélkülöző madárfelügyelő szerepeltetése feltételezett bizonyos célélvűséget, hitet abban, hogy van valamilyen „ügy”, és a megoldására fény derülhet. Ez a hit a madarak halálával értelmetlenné vált. Tandori irgalmatlan történeteiben kiiktatódtak a szó hagyományos értelmében vett nyomozók. Mintha Tandori a nyomozó-bűnügy fogalompár között ok-okozati viszonyt tételezne fel, és azt remélné, hogy a nyomozók eltüntetésével egyben eltűnnek a bűnügyek is.

Végül térjünk vissza a KÖDÖS IKER novella bemutatásakor már említett túlszerkesztés fogalmához. Magyarázatot a kötetet felvezető írás, az ÉLET BENŐ adhatja. Ahol Tandori elmeséli valakinek, hogyan ütötte el őt egy autó a házuk előtt, komolyabb sérülés nem történt, hogyan állt fel, ment be a kapun. Mire ez a valaki így fakad ki: „*lelkellen autós, nem hívta ki a mentőket!*” Erre Tandori így reagál: „*Té jó ég, az hiányzott volna. Íme, így írj, így mesélj: ennyi meg ennyi a különböző változat.*” Vagyis ugyanaz a történet, ugyanaz a szó mindenkinek más és más jelent. Tandori túlszerkesztésével ezt manifestálja. Lássunk erre egy példát: „*...ha algériai, nem Oránból jött-e. Miért Oránból? Kértem hirtelen egy Vilmoskörtét. Orániai Vilmos. Otthon kiégett egy villanykörte.*” Az ilyen és ehhez hasonló helyeken az író megpróbálja, hogy egy szónak (történetnek) minden lehetséges értelmét jelentéssé tegye a novella szempontjából. Ezzel az ÉLET BENŐ-ben említett félreolva-

sásokat, félreértelmezéseket igyekezik kivédeni, számukat redukálni.

Láthattuk, hogy Tandori új könyvében a novella szűk keretein belül mennyi új motívumot tudott megmozgatni és eljuttatni a fordulópontig. Ez a könyv méltó folytatása a Stevenson, Poe és Bierce nevével fémjelmezhető prózai hagyománynak; és ahogy Tandori írja az utolsó oldalon: elsősorban emlék, Ottlik Gézának, a prózáról.

Acsai Roland

SZERB ANTAL FOGADTATÁS- TÖRTÉNETÉRŐL

Wagner Tibor (szerk.): *Tört pálcák 2. Írások Szerb Antalról 1949-től napjainkig Nemzeti Tankönyvkiadó, 2000. 557 oldal, 1930 Ft*

1

A Szerb Antalra és életművére emlékező, 1948 után keletkezett írásokat tartalmazó összeállítást olvasva felvetődik a kérdés: vajon mi lehet ennek a könyvnek a relevanciája? A kortárs fogadtatás dokumentumait tartalmazó első kötet ugyanis felidézi Szerb Antal korának szellemi és társadalmi környezetét, a Szerb Antal-művek által kiváltott vitákat, illetve – másik oldalról – az általuk keltett határtalan lelkesedést, amely lassanként a szerző kultuszává nőtte ki magát. A második kötet szerzői azonban egyrészt a már korábban körvonalazódott, Szerb Antalhoz kapcsolódó kritikai sablonokat ismétlik meg vagy fogalmazzák újra, csak elvéve tesznek kísérletet azok kritikai felülvizsgálatára. Másrészt az életművet olyan diszkurzív térben jelenítik meg, illetve helyezik el, amelyben az indulatos polémia és az apologetikus szándék érvényesül – sokszor egyetlen íráson belül. A kötet szerzői szemmel láthatóan nem tudnak mit kezdeni Szerb Antal műveivel: egy lezárult korszak lezárult szerzői pályájának dokumentumaiként látatják őket, amelyekbe nem lehelhető élet vagy aktualitás – sem a kritika, sem az irodalomtudomány, sem a szépirodalom felől. Amennyiben

mégis mérlegelni szeretnénk a TÖRT PÁLCÁK 2. jelentőségét, akkor érdemes azt vizsgálni, hogy ha kevésbé szólnak ezek az írások Szerb Antalról, akkor miről beszélnek valójában. A válaszadáshoz éppen a már említett diszkurzív térnek az elemzése vihet közelebb.

2

A TÖRT PÁLCÁK 2. írásainak ha nem is többségét, de nagyon markáns vonulatát két – egymással gyakran összekapcsolódó – alapprobléma határozza meg. Egyrészt Szerb Antal kortársai, barátai, olyan szerzők, akik munkatársai voltak különféle folyóiratokban, irodalmi társaságokban, könyvkiadóknak, a háború után marxistákká lettek – vagy személyes meggyőződésből, vagy a politikai-kulturális élet radikális átalakulásának engedelmessége. (Lásd Lackó Miklós: KORSZELLEM ÉS TUDOMÁNY. Gondolat, 1988. 358–359.) Másrészt számot kellett vetniük azzal, hogy Szerb Antal a magyar kulturális élet nagyon sok képviselőjével együtt elpusztult a zsidóüldözés következtében. Ezért a TÖRT PÁLCÁK 2. közvetett módon arról beszél, hogy a háború előtti progresszió egy csoportja – az úgynevezett „harmadik nemzedék” –, miután 1945-öt követően a hatalmi konstelláció középpontjába helyezte önmagát, hogyan dolgozta fel saját múltját, illetve a jelenben elfoglalt szellemi-politikai pozíciója közötti feszültségeket, továbbá hogyan bánt azok emlékével, akik mindezt már nem tehették meg. E kettős törés alapvetően meghatározza a Szerb Antalra történő visszaemlékezéseket, egyrészt a „polgári” múlt és a „marxista” jelen ellentétén, másrészt a halállal viszszavonhatatlanul lezárt életút és a túlélők jelenének ellentétén keresztül. A visszaemlékezések egyik fő célja, hogy a világnézeti változás és a túlélés tényét valamiképpen interpretálják és összegeztessek azzal a visszaemlékezők jelenétől elidegenült szellemi univerzummal, amelyhez Szerb Antal tartozott.

A kötet írásait ezért nagymértékben meghatározza a jelen értékrendjének a visszavetítése Szerb Antal életművére. Ennek fontos része az életmű átpolitizálása is az 1948 után uralkodóvá vált szemléletnek megfelelően, amely a kultúrát és benne az irodalmat a világnézeti harc, illetve az ideológiai nevelés eszközének tekin-

ti. Minthogy a Szerb-életmű a közvetlen ideológiai kisajátítás céljára alkalmatlan volt, az átpolitizálás néhány jól körülhatárolható és a korszak gondolkodásmódjára nézve szimptomatikus értelmezési eljárás segítségével valósult meg. Visszavetítőnek és átpolitizáltnak lehet tekinteni azt a megközelítést, amely Szerb Antalnál a társadalmi kérdések iránti érdeklődést a marxizmus társadalom- és irodalomszemléletével rokonítható világnézeti fordulat előképének tekinti. Ez a megközelítés az apologetikus szándékon túlmenően azt az előfeltevést is magában rejt, hogy *ha* életben maradt volna, és további műveket alkotott volna – akkor olyan lett volna, mint *mi*. Ez a kérdés talán az egész TÖRT PÁLCÁK 2. kulcsának tekinthető. Ezzel kapcsolatban szükségszerűen vetődik fel az *ukrónia* kérdése is. (Az ukrónia műfajáról lásd Trencsényi Balázs: A TEGNAP ÁRNYÉKÁBAN – BIBŐ ISTVÁN ÉS AZ „UCHRONIA”. *Nappali ház*, 1993/2. 35–44.) Tehát: milyen műveket alkothattak volna életben maradásuk esetén azok, akik elpusztultak a háború alatt, akiket meggyilkoltak a zsidóüldözés során? Elfojtott kérdése ez a magyar irodalom- és tudománytörténetnek, amelynek több oka is van. Egyrészt tudománytalanságot, valamiféle mitologizáló hozzáállást vagy gimnazista/rajongói szentimentalizmust sugall, másrészt tiszteletlenségnek tűnik a halottakkal szemben. Ugyanakkor ez a probléma él – sokszor úgy tűnik, hogy *csak* ez él, és a TÖRT PÁLCÁK 2. írásainak zöme csak erről szól.

A kötet nyelvi-stiláris átlaga maga is ukronikus karakterrel rendelkezik. Azok a frázisok, toposzok, amelyek segítségével Szerb Antalt és írásait megjelenítik, az ő életét és művét írják tovább, többnyire abban a kívánt és feltételezett irányban, amelyben a szerző is elindult volna, ha életben marad. Jól példázzák ezt a felfogást Csetri Lajos sorai: „*A háborús évek tapasztalatai mégis közelebb viszik egy élethez közeli esztétikai állásfoglaláshoz, s ilyen nyomokat mutat A VARÁZSLÓ ELTÖRI PÁLCÁJÁT c. esszégyűjteményének néhány kitételén kívül A KIRÁLYNÉ NYAKLÁNCA című nagy történeti tablója, melyben nagyon közel jutott a realizmushoz. [...] ...ha néhány elejtett megjegyzéshez hozzáadjuk azt, amiről hallgatnia kellett, azt hiszem, nyugodtan mondhatjuk, hogy utolsó éveinek fejlődésében megvoltak a csúcsai az esztétikumtól, a szigettől, a holdvilágtól a valóságig való fejlődésnek.*” (TÖRT PÁLCÁK 2. 352.)

Amennyiben a múltat és a jelent, tehát a háború előtti polgári világot, illetve a rá következő „népi demokráciát” két önálló korszaknak tekintjük, amelyek között azonban megragadhatók a kontinuitás bizonyos elemei, akkor a jelen és a múlt összeegyeztetése során megjelenik a tipológiai interpretáció kérdései is. Az összeegyeztetés ugyanis sok esetben történetfilozófiai, üdvtörténeti síkon megy végbe, olyan interpretációs mechanizmusok segítségével, amelyek az allegorikus írásmagyarázat vagy a tipológiai szimbolizmus eljárásait idézik. (Lásd Northrop Frye: *KETTŐS TÜKÖR*. Európa, 1996. 146–150.) Ebben az esetben a polgári múlt és a kommunista új világ közötti szakadékot hasonló jelentőségűnek tekinthetjük, mint amilyen az archaikus görögség és a klaszikus, majd az alexandriai görögség, a pogányság és a kereszténység, illetve az ÖSZÖVETSÉG és az ÚJSZÖVETSÉG világát választotta el egymástól. Az újonnan megszerzett világnézeti bizonyosság, a belsővé tett üdvtan – illetve az ilyennel rendelkezők felől érkező rettenetes kényszer – sok mindent előjellel változtatott: a MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET „szociológiai” korszakolását vagy A KIRÁLYNÉ NYAKLÁNCA gazdaságtörténeti, társadalomtörténeti ihletettségét. Talán az utókor számára kedvező világnézeti fordulat előjeleire utalt Bóka László is, aki szerint utolsó találkozásukkor Szerb Antal arról beszélt, hogy a MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET-et kiegészíti egy NÉPI ÍRÓK fejezettel, a Máraival, Hevesivel, Szabó Lőrincsel foglalkozó fejezetnek pedig A POLGÁRI IRODALOM FELSZÁMOLÁSA címet fogja adni (TÖRT PÁLCÁK 1. 228–229.). Bóka László tendenciózusan kialakított Szerb-képének ismeretében nem zárhatjuk ki ezt a lehetőséget, de az is elképzelhető, hogy „a polgári irodalom felszámolása” fordulat Szerb Antalnak a személyes fenyegetettség és az értékek pusztulása következtében érzett mélységes elkeseredését vagy rezignációját tükrözte.

Az utókor konstrukcióiban Szerb Antal két totalizáló erejű tipológiai séma hatóterében jelenik meg. Az egyik a *fasizmus által determinált vég*: „a kor rávetítette árnyékát” toposza, melyet főleg Sötér István alkalmazott előszeretettel. Ez a megközelítés a „rossz vég”, az „alvilágjárás” előérzetét, előképeit keresi és hangsúlyozza Szerb Antal műveiben. „A fasizmus [...] kezdettől fogva egész háttérrel emel Szerb Antalnak és nemzedékének egész életműve mögé.” (TÖRT PÁLCÁK 2. 23.) „A harmincas esztendőök, melyek Szerb Antalnak és társainak életművét kibontották, a vihar előtti csend és fülledtség káprázataival szolgáltak. Az »idill« évei voltak ezek, s ez idill fölé a halál vetett árnyékot. Radnóti Miklós műveit járta át legmélyebben a halál előérzete. De ez az előérzet ott bujkál Szerb Antal és Halász Gábor műveiben is.” (TÖRT PÁLCÁK 2. 23.)

A másik a *kommunizmus által determinált kezdet*, újjászületés. Aki részesévé vált ennek az újjászületésnek, az vagy elítéli a polgári író és tudós Szerb Antalt, vagy pedig Szerb műveiben a fordulatra utaló jegyeket, a realizmushoz, a marxista módszerhez vagy legalább a társadalmi elkötelezettséghez való megtérés előjeleit keresi. Az új szövetség szempontjából a múlt minden eleme valamiképpen „bukott” – kivéve persze a kommunistákat, hiszen „megoldást és választ a torlódó bajokra, a Horthy-rendszer aljasságaira csak a kommunisták adhattak” (Falus Róbert, TÖRT PÁLCÁK 2. 196.) –, és nemcsak a fasizmus, hanem az egész úgynevezett „polgári világ” is, amelyhez Szerb Antal tartozott. A humanista/barbár ellentéppárral lefedni kívánt '45 előtti világ minden territóriumra vagy a múlt része, vagy a jelen ellensége lett. Aki a múlthoz tartozott, de életben maradt, és sikerült elkerülnie az ideológiai újjászületést is, az ellenséggé változott, aki ellen harcolni kell. Ez volt Lukács György, Szigeti József, Keszi Imre attitűdje 1948 után, majd az ötvenes években. Ami az új szövetség szempontjából élő, aktuális és saját, ahhoz Szerb Antalnak nincs köze – ezt mondja ki Fehér Ferenc 1962-es cikke, amely az „előfutár” Bálint György és a jelen számára kisajátíthatatlan Szerb Antal között von párhuzamot (TÖRT PÁLCÁK 2. 353–373.).

Gogolák Lajos recenziója A VARÁZSLÓ ELTÖRI PÁLCÁJÁT című kötet megjelenésekor Szerb Antal könyvét ugyancsak „a régi világ gyűlölete” és „az új világ akarása” közötti szellemi-politikai erőterben helyezi el. A korszakhatár megélésének perspektívájából megfogalmazódó szöveg természetesen e perspektívából ítélkezik is korszakok, kultúrák, szerzők és könyvek felett. Gogolák írása Márai Sándort és Szerb Antalt egyaránt a túlhaladott polgári múlt képviselőjének tekinti, de látható, hogy a kritikai mérleg nyelve inkább Szerb Antal méltatása felé mozdul el. A szerző Márai „szomorúságát” és „ürességét” a polgári lét értelmetlenségének pusztá tükrözéseként fogja fel, viszont Szerb

Antal tárcáinak „*a műveletlenség rohama*” elleni védekezés funkcióját tulajdonítja (TÖRT PÁLCÁK 1. 482.).

A Szerb Antal világával és személyével való folytonosság megőrzését illetően megemlíthető néhány olyan dokumentum is, amely a korszakhatárok átlépésének politikai következményeitől függetlenül, inkább az elmúlás és az öröklét határhelyzetének megragadásán keresztül idézi fel Szerb Antal alakját. E szövegekben jól megfigyelhető, hogy a múlt részévé vált Szerb Antalhoz történő odafordulás gesztusai az író személyének és művének mely részleteit emelik át az irodalmi halhatatlanság dimenziójába, és ennek segítségével hogyan kísérlik meg személyét és művét újra aktuálissá: megszólíthatóvá, kérdezhetővé, illetve folytathatóvá tenni.

Cs. Szabó László verse – CERUZAÍRÁS – LEVÉL A MÁSVILÁGRA SZERB ANTALNAK – a nagy olvasót, a könyvek és a könyvtárak szerelmesét idézi fel (TÖRT PÁLCÁK 1. 11.). Ez a megközelítés összhangban van az író nagy Szerb-esszéjének főbb motívumaival, másrészt azonban bizonyos fokig eltér a Szerb Antal-recepció fő irányától, amely Szerb nagy érdemének az irodalom, illetve az irodalomtörténet muzealizáló vagy mumifikáló megközelítésének meghaladását tekinti. A TÖRT PÁLCÁK-kötetek szerkesztője, Wágner Tibor maga is Cs. Szabó László megközelítését követve igyekszik kanonizálni Szerb Antalt, hiszen az első kötet élére illesztette a szóban forgó verset, az esszéét pedig a kötet végén, a kissé tendenciózus zárófejezet részeként helyezte el, olyan keretes szerkezetet alkotva ezzel, amely olvasási vagy értelmezési javaslatnak is tekinthető. Jékely Zoltán TALÁLKOZÁS – SZERB ANTAL EMLÉKÉNEK című verse az ugyancsak Wágner Tibor által szerkesztett Szerb-emlékkötetben jelent meg, az EGY ÍRÓ UTÓÉLETE fejezet élén (AKITŐL ELLOPTÁK AZ IDŐT – SZERB ANTAL EMLÉKEZETE. Kráter, 1996. 265.). A vers az elmúlással, melankóliával, őszszel kapcsolatos, Jékely költészetére egyébként is jellemző szövegeket tematizálja, majd végül az este, a hideg, a homály, a testiség képeivel szembeállított „*meleg könyvtárszoba*” toposzán keresztül jellemzi Szerbet – tehát bizonyos fokig a Cs. Szabóéval rokon megközelítést alkalmaz.

A TÖRT PÁLCÁK 2. nem közli Kerényi Károly levelét, melyet Bálint Klárához, Szerb felesé-

géhez írt, mégis megemlítem, hiszen a nyomtatásban hozzáférhető részlet, amely Szilágyi János György egyik Kerényi-tanulmányának mottójaként jelent meg, töredék formájában is izgalmasabb néhány, a TÖRT PÁLCÁK 1–2. írásai között szereplő rövid újságcikknél vagy csupán a megjelenés tényét közlő recenziónál. Ebben a levélben Szerb Antalnak a túlvilág határvonalán áthatoló megszólíthatósága olyan formában jelenik meg, amely egyrészt Kerényi gondolkodásmódját, másrészt Szerbről alkotott véleményét is jól jellemzi. „*En persze mindig egytől – a »lényegestől«, ahogy akkor mondtam – voltam megragadva, de Tóni volt talán az egyetlen [...] tudója annak, mit lehetett megragadottan megpillantani. Ma is abból élek – de élek magamban abból a lehetőségből is, hogy Tónira gondolok, s megkérdem magamtól: Mit mondana hozzá? Nem ő az egyetlen, akinek felismert Szellemét, sajnos, felvettem magamba – sajnos, mert ez csak akkor áll be, ha az Illető már nincs és csak úgy van. Minél közelebb van az ember ahhoz, hogy maga is »ne legyen«, annál szélesebben van eltávozott barátai kegyelméből. A legösszetettebb dolog volna ma is áldozni a Géniuszuknak, a Geniusoknak. El ne árulja senkinek, mert azt hiszem, ez »Kerényizmus«.*” (Szilágyi János György: PARADIGMÁK. Magvető, 1982. 237–238.) A levélrészlet a Kerényi írásait jellemző excentrikus pózok megnyilvánulásként is felfogható – erre ironikus formában a szerző is utal. Erősen személyessé teszi és tragikussá avatja ugyanakkor ezt a pár sort egyrészt az, hogy a leírtak érvényességét csupán az e világból való távozás gondolatával barátkozó öreg tudósnak a halálról való töprengése tudja szavatolni, másrészt pedig az is, hogy Kerényi végül kénytelen elismerni: Szerb biztosabb és kompetensebb határokat tudott szabni a tudomány tárgyaira irányuló *ihletett* felismeréseknek, mint ő, aki egész életét az ilyen ihletetség tanulmányozásának és művekben történő megörökítésének szentelte.

3

A TÖRT PÁLCÁK 2. írásait leginkább az rokonítja egymással, hogy többnyire egy sajátos analógias olvasási módot érvényesítenek, illetve ilyen olvasási mód megvalósítására tesznek javaslatot. Szerb Antal és műve e szempontból *példaként* vagy *példázatként* jelenik meg. Életpá-

lyája, műveinek nagy témái, stílusa, írói habitusa, személyisége – mindez példák sorozatává változott, melyekhez mindenki hozzá tudta mérni a saját korát, életét, érdeklődését, vágyait és félelmeit. E megközelítésen belül az egyik irány a *politikai allegóriát*, tehát a mást mondásban rejlő szubverzív erőt fedezi fel Szerb Antal szövegeiben: az írás leleplez, elítél, bírál. „*A másról beszélést tette tiltakozása eszközévé és gondolatainak világosságát, könnyed lebegését – olyan korban, amelyben szögesdrótokkal szabtak határt a gondolatnak, s amelyben a »halálos halandzsa« fertőzött*” – írta erről Bodnár György. (TÖRT PÁLCÁK 2. 449.) A Horthy-korszakot demonizáló kommunista diktatúra értékrendje felől úgy lehetett megközelíteni vagy védeni Szerb Antalt, ha életművét kritikai diskurzusként, ellendiskurzusként fogták fel. A másik irány az anagogikus jelentést közvetítő figuratív nyelvhasználatnak feleltethető meg. E szerint Szerb Antal írásaiból egy szebb, okosabb, rendezettebb, játékosabb vagy éppen komolyabb világ néz felénk, és a példaként vétel a gyarló jelen és benne a tudomány, az irodalom, az irodalmi élet, a stílus felemelkedését mozdítja elő – Szerb Antal olvasása nemesít, nevel, humanizál. A kettő természetesen egybeeső, hiszen – mint gyakran hangsúlyozzák – a fent említett értékekben bővelkedő írói művek a Horthy-kor vagy a háború borzalmi idején pusztán létükkel és másságukkal is szubverzív erőt képviseltek.

Gyakorlatilag Szerb Antal minden nagyobb irodalomtörténeti munkájával és esszékötetével kapcsolatban felvetődik a politikai allegóriaként vagy példázatként való értelmezés lehetősége, de a háborús évek során írott művekkel kapcsolatban ez a tendencia érthető módon egyre inkább felerősödik. Különösen A VARÁZSLÓ ELTÖRI PÁLCÁJÁT című kötet tárcáiban kerestek sokan politikai üzenetet, rejtett rendszerbírálatot. Így vélekedik Kardos László is, aki e tekintetben nyilván Bodnár György már idézett sorainak is az ihletője volt: „*A politikai tiltakozásnak végtelenül sok változata lehetséges, és ezeknek az írásoknak a kristályos gondolati tisztasága, stílusról átlátszósága, a mondatoknak az utolsó zugig kivilágított egyértelműsége szintén a tiltakozás egy neme volt, protestálás egy dühödtt és sunyi kor gázködös, halálos halandzsája ellen.*” (TÖRT PÁLCÁK 2. 343.)

Mások Szerb Antal A KIRÁLYNÉ NYAKLÁNCA cí-

mű könyvében ábrázolt társadalmi feszültségeket tekintik a Horthy-korszak kritikai funkciót betöltő párhuzamainak. Így gondolkodik például Komlós Aladár, aki ráadásul maga is allegóriának nevezi Szerb művét: „*Átlátszó allegória ugyanis, ahogy az uralkodó rétegeknek a francia forradalmat kiváltó erkölcsi rothadását bemutatja, s leplezetlen rokonszenvet tanúsít a forradalomra törő erők iránt.*” (TÖRT PÁLCÁK 2. 395.) Kovács Győző írása hasonlóképpen vélekedik: „*Szerb Antal ebben a művében – 1943-ban – eltemette a Horthy-rendszer világát, noha a kibontakozás további útját még nem láthatta biztosan.*” (TÖRT PÁLCÁK 2. 269.) A VILÁGIRODALOM TÖRTÉNETE kapcsán többnyire a fasizmussal való szembeeszesülés gesztusát említik meg: „*Mélysegesen szimbolikus volt a világirodalom egységére és értékeire hivatkozni a barbár módon szétesett és értékeket pusztító kapitalista világban. A fajmitosz tombolása idején Szerb Antal éppen azt bizonyította, hogy nincsenek magas- és alacsonyrendű fajok, minden nép képes időtálló értékeket teremteni.*” (Galbács Mihály, TÖRT PÁLCÁK 2. 152.)

Szerb Antal MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET című munkáját, illetve a műtől függetlenül Szerb sajátos írásmódját, stílusát igen gyakran a Horthy-korszak hivatalos politikai és kulturális normái elleni tiltakozásnak vagy ezek rombolására irányuló szándéknak fogják fel. E kritikai beszéd lehetséges célpontjai közül elsősorban a tekintélyelvűséget, a hagyományos (pozitivist és/vagy nemzeti) irodalomtörténet-írást és filológia korlátoltságát, sivárságát szokás megemlíteni. „*Sok mindenben tévedett, tehát ártott. De egészében – temperamentumában, támadó, okos tiszteletlenségében, ablaknyitogató, szellőztető frissességében, mondatainak izgatón új lélegzetvételében – használt, sokat használt. Egyebek közt bátor tüntetés volt a Horthy-rendszer korlátozott hivatalos és opportunist felhivatalos szemlélete ellen*” – írta Kardos László (TÖRT PÁLCÁK 2. 338.). Pándi Pál ugyancsak az ellendiskurzus vonzerejével magyarázza a MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET háború előtti népszerűségét: „*Volt ebben a könyvben valami megbabonázó szentségtörés – azoknak a szentségeknek a szétzúzása, amelyeket az iskolai tankönyvek – a »legkisebb Pintérék« – teremtettek elénk.*” (TÖRT PÁLCÁK 2. 22.)

A Szerb-művek által célba vett ellenségképek között találjuk az irracionális fogalmát is, amellyel hol a hanyatló polgári kultúrát, hol a fasizmust minősítik. Ha arra va-

gyunk kíváncsiak, hogy miképpen konstruálják meg az irracionálizmussal szembeszegülő Szerb alakját, akkor az erre közvetlenül is utaló szöveghegyek mellett érdekes lehet a TÖRT PÁLCÁK 2. kötet írásait – gyakran feltehetően tudattalanul – szervező metaforikus háttér vizsgálata is. A humanista/barbár, racionalista/irracionalista ellentétpárok által meghatározott képzetkör mellett a fő szólam az etnológiából meríti kifejezéseit, és ennek segítségével idézi fel a két háború közötti korszak magyar társadalmát. Olyan országot és kultúrát vizionál, amelyen rontás ül, amelynek légkörét gonosz szellemek mérgezik, és amely Ady magyar lápvilágához hasonlóan lidércfénnyel megvilágított és mérgező gázokat gőzölög. Például „*lidércfényként bolyong*” (Pándi, 22.), „*minden vajá-kosság és sámánság a fasizmus útját készíti elő*” (Sötér, 25.), „*a mítosz vajá-kossága*” (Sötér, 31.), „*a mítikus mocsár lidércfényei*” (Bóka, 39.), „*mindig csak modern mágusokat játszanak, élők valóság-hessentő misztériumaikat*” (Falus, 197.). Az etnológiai metaforacsoporttal operáló szerzők egyrészt az ellenőrizhetetlenség szférájában helyezik el Szerb Antal működését, másrészt írásainak értelmét, jelentőségét az említett metaforikus háttérrel való kontraszt segítségével alkotják meg, aminek következtében Szerb Antal felvilágosító, demitologizáló, racionalista szerzőként jelenik meg szövegeikben.

Különösen jellemző ez Sötér István írásaira, amelyekben a Szerb-apológia fő irányát a racionalizmussal való azonosítás képezi. Ez a megközelítés azonban csak az ötvenes-hatvanas évek politikai-kulturális légköre felől érthető, hiszen Szerb Antal világgképét a romantika, a mítosz és a csoda világa bármilyen, akár átideologizált, akár filozófiatörténeti alapon meghatározott racionalizmusfogalomnál sokkal mélyebben meghatározta. Sötér – egyébként jóindulatúnak szánt – Szerb-értelmezése teljes mértékben a dogmatikus marxista irodalomszemlélet rendszerkénszerűnek foglya marad, hiszen körömszakadtaig, minden ténynek és adatnak ellentmondva farag nagy racionalistát Szerb Antalból, vállalva ezzel a teljes abszurditás kockázatát. Igaz, ebben az esetben Szerb Antal szinte szükségszerűen kerül a racionalista/irracionalista ellentétpár első pólusára, hiszen az új, átpolitizált irodalomkritikai diskurzus alapvetően kétosztatú kulturális értőterben gondolkodik – tehát valahová mu-

száj besorolni a szóban forgó szerzőt –, az irracionális kategóriája vagy inkább stigmája pedig a korszak szótárában csak az ellenség vagy ellenfél megnevezésére használatos.

4

A szellemtörténet, az irodalomszociológia, a mélylélektan és a modern vallástörténet által inspirált Szerb Antal-írásokat gyakran említik mind a nemzeti-konzervatív irodalomtudomány, mind a szürke, sivár filológiai látásmód ellenpéldáiként. A TÖRT PÁLCÁK-köteteket olvasva jól érezhető, hogy az így felfogott Szerb-írásokhoz viszonyítva egy tendenciózusan megrajzolt, részben politikai, részben nyelvmetafizikai előfeltevések által meghatározott ellenségkép körvonalai bontakoznak ki. E problémák nemcsak a második kötetben, hanem az első kötetnek a második világháború után keletkezett íásaiban is megjelennek. Szimptomatikusnak tekinthetők Bóka László sorai, melyeket a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN megjelenésekor írt. „*Erkölcsei példázatnak tekinthető ez a vastag tanulmánykötet. Mert a pedánsul tudós tanulmányokat a húszas és harmincas esztendőök fordulóján egészen másféle írásművek tarkázzák. Szerb Antal megtanulta a tudósok tudományát, s oly mesterien tudta tolvajnyelvűiket, hogy egészen magukénak tekintették, irigy elismeréssel honorálták és utat nyitottak számára katedráik méltóságos világába. S ekkor Szerb Antal mintha felnevetett volna. Kacagó alakjáról lepattogtak a tudós jelmez gombjai, kezéből kiesett a tudományos apparátus. Nevetve futott ki az akadémikusok dohos celláiból a szabad levegőre, a ragyogó napsütésre. Feladta a hivatalos tudomány nyújtotta lehetőségeket, volt erkölcsi ereje lerombolni magisztrális tekintélyét.*” (TÖRT PÁLCÁK 2. 441.)

Bóka soraiban szemléletesen jelennek meg azok a kategóriák, amelyek a Szerb-írások morális és/vagy stíláriis antitéziseinek számitanak, ilyenek a „*katedráik méltóságos világa*”, „*az akadémikusok dohos cellái*”, „*magisztrális tekintély*” és hasonló fordulatok. Kardos László Szerb-méltatásában hasonló fogalmakkal találkozhatunk: „*Az áhitat mindig az igaz értékeknek szólt, az ernyedség a kutatás némely reménytelen perceinek, az erőlködő Ész és a messze lappangó Igazság ijesz-tő szakadéknak [...] Szól továbbá a lelepleződött ál-értékeknek, amelyeket hamis tudomány és beugratott*

hagyománytisztelet az Örök Értékek pózába merevített és méltóságos-mennyei leplekbe burkolt.” (TÖRT PÁLCÁK 2. 335.)

Tehát rangkórságról, látszólagosságról, valóság-, illetve életidegenségről, tekintélyelvűségről beszélnek ezek a szövegek. E kategóriák a Horthy-korszakkal egyidejű társadalomtudományi irodalomban is fontos szerepet játszanak. A „látszatértékek”, a „látszatkultúra”, a „neobarokk reprezentáció” világa ez, melyet Weis István A MAI MAGYAR TÁRSADALOM, Erdei Ferenc A MAGYAR TÁRSADALOM A KÉT HÁBORÚ KÖZÖTT, Szekfű Gyula HÁROM NEMZEDÉK ÉS AMI UTÁNA KÖVETKEZIK című könyvei diagnosztizáltak a két világháború között. (A két világháború közötti Magyarország társadalmának e reprezentatív elemzőire Gyáni Gábor hívja fel a figyelmet. Gyáni Gábor–Kövér György: MAGYARORSZÁG TÁRSADALOMTÖRTÉNETE. Osiris, 1998. 169–171.) A Szerb-recepció által a kritikai diskurzus célpontjaként feltüntetett kulturális normák, politikai erők valóban léteztek, és bírálatuk a maguk korában is megszokott, noha a hatalom részéről ingerültséggel fogadott dolog volt. A hatalom ugyanis a „keresztény”, „konzervatív”, „nemzeti”, „úri” értékrend megtestesülésének tekintette magát, és ezért az ilyen értékeket képviselő kultúra bírálatát az ellene irányuló támadásnak, ellenséges lépésnek fogta fel. Ennek következtében jelent meg a korszak hivatalos szóhasználatában a *destruktív kritika* kifejezés, amellyel többek között Király György, József Attila, Szerb Antal írásait minősítették. Tehát a Szerb-írásokat illetően nem belemagyarázás annak felemlítése, hogy e szövegek a fennálló hatalom kritikáiként is olvashatók, hiszen a harmincas-egyvenes években Szerb Antal körül zajló viták egy része is ebből következett. Ugyanakkor a Szerb-recepcióban nem kerül sor e kritikai funkció érdemi vizsgálatára, hanem különféle hangsúlyeltolódások eredményeként a szóban forgó szerep egyrészt Szerb Antal politikai kisajátítását segíti elő, másrészt jól felhasználható a két világháború közötti politikai hatalom és hivatalos kultúra közvetett megbélyegzésére is.

A korszerűtlenség, konzervativizmus, pozitívizmus fogalmai körül kikristályosodó ellenségképet illetően szimptomatikus, hogy Császár Elemér neve hatszor, Pintér Jenőé tizenötöszer szerepel a TÖRT PÁLCÁK 2.-ben, minden alkalommal negatív szereposztásban. A Szerb

által legélesebben bírált konzervatív irodalomtörténész azonban nem Császár Elemér vagy Pintér Jenő volt, hanem Beöthy Zsolt, akit elsősorban hazafias frázisai és pátosza miatt marasztalt el. A kortársak – és nem csak a hivatalos kultúra védelmezői – alaposan megbotránkoztak azon, hogy a MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET satirikus eszközökkel ábrázolta Beöthy alakját, akit a többség széles európai látókörrrel rendelkező és felkészült irodalomtudós-nak tartott. Érdemes figyelni arra is, hogy Pintér Jenő ebben az időszakban még Szerb Antalhoz viszonyítva sem okvetlenül ellenségként, hanem inkább a Szerbtől karakterisztikusan eltérő irodalomtörténet-írás képviselőjeként jelenik meg. A Szerbhez barátként is közel álló Bisztray Gyula egyik bírálatában Pintér még nem a hagyományos és elvetendő irodalomtudomány megtestesítője, hanem a nagy rendszerező, aki Szerbhez képest alternatívaként, de még tiszteletre méltó alternatívaként szerepel. (TÖRT PÁLCÁK 1. 43–45.)

1945 után összemosódnak a különbségek. A Császár, Beöthy, Pintér névvel jelzett hivatalos tudományos beszédmód a Horthy-korszaknak a jelentett és a jelentő mágiája azonosítása segítségével megalkotott megtestesülésévé válik. A pozitívista Császár és Pintér, a hazafias Beöthy ezért karakter nélküli fantomképekké alakulnak át, amelyek a hivatalos – nacionalista és konzervatív – kultúra világát idézik fel, illetve egymással bármikor felcserélhető kritikai panelekként működnek, amelyek egyrészt Szerb apológiájában, másrészt a polgári kultúra elmarasztalásában töltik be funkciójukat. E homogenizált, egyéni jegyeit elveszített ellenségképhez viszonyítva alkotják meg a visszaemlékezők a „rendszerkritikus”, a „bálványromboló” Szerb Antal alakját. *„Tudománytörténeti jelentősége az volt, hogy radikálisan szakított a hivatalos irodalomtörténet-írással, mind a sovíniszta, provinciális, pozitívista-konzervatív akadémizmussal, mind azzal az új hivatalossággal, mely elsősorban a közoktatásügyben hódított teret, s melyet fajmútosza, az értelemellenesség, a népellenes imperialista kapitalizmust álnépiséggel, a szocializmus jelszavainak kisajátításával elködösítő nemzetiszocializmus jellemezett. [...] Ahogyan ezt a hatást Szerb Antal elérte, az már Szerb Antal példamutatásának körébe tartozik.*” (Bóka, TÖRT PÁLCÁK 2. 39.)

Szerb Antal írásainak ellendiskurzusként történő értelmezését azonban nem csak a Hor-

thy-korszak démonizálásával, illetve a marxista irodalomtörténészek és kritikusok ideológiai előítéleteivel magyarázhatjuk. Feltehetően szerepet játszik ebben a két háború közötti irodalmi életet meghatározó generációs tudat is – Szerb utóéletét, történeti megítélését ugyanis ennek sajátos kivetüléseként is értelmezhetjük. Az úgynevezett *harmadik nemzedék*hez vagy *esszé-ívő nemzedék*hez tartozó szerzők szembevetődően egyetértenek abban, hogy Szerb jelentősége a példaadásban, a hivatalos kultúrával szembe forduló irodalmi ellenbeszéd megalkotásában, illetve a prózai, száraz, élet nélküli filológiai írás- és szemléletmód meghaladásában áll. A náluk fiatalabb Fehér Ferenc tanulmánya azonban már fikciónak minősíti a Szerbnek tulajdonított szubverzív kritikai szerepkört: „*az apológia, amelyet annyiszor olvashatunk, miszerint Szerb Antal radikálisan szembeszállna nem csupán a Pintér–Császár Elemér-féle adatgyűjtőgetéssel, hanem a dzsentroid-konzervatív alkultúrával általában, közönséges legenda*”. (TÖRT PÁLCÁK 2. 355–357.) Talán nem véletlen, hogy éppen Fehér Ferenc utasítja el ezt a Szerb Antalhoz kapcsolódó közkeletű nézetet, hiszen az ő számára nem jelenthetek személyes kapcsolatot sem Szerb Antal, sem a harmincas évek generációs vitái, és általában a háború előtti irodalmi világ sem, így „tiszta lappal”, az apológiára való késztetés nélkül írtatt rólok.

A Horthy-korszak hivatalos – dióhéjban: pozitivistá, nemzeti, konzervatív – beszédmódjához képest érdemes felidézni néhány olyan stílustörekvést vagy stílusir kosmoszt is, amelyek vagy a hivatalos kultúra és nyelv ellenvilágaként tüntették fel magukat, vagy a kortársak szemében ilyennek számítottak. Elsőként Babits stílusát említem, amely részben még a *Nyugat* kultúrateremtő hősokorból mérítette tekintélyét. Babits stílusát többnyire az „*ihletett*”, „*szubjektív*”, „*szenvedélyes*”, illetve a „*plasztikus*”, „*latinós*”, „*kiegyensúlyozott*” és hasonló jelzőkkel szokták jellemezni. Babits jelentékeny stílusir tekintélye részben az átlagos irodalmi kultúrához vagy a jellegtelen stílushoz való viszonyítás alapján konstruálódik meg („*Aki le tud írni egy normális mondatot, az már irányzat, lásd Babits-iskola*” – mondta Esterházy Péter), másrészt abból, hogy Babits igen korán a hatalom által integrálni vágyott, noha attól független, a Horthy-korszak kultúrájától elkülönülő írói magatartás megtestesítője

lett. Ezt egyébként Szerb Antal is megjegyzi: „*Magányossága most már szimbólummá nőtt: a líra magányává a líramentes korban, a szellemi értéktudat magányává, amikor szerinte az emberek elvesztették fogékonyágukat a szellem iránt. [...] De akár osztjuk a költő balsejtelmeit, akár nem, ő maga lassan a szellemi dolgok, az elitkultúra jelképévé vált.*” (MAGYAR IRODALOMTÖRTÉNET. Magvető, 1982. 515.)

Hamvas Béla ezoterikus esszéstílusá Babi-tésnél programszerűbben kísérelt meg a hivatalos, nem autentikus kultúráról független, illetve azt destruáló írásmódot megalkotni. Ez a hozzáállás Szerb Antaltól sem volt idegen, többek között ezért sem indokolt racionalista, felvilágosító szerzőként jellemezni őt. Lehet, hogy Szerb Antal vonzódása a hermetikus hagyományhoz, Blake-hez, Stefan Geor géhoz bizonyos mértékig a szimbolikus külsőségek iránti kissé gyerekes rajongás alapján magyarázható, és lehet, hogy nem érdekelték olyan mélyen a titkos tudományok, mint ahogy azt például A PENDRAGON LEGENDA olvasása alapján vélhetnénk. Ugyanakkor mindig foglalkoztat-ta az ezoterikus stílus, főként annak egyrészt közösségalkotó, másrészt kirekesztő, arisztokratikus jellege, amint ezt a híres önvallomás, a KÖNYVEK ÉS IEFJÚSÁG ELÉGIÁJA egyes részletei is bizonyítják. (In: GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN. Magvető, 1981. 679–680.)

Végül Kerényi Károlyt említeném meg. A neves ókortudósra jellemző egzaltált, gyakran modoros nyelvhasználat a Kerényi által megvalósítani kívánt „*művészi tudomány*” programjának stílusir kivetüléseként is felfogható. Ez az írásmód azonban nem tekinthető pusztán nyelvi ornamentikának, amennyiben méltányoljuk mögötte az autentikus lét, az eredeti vallásos tapasztalat nyelvi megfogalmazására tett erőfeszítéseket. A művészet (főként az irodalom) és a tudomány közötti határok kreatív újradefiniálása az egyik leggyakrabban említett, Szerb Antallal kapcsolatos kritikai köz-hely is, viszont ennek programszerű megfogalmazása és gyakorlati megvalósítása – az eredmények időállóságát most nem érintve – a bölcsészettudományon és az irodalmi kultúrá-n belül Kerényi Károlynak köszönhető, aki-nek mind szellemi, mind nyelvi hatása kétségtelenül nyomot hagyott Szerb írásain.

E stílustörekvéseket, amelyek több-kevesebb szándékossággal a két háború közötti Magyar-

ország hivatalos kultúrájától való elhatárolódás eredményeként jöttek létre, gyakorlatilag elutasította az 1945, majd az 1948 utáni kulturális élet. Babits csak nagyon lassan, fokozatosan vált elfogadhatóvá, majd tekintélyé a marxista irodalmi élet számára, Kerényi és Hamvas pedig sohasem. Visszatekintve az is látható, hogy az említett szerzőkkel sok szempontból rokonítható Szerb Antal nem részeseült olyan durva elutasításban, mint az említettek. Ennek részben az is oka lehetett, hogy a Horthy-kor hivatalos állami elismeréseiben is részesülő Babits (akadémiai tagság, Corvinlanc), illetve a marxista diskurzusba teljességgel integrálhatatlan Kerényi és Hamvas több okot szolgáltatott arra, hogy ellenségeként kezeljék őket, a meggyilkolt Szerb Antal miatt pedig lelkiismeret-furdalásuk és így kompenzációra való késztetésük is volt a túlélőknek. De a TÖRT PÁLCÁK-kötetek megértése szempontjából fontosabb észrevenni azt, hogy az említettekéhez sok szempontból hasonló, Szerb Antal által képviselt stílus vagy írásmód egyértelmű példává, illetve Szerb méltatásának fősodrává nőtte ki magát, és ez nagyban hozzájárult a Szerb Antalról való beszéd uniformizálásához.

5

A TÖRT PÁLCÁK-kötetek írásait egy további – a már említettekől nem mindig függetleníthető – képzetkör is meghatározza. Ez a halottnak, szürkének, embertelennek tekintett írás és filológia világa, és ide tartoznak az ettől való elhatárolódás jelei is. Szerb írásainak élményszerűségét, szellemességét, irodalmi megformáltságát az igen gyakran életidegennek tekintett tudománnyal vagy annak egy részével, a filológiával vagy sarkítottabban a könyv, az írás, a betű kultuszával állítják szembe. Az ezek alapján megfogalmazott értékelések azonban túlmutatnak a filológiával közvetlenül kapcsolatos szakmai kérdéseken, sőt a leggyakrabban nem is érintik azokat. A Szerb-recepció hozzáférhetővé tételének egyik legfigyelemreméltóbb tanulsága az, hogy ebben a szövegtengerben olyan írás, amely Szerb Antalnak mint irodalomtudósnak a filológiához mint irodalomtudományi szakterülethez való viszonyáról érdemben és szakszerűen beszélne – nem található. A filológia ürügyén sokkal inkább

olyan problémákról beszélnek, mint az élet elsődlegessége a kultúra másodlagosságával szemben, a valóság elsődlegessége a reprezentáció másodlagosságával szemben, az élmény elsődlegessége az írás másodlagosságával szemben, az értékelő-magyarító kritika elsődlegessége a szövegkritika másodlagosságával szemben, és hasonlók.

„*A felszabadult Szerb Antal már nemcsak a könyvek koporsóit, nemcsak a tudományos problémák csontvázeit látta, hanem azokat is, akik a könyveket írják, azokat is, akik a könyveket olvassák, s a problémák hideg skeletonján meglátta az élet rájuk fonódott ereit, izmait, az eleven húst borító bőr felületének eleven ragyogását*” – írta Bóka László a GONDOLATOK A KÖNYVTÁRBAN első megjelenése alkalmával. (TÖRT PÁLCÁK I. 441.) A filológiát azonban nemcsak feltételezett szürkesége, sivársága, gondolatlansága miatt marasztalják el, hanem közvetve vagy közvetlenül azt is hangsúlyozzák, hogy e szakterület valamiféle halálos karakterrel rendelkezik, illetve, hogy művelése vagy a hozzá való vonzódás a bűnbeesés egyik formája is lehet. A halál („*könyvek koporsói*”, „*hideg skeleton*”) képzeteihez ugyanis az élőszó és az írás hierarchikus viszonyát jellemző előítéletek kapcsolódnak. Felszínre kerül ezekben a filológus, az író, a könyvember bibliolatriától való félelme, tehát az az elképzelés, hogy a betű, a szöveg, a könyv bálványozása valójában az élet ellen való véték, amelynek elkövetése során a pusztá reprezentáció a való világ, az élet helyére lép. „*Egészen általánosságban: ez a filológustulajdonság: a szavakhoz való ragaszkodás, célzatlan és életirigységből. Elhajtják az élet elől. Hová? A betűbe. Diabolikus minden ember [...], aki ragaszkodik a betűhöz, a paragrafus-hoz, a leírt szóhoz, a könyvhöz, aki a szót az eleven élet fölé helyezi. A könyvesség az élet ellen elkövetett bűn, a bűn neve: bibliolatria, a könyvnek mint bálványnak imádása.*” (Hamvas Béla: A MELANKÓLIA ANATÓMIÁJA. Pannonia, 1940/1. 64.)

Amikor Szerbről írva megjelenik a bibliolatriától való félelem, a filológiai megismerés lebecsülése, az „élet”, az „élmény” kijátszása a szakszerűséggel szemben, akkor a Szerb-méltatás szavai mögött ott rejlik a könyvember önmegvetése is, illetve a Szerb műveiről való gondolkodás teremt meg azt a távolságot, amelynek révén az irodalom tudósa, a filológus, az író saját tevékenységének negatív vagy parodizálható dimenzióit pillanthatja meg. „*Minden*

izében bölcsész volt, ám ennek az általában véve nem különösen rokonszenves emberfajának minden kicsinyessége, szüklátókörűsége, anyag- és tényőrülete, elfogultsága, humortalansága, költői-irodalmi-gondolkodási érzéketlensége nélkül” – írja – a mellesleg bölcsészdoktor – Kolozsvári Grandpierre Emil. (TÖRT PÁLCÁK 2. 109.)

A filológiával szembeni távolságtartás vagy a filológusi mentalitástól való idegenkedés jeleinek tekinthetők azok a megállapítások is, melyek szerint a filológiai apparátus Szerb Antal műveiben valamiféle külsőleges dolog, amely tulajdonképpen csak „vértez”, „jelmez” vagy „álca” az élő, lélegző irodalom megismeréséhez, közvetítéséhez képest. A filológiai szemlélet és apparátus a Szerb Antaltól folytatott beszédben többnyire olyan eszközként jelenik meg, amely a túlélést, az alkalmazkodást, illetve az írótól alapvetően idegen szellemi környezetben történő álcázást, rejtőzködést segíti elő. „Egy ideig megindító ügybuzgalommal követett el mindent, hogy a szakmai módszerség kívánalmainak megfeleljen. Néhány óriási apparátust mozgósító – és megmutató! – pozitívista irodalomtörténeti tanulmánya után a szellemtörténet magyar képviselőinek körében [...] találta meg otthonát” – írta Keresztury Dezső. (TÖRT PÁLCÁK 2. 415.) Rónay György szerint „a teljes (eleinte majdnem tüntetően föltálat, később egyre jobban leplezett, bár semmivel sem csökkent) filológiai apparátus az elemzett jelenségen, írón, művön, iránnyon át és túl majdnem mindig »az egyéniség életigényének« szolgálatában áll”. (TÖRT PÁLCÁK 2. 420.) Noha Rónay a pusztá mimikrinél nagyobb jelentőséget tulajdonít a filológiai apparátus működésének, az ő szövegében is a külsőlegességre utal, hogy az apparátus „az egyéniség életigényé”-hez viszonyítva kap jelentőséget.

Rónay György szövege arra is felhívja a figyelmet: nincs egyetértés arról, hogy Szerb Antal tudományos fejlődése során eltávolodott-e a filológiai apparátus és szemlélet érvényesítésétől, vagy éppen ellenkezőleg, megőrizte a tudományos komolyság megalapozásához szükséges eszközöket. A legelterjedtebb nézet egyébként az, hogy Szerb korai írásai még a hagyományos filológia mércéinek kívántak megfelelni, és fejlődése az egyetemi, hivatalos tudományfelfogástól való emancipálódásként jellemezhető. Tehát korai írásainak csak egyes részleteiben mutatkoztak meg a ké-

sőbbi erények: a tiszteletlen hangnem, a szellemesség vagy az impresszionista kritika eszközeivel élő Kardos László által gyakran említett szellemi-stiláris vibrálás, villódzás, frissesség. Miként Kardos a korai tanulmányokat jellemzi: „Kétségtelenül érzik rajtuk az egyetemi filológia íze”, majd megállapítja, hogy ezek a tanulmányok „nem szórakoztatnak, mint a későbbiek, nem szikráznak, nem vibrálnak meglepetésekkel”. (TÖRT PÁLCÁK 2. 331–332.)

Végül megemlítem, hogy a filológia elutasításához olyan fóbia is kötődik, amely már a hatvanas-hetvenes évek aktualitásából meríti hatóerejét. Mint sokan mások – így Bóka, Kardos, Sőtér esetében – Szabolcsi Miklós és Kolozsvári Grandpierre Emil is az absztrakt, életidegen módszer és az élményszerű írásmód ellentéte alapján ítélik meg Szerb Antalt, és egyaránt Szerb írásainak életszerűségét, frissességét emelik ki. Érvelésüket az absztrakciótól, az irodalom formális megközelítésétől való viszolygás határozza meg. Szabolcsi elítéli azt a tudományos felfogást, mely szerint „az irodalom élő folyamata képletekbe, formulákba, diagramokba sűrűthető”, és szerinte Szerb Antal irodalomszemlélete ehhez képest jelent alternatívát, és így, ennyiben lehet aktuális az utókor számára. (TÖRT PÁLCÁK 2. 62.)

Hasonló felfogás figyelhető meg Kolozsvári G. Emil esszéjében is. A Szerb Antal személyességét, egészültségét és pluralista látásmódját eszményítő szövegben a „matematikai módszerektől”, egzaktágtól, tudományos objektívitástól való idegenkedés, illetve az ezzel szembeni szkepticizmus a meghatározó. (TÖRT PÁLCÁK 2. 121–124.) Joggal feltételezhetjük mindkét szerzőt illetően, hogy ezekben az írásokban Szerb Antal irodalomszemlélete a hetvenes évek strukturalista divatjával szembeni érvelés részeként, illetve Szerb életműve a strukturalista irodalomszemlélet alternatívájaként jelenik meg. Bizonyítja ezt, hogy Kolozsvári hivatkozik is Szerb méltatása során a strukturalizmus hazai képviselői, népszerűsítői közül Hankiss Elemérre, illetve az, hogy a strukturalizmus körüli vitákban mind Szabolcsi, mind Kolozsvári G. Emil állást foglalt az irányzat szakszerűségigénye, valóság- és életidegensége, hamis objektivizmusa ellen. (Lásd Szabolcsi Miklós: STRUKTURALIZMUS, NAPI KRITIKA ÉS KÖZÖNSÉG FRANCIAORSZÁGBAN. *Kritika*, 1967/8., illetve Kolozsvári Grandpierre Emil: MIT ÉRDE-

MES MEGSZÁMOLNI EGY REGÉNYBEN? In: ÉRETNEK ESSZÉK. Magvető, 1984. 48–49).

6

A TÖRT PÁLCÁK 2. kötet áttekintése során első sorban az irodalmi közvéleményben élő Szerb Antal-kép jellemzésére törekedtem, helyenként megkísérelve azt is, hogy magyarázatot adjak e kép létrejöttének okaira, illetve értelmezését nyújtsam e kép egyes meghatározó motívumainak. Keveset vagy egyáltalán nem foglalkoztam azokkal az írásokkal, amelyek a kultikus vagy mitologizáló megközelítésen túlmenően tárgyalják Szerb írásait, életművét, noha ezek – más szempontból – nagyobb figyelmet érdemeltek volna. Ilyen például Petrányi Ilona írása (SZERB ANTAL KAPCSOLATA A VILÁG IRODALMÁVAL), Eisemann György HALÁLMI-TOSZ, NYELV, SZUBJEKTUM című tanulmánya vagy – minden doktriner vonása ellenére – Fehér Ferenc korai írása Szerb Antal és Bálint György életművének összehasonlításáról, amely mindkét szerzőt illetően érdekes megállapításokat tartalmaz, és érdemben kíván hozzájárulni Szerb Antal kritikátörténeti megítéléséhez. A kritikai sablonokból építkező írások tömegében üde színfoltl Ézsaiás Erzsébet tanulmánya is, amely – noha kissé iskolás eszközökkel – Szerb Antal ironiájának stilisztikai eszközökkel történő elemzésére tesz kísérletet.

A Szerb-recepció áttekintésének egyik legérdekesebb tanulsága mégis az, hogy minél többet tudunk meg Szerb Antalról, annál kevésbé ismerjük őt. Szerb Antal és életműve a magyar irodalom egyik nagy mítosza mindenképp, és ha nem történik erőfeszítés az életműnek a *jelen* problémái felől érkező megszólítására, akkor az is marad. Marad, ami – a fogadtatástörténet alapján látható – mindig is volt, mester, példázat vagy példakép. „...oly mértékben ön maga tudott lenni, annyira autonóm személyiség volt, hogy környezete számára megin-gathatatlanul biztos pontot jelentett, mércét, akihez lehet alkalmazkodni, akihez mérni lehet saját tevékenységünket, és aki mindig, minden pillanatban válaszolni tudott feltett és fel nem tett kérdéseinkre. [...] Kiben nem fogalmazódott még meg az ilyen meghatározó barát, mester, apa iránti vágy?” (Petőcz András: MEDÚZA. Noran, 2000. 55.)

Havasréti József

A TÁJÉKOZÓDÁS TÁVLATAI

Szabó Júlia: *A mitikus és a történeti táj*
Balassi Kiadó–MTA Művészettörténeti
Kutató Intézet,
2000. 352 oldal, 2500 Ft

(Előtér) „Ha a nemzeti becsvágy engedné, magok a francziák volnának kénytelenek bevallani, hogy érvényre emelkedett újabb tájfestészeti iskolájok jelesei: Rousseau, Paul Huet, Corot és Daubigny művészi hírneve összeférhetetlenné vált a francia tájfestészet régebbi hőseinek, Poussin és Claude Lorrain dicsőségével” – állapítja meg Keleti Gusztáv 1899-ben kiadott, idősebb Markó Károly életútjára néhány évtized távolságából visszapillantó kis könyvében.¹ Az új ízlés diktálta összeférhetetlenség, amely elsősorban a tájfestészetben hódított, szélesebben tisztességes anakronistává tette a klasszicista eszményt követő, „szélvészt soha, csak szellőt” festő Markó Károlyt – a heroikus tájképet felváltotta egyfajta „tájfestészeti realizmus”. Keleti szerint a kor szava alapján immár érzélgősségként hat az árkádiai idill, a Markó-képekben hangoztatott „örökös álleluja” pedig dicső mivoltában is fásasztó. Noha a Markó feletti tényleges értékítélet kihirdetését Keleti könnyedén az utókorra hagyja, talán nem sejtette, hogy az a változás, amit ő „a versailles-i torzkertészetet” kiszorító „angol park” metaforájával jellemez, saját festői gyakorlatát is hamarosan avítnak minősíti. Sőt az utókor szemében Keleti Gusztáv ismertségét majd tájrajzai és festményei mellett elsősorban a világhódító festői pályát áhító Kosztka Tivadarral való levélváltása biztosítja.

Markó, Keleti és Csontváry egyaránt szereplője Szabó Júlia könyvének, amelynek szervezőereje éppen a XIX. századi magyarországi tájfestészet sajátos zsúfoltsága. A MITIKUS ÉS TÖRTÉNETI TÁJ tanulmányait a XIX. századi magyar tájrajzolás és -festészet kedvelt és gyakori témáit, az antik építészeti motívumok, romok megjelenését körüljáró szöveg nyitja. A motívumkutatásnak elkötelezett szerző azáltal, hogy Csontváryra összpontosít, bizonyos értelemben társakat teremt annak a magyar festőnek, aki szinte leválaszthatatlanul viseli a neve mellett azt, hogy „magányos”.

Szabó Júlia a tájfestészetet a művészettörténet olyan érzékeny barométerének tekinti, amely a tájbrázolás jellege, motívumtípusai

alapján olvasható le, s amely a XIX. század egyik reprezentatív műfajaként számol be a természetszemléletről, kompozícióról s a festészeti műfajok hagyományos hierarchiájának fellazulásáról.² Ikonográfiai adalékokkal, ahogyan ezt a szerző megjegyzi, „*a kvalitás kategóriáját nehezen lehet megközelíteni*” (13.), ami viszont kidomorodik az antik rommotívumok vizsgálata nyomán, az a korszak tájbrázolási katalógusának fejlődési íve: Gróf Karaczay Fedor topografikus rajzai, Kozina Sándor, Libay Károly Lajos topografikus és architektonikus tájbrázolásai, majd idősebb Markó Károly fantáziatájai s végül a Csontváry közvetlen előzményének tekinthető Ligeti Antal emelkedett tájfestészete.

A magyarországi tájképfestészet kialakulását már a kortársak is szoros kapcsolatban látták az utazással. Az utazó festő ecsetjét a hiteles megörökítés szándéka vezeti. Ez azonban nem a természethűséget jelenti, hiszen legtöbbször magának az utazásnak sem az a célja, hogy a festő a tájjal találkozzék, hanem hogy fölkeresse a művészeti gyakorlat színhelyeit. Az utazó a képviselő rajongója és távoli, elérhetetlen tájak meghódítója. Emez okkupáció ösztönzője pedig a szintén többretű küldetésstudat, ami – Szabó Júlia így kommentálja a Ligeti útjáról megjelent korabeli újságbeszámolókat – Csontváryt megelőzően már Ligeti Antal esetében is a magyarság eredetének mitikus rétegeit érintette a távoli tájak kapcsán. Csontvárynál ehhez hozzájárul a saját magára rótt „*vaszorgalmú*” tanulás, amelynek célja a „*nagyok*” utolérése, illetve túlzárnyalása.

Táj és művészet, művészet és táj sajátos összefonódására, a művészettörténet „regressus ad infinitivumára”, a tiszta megfigyelés illuzórikus mivoltára az angol tájképfestészet példája alapján Gombrich is felhívja a figyelmet: Constable tájképeinek formaadása Gainsborough-t tekintti mintának, aki viszont a XVII. századi holland festmények, elsősorban Ruissdael nyomán alakította ki kompozícióit.³

A kevesek kiváltságaként adódó utazás, amint arra Keleti Gusztáv ímént idézett tanulmánya utal, a közönség oldaláról is meghatározó tényezője volt a tájképfestésnek: „*az emberek keveset utaztak, s ezért a látképfestészet is csak holmi gyarló, híg színzetű vízfestmények által volt a műárosok forgalmában leginkább képviselve*”.⁴ Keleti e diagnózisához hozzáfűzhetjük, hogy az Angliában és Franciaországban a Közép-

Európához képest korábban alábbhagyó pasztorális életérzés utáni úrt éppenséggel az olajfestészethez képest hagyományosan alacsonyabb rangúnak tekintett akvarellfestészet töltötte ki. Az akvarell és rajz tradicionálisan inkább segédeszköz, vázlat, a későbbi műtermi „anamnézis” mankója. Az akadémiai hagyományok tartósságának egyik jellegzetes példája az, hogy Pierre-Henri Valenciennes 1800-ban kiadott festészeti útmutatója a fényreflexek, viharok és egyéb természeti jelenségek éles szemű megfigyelésének ellenére az antik szerzők tanulmányozására szólít fel, s az „eszeményi” tájhoz ragaszkodik: „*Mivel számunkra a rom végtére is egy művi tárgy maradványait nyújtja, amely valaha teljességében létezett, így csupán a szomorú, hideg csontvázát jeleníti meg a többé-kevésbé letűnt épületnek... Az érzékeny és filozofikus művész teremtő géniuszától vezetve előnyben részesíti azt, hogy Görögország és Róma emlékműveit azok fénykorában fesse meg.*”⁵ A Valenciennes szentenciában megbújó kettősség a létező táj és az ideális táj közötti különbségtétel hozománya, amely a tökéletesség attribútumát csupán az utóbbi számára tartja fent. A klasszikus akadémizmussal véleg szakító tájfestészet létrejötte előfeltételezi ennek a különbségtételnek a megszüntetését. A romok immár nem hajdani fénykorukra utalnak csupán, a romboló idő visszafordíthatatlan munkája összedolgozza az emberi és a természeti alkotást, megnyitja az architektúrát a táj felé.

(Középtér) Az antik romok tablószerű bemutatását Szabó Júlia könyvében a cédrus természeti motívumának ikonológiáját tárgyaló tanulmány követi. A MITIKUS ÉS TÖRTÉNETI TÁJ kötetfelépítésében,⁶ úgy tűnik fel, valamiféle átvezető szerep is hárul erre az írásra, amely a cédrus egyetemes szimbolikájának a lehető legbősegebb példatárát idézi fel. (A rom és a természeti motívum ezek szerint együttesen válik a történeti táj alkotóelemévé.) A cédrusokhoz köthető kultuszbeli, képzőművészeti és irodalmi példarengetegnek tulajdonképpen, s cseppet sem meglepő módon, Csontváry a középpontja. Az ő cédrusfestményei jelentik a léptéket a leginkább egy óriási szócikkre hasonlító szöveg időbeli utazásában, amely a Kr. e. III. évezredtől napjainkig tart.

Szabó Júlia interpretációjában a cédrus kultúrák és korszakok különbségének, földrajzi és időbeli távolságoknak „*ellenálló*” motívum, „*az*

örökkévalóság hieroglifája”, amelyhez a nemeség, a hatalmasság, a tartósság sokrétű jelentésárnyalatai kötődnek. A cédrus azonban ikonográfiai telítettsége ellenére „*sem kitüntetett motívum a nyugat-európai festészetben. Olyan kultúrkörben válhatott középpontba helyezett monumentális motívummá, amelyben még elevenen éltek a biblikus hagyományok, s volt a társadalomnak valamilyen sajátos archaikus érdeklődése múltja és jövője jelképeinek megformálására*” (65.). Noha e magyarázat inkább homályban hagyja a cédrusábrázolások nyugat-európai és magyar „karrierjének” különbségeit, az mindenesetre kétségtelen, hogy a magyar századforduló historista, szecessziós közege megkülönböztetett figyelemmel fordult a bibliai és az ősmagyar témák párhuzamosságának szintén már évszázados hagyományához.

A MITIKUS ÉS TÖRTÉNETI TÁJ cédrustanulmányának érdekessége, hogy a tájékozódás végtelensége, a felhalmozott hatalmas forrásanyag egyértelműen demitizáló hatású. Hogy a szerző az olvasót e tekintetben céltudatosan kívánja vezetni, az abból sejthető, hogy A CÉDRUS MA – TUDOMÁNYOS ÉS KÖLTŐI INTERPRETÁCIÓK című fejezet voltaképpen Csontváry befogadástörténetének áttekintése. Csontváry mint pszichózisban szenvedő művész, Csontváry mint a magyar posztimpresszionista törekvések egyedülálló alakja, „*a Napút festője*” mint ősmagyar sámán, mint a müncheni romantikus tájfestészet honi örököse, Csontváry mint a magyar „*belle époque*” szecessziós szerepjátékos. Amit ehhez a még folytatható felsoroláshoz Szabó Júlia hozzátesz, az – a filológusi buzgalmon túl – meglehetősen langyosnak nevezhető. Csontváry ezek szerint „*a történeti tájfestészet egyik leghiemelkedőbb képviselője*” (74.), akinek cédrusa „*a természetnek egy magasabb szellemi erővel való kapcsolatát példázza*” (80.). A cédrusábrázolások megközelítése kapcsán Szabó Júlia felveti azt a kérdést, hogy „*mit olvasott, mit tudhatott Csontváry a cédrus jelentéséről*” (83.), s a válasz sem marad el; a szerző motívumkutatói lendülete furcsa módon egyre messzebb sodorja a műalkotás értelemautonómiajától, a képi kritériumrendszertől. Álljon itt a szöveg egyik – szentenciózusságában is feltűnő – mondata, hogy e sommásnak tűnő véleményt alátámassza, valamint a távlatok műre összpontosító mozgásának, leszűkítésének hiányát felpanaszolja: „*Véleményünk szerint*

Csontváry MAGÁNYOS CÉDRUS-a – minden keleti rokonsága ellenére – európai festmény.” (82.)

A cédrus mint természeti motívum szimbolikáját vizsgáló tanulmány tehát közvetlenül átvetve (az egyébként gyakran redundáns szövegrészeket tartalmazó kötetben) a történeti tájfestészet műfaja köré szerveződő „monográfia vázhoz”, ahogyan Szabó Júlia annak összefoglalásában szövege műfaját meghatározza. Amolyan „Így élt...” módra megkonstruált festői arcképcsarnokba jutunk a történeti tájfestészet műfajtörténeti áttekintésének révén. A vizsgálat tetje pedig: a tájfestészet tipizálásán keresztül, a motívumkincs bevonásával a magyar tájfestészeti hagyomány útjának körvonalazása, a nyugat-európai tendenciákhoz képest megkésett kezdetektől egészen addig, amikor is a tájrész műfaja az önreferenciát és autonómiát zászlajukra tűző törekvések és a fényképezés elterjedése nyomán elveszíti vezető szerepét.

Noha a tájábrázolás (a kérdés persze az, hogy minek tartjuk fenn a *táj* kifejezést) az ókorig visszavezethető, a tájfestészetnek a mítoszok és a szakralitás szorításából való kibontakozása jellegzetesen újkori esemény, amely az esztétizáció fogalmával jellemezhető. A tájfestészet genezise tehát leginkább a kultusztárgyból kinövő kép létrejöttével rokonítható, s emez általánosságában a centrálperspektivikus ábrázolásmóddal és a portréfestéssel kapcsolható össze. A táj képi megjelenítésének a kompozíciót érintő alapkérdése az ábrázolás közeli és távoli dimenzióinak, a távolságbeli elkülönülést és a folyamatoságot egyaránt felmutató térnek a létrehozása. A festmények esetében a kontinuitás hordozója a szín, amely a tónusok és a megvilágítás hatásait alkalmazza. A distanciát és a lépteket a tájban elhelyezkedő motívumok nyújtják. Az a hármas séma, amely a tájalapzatot általában a döntően barna, sötétzöld árnyalatú előtérre, a világoszöld középtérre, valamint a kék színek uralta háttérre tagolja, már a XVI. század elején megjelenik, jelesül a németalföldi Joachim Patinirnél, tájról ekkor még azonban csupán a szakrális táj értelmében beszélhetünk. Pieter Brueghel IKAROSZ BUKÁSA című festményéről írt kismonográfiájában Beat Wyss éppen azt veti ama hagyományos értelmezések szemére, amelyek a képet egyfajta alapvetőnek tekintett polaritásra redukálják, hogy

ezzel a XVI. században még nem létező táj-jeleget tulajdonítanak az ábrázolásnak, és így modern szubjektumelméletet olvasnak bele a képbé. Wyss ikonológiai elemzése szerint Brueghel tája Ovidius alapján Ikarosz bukásának előtörténeteként, a mitikus elbeszélés teréként interpretálható, azaz az előtér jelenetéhez szorosan kötődik.⁷

Az esztétikai táj egyrésztől a „varázstalanított” természet fogalmát előfeltételezi, másrésztől a megfigyelő szubjektumot. „Csak a belső és külső létformák individualizálása, az eredeti kötöttségek és kapcsolatok differenciált alakzatokká oldódása, a késő középkori világ e nagy vívmánya nyomán emelkedik ki számunkra a természetből a táj. Nem csoda, hogy az antikvitás és a középkor nem érzi a tájat; hiszen maga a tárgy még nem döntő fontosságú lelki tény s önálló alakzat – végérvényes létrejöttét majd a tájképfestészet igazolja és úgy szólván betetőzi” – írja Simmel A TÁJ FILOZÓFIÁJA című esszéjében.⁸ Az egységes természetértéztől való elfordulás implikálja tehát az odaforulást a tájhoz mint hatásegységhez. Ezt a változást, amely az esztétikai tájfogalom alapját is képezi, pregnánsan fogalmazza meg Cassirer MITIKUS, ESZTÉTIKAI ÉS TEORETIKUS TÉR című 1931-es előadásában. Cassirer a mitikus és az esztétikai teret élesen elhatárolja egymástól, az utóbbi a reprezentáció mint ábrázolás vezérelve nyomán „a lehetséges megformálási módok foglalata, melyben a tárgyi világ egy új horizontja tárul fel”.⁹ A mitosz dichotomikus rendszerű, közvetlen életmozgásának terével szemben „a tárgy mint a művészi ábrázolás tartalma egy új distanciába, az Éntől való távolságba került”.¹⁰

E művészetelméleti megfontolások alapján még inkább megvilágítható az a tétel, hogy a táj szemléletét és a táj fogalmát is a mindenkori szemlélő szubjektummal való összefüggés koordinálja. Basilius von Ramdohr szatirikus kirohanása Caspar David Friedrich híres TETCHENI OLTÁRKÉP-e ellen voltaképpen a tájfestészet műfaji kötöttségeinek, technikai szabályainak megsértésével s a vallásos érzület határainak áthágásával vádolja Friedrich művét: „Valójában arcátlanság a tájképfestészet amaz igyekezete, hogy besurranjon a templomba, és felkússzon az oltárra.”¹¹ A klasszikus műfaji hierarchiát képviselő Ramdohr szempontjait csupán a romantikus új mitológia művészete törli el. A kerettémák (Bialostocki) megőrzése viszont az egyéni szimbólumrendszer mellett sajátos ön-

referenciát is kölcsönöz a romantika jeles alkotásainak.

Szabó Júlia „a korábbi képtípusokból (vallásos, mitológiai ábrázolás, történeti jelenetek vagy portrék háttéréből)” (193.) kibontakozó tájébrázolás autonómmá válását különféle műfaji kategóriákkal jelzi. A műfaji elkülönítés általa adott fogalomrendszere azonban igen nehezen követhetővé teszi „monográfiaoz”-ának bevezetését. Az önállóság felé törekvő tájhátterek előtörténetét a szerző általában mitikus tájként aposztrofálja, ide tartozó típusok többek között a Paradicsom-ábrázolások, a középkori, reneszánsz szerelemkertek, a hortus conclusus ábrázolásai (114.). A XVII. századra (Poussin a legfőbb példa) datálható az úgynevezett heroikus történeti tájfestészet, az Arkádia-idill mint az európai tájfestészet bölcsője. A tájébrázolások változásában ezután a nagy ugrást az úgynevezett történeti tájfestés megjelenése jelenti, amely, noha a görög-római antikvitás élénk jelenléte jellemzi, műfajként a modern történelem fogalmával függ össze, kifejtett formájában a historizmus terméke. A korszakbeli elkülönítést azonban az ábrázolás témáinak azonossága nehezíti. Talán e nehézség okozza Szabó Júlia tanulmányának olykor enigmatikussá kanyarodó szövegfűzését, túlterhelt mondat szerkesztését, amelynek számomra legfeljebb példája a következő: „Diüner vízfestményeitől, idősebb Pieter Brueghel és népes családja műhelye alkotásaitól, kortársaitól Rembrandt kunyhórajzáig, Rubens viharos tájaiig, amelyeken istenek látogatása kezdődik Philemon és Baucisz történetével (Bécs, Kunsthistorisches Museum), számos példát sorolhatunk fel a köznapi, profán elemeket is tartalmazó tájébrázolásra, amely kiindulópontjában különbözik ugyan a heroikus, szakrális, mitikus tájtól, de a festményeken ezekkel együtt van jelen.” (115.) Különböző kiindulópont, ami együtt van jelen a festményeken? – mintha az osztályozás szigorú szempontjai belemásznának a képekbe. Hasonló problémákat okoz a meglehetősen gyakori ellentételezés: „A történeti tájfestés, noha vannak tradicionális, konzervatívizmusra hajlamos jegyei (szigorú tisztelettel kezelt múlt, hatalmijelvény-funkció), nem merve, változásra képtelen műfaj. Kellékei és motívumai új gondolatok közlésére is alkalmasak. Ilyen például a szabadságvágy, a jövőbe tekintés, a nemzeti történelem tiszteletre méltó emlékeinek megbecsülése, újabb Arkádiák, újabb történeti szférák felfede-

zése s a jelen történelmének átélése” – olvashatjuk néhány oldallal később (119.). Hosszadalmas fejkavarás után sem világos előtttem, hogyan lesz „a szigorú tisztelettel kezelt múlt” ellentétévé a „nemzeti történelem tiszteletre méltó emlékeinek megbecsülése”.

A tájbrázolás magyarországi körképét Szabó Júlia e tanulmányában gazdag kultúrtörténeti és életrajzi adalékok segítségével mutatja be. Noha a műfaj honi jellemvonásai megkétszerezve bontakoztak ki, szorosan kapcsolódtak a nyugat-európai fejleményekhez, mindenekelőtt a nagy vonzerejű külföldi intézményhálózatokhoz. A helyszínt gondosan megválasztó, azt aprólékosan tanulmányozó, érzelmes és egyszerű tájbrázolások a mai szemlélő számára naivitásukban és programszerűségükben hordozzák bájukat. Caspar David Friedrich magára a tájszemléletre is reflektáló, a képi reprezentáció kérdéseit felvető, háttal álló figuráinak, valamint az ember nélküli tájbrázolások feltűnően a kép centrumában elhelyezkedő motívumainak – Szabó Júlia meditativ-filozofikus tájnak nevezi ezt (194.) – nincs magyarországi kortárs megfelelője. (A MITIKUS ÉS TÖRTÉNETI TÁJ írásaiból hiányzik viszont a képelemzés, a bemutatott műveken, mint például Rombauer János pipázgatva Rousseau-t olvasó IFJÚ PORTRÉJÁ-n Szabó Júlia csupán a referenciákat keresi.) A műfajnak a XIX. század első felében való vizsgálatából tehát az derül ki, hogy a honi ábrázolások jórészt topografikusak vagy életképek kulisszatáji, az ettől való elmozdulást pedig egy ideig mintha csupán a heroikus történeti illusztráció jelenthette volna. A magyar tájfestészet bemutatott tablója – ebben valószínűleg a csupán képekben tetten érhető problémáktól eltekintve s az életrajzi körülményekre összpontosító leírás is ludas – a generációváltásokkal fokozatosan módosul a historista közegeben. A látképfestő Klette Károlyt, Kozina Sándort, Libay Károly Lajost követi a történeti tájfestők nemzedéke: Ligeti Antal, Telepy Károly, Keleti Gusztáv. A kor mestereinek Szabó Júlia által bemutatott egyéni életútjai éppenséggel hasonlóságukban megkapók: bécsi, müncheni akadémiai képzés, utazások, itthon mecénáskeresés. Már-már tökéletesen determináltak tűnnek az életutak, az utazási célok, hasonló katalógust képeznek a motívumok – nehezen érhető tetten az egyéni ízlésvilág. Majd pedig a saját útját járó Szinyei Mersével, Mednyánszkyval és

az iskolaalapító mesterrel, Hollósy Simonnal a műfaj új életet kap, s egyúttal az önmegsemmisítés határait is megközelítve ad új távlatot a festészetnek.

(Háttér) Szabó Júlia kötetbe szerkesztett tanulmányainak a címe az első pillanatban egyfajta kizáró kettőséget sugall: ami *mitikus*, az nem *történeti*, s ami *történeti*, az nem *mitikus*. A szövegek azonban bizonytalanságot alakítanak ki: egyszer a *mitikus-történeti* (63.), máskor a *mitikus vagy történeti* (155.) forma szerepel, a történeti tájról pedig azt is megtudhatjuk, hogy „lehet *mitikus-allegorikus*” (116.). Ezeknek az alapszavaknak a közelebbi meghatározása nem lenne feltétlenül hiányosság, azonban az írások fogalomhasználata gyakran zavaró, s nehezen követhető a mondat egységek gyakori alanyváltásai miatt. Ám a dolognak van egy másik oldala is: Szabó Júlia szövegei nem egy korszakokon könnyedén áttekintő esztétikai okfejtés nézőpontjából bontakoznak ki, hanem a művészettörténész aprólékos, részletekre figyelő s a forrásanyagot szem előtt tartó munkáját példázzák. A kötet cím (lehet, hogy csupán számomra adódó) rejtélyessége így viszont megoldódik: a történeti táj lehet mitikus táj, s a mitikus táj is lehet történeti táj. Vagyis: a történeti táj egykori mítoszok helyszínékként is szert tehet történeti jelentőségére, illetve ama mitikus jegyek nyomán, amelyeket csupán egy ábrázolás, a festő műve nyújthat számára. A nehezen eldönthető, sőt nem eldönthető kérdés tehát az, hogy milyen térben (tájban) vagyunk, a látmiválóságban vagy a látomásában. Azaz a Csontváry-interpretáció egyik alapkérdése is leselkedik itt.¹² Szabó Júlia kötete pedig megerősíti, hogy a XIX. századi tájképek esetén a képi reprezentációnak egyaránt távlati nyílnak az ábrázolandó táj és az ábrázolás tája felé.

Jegyzetek

1. Keleti Gusztáv: IDŐSB MARKÓ KÁROLY. Lampel Róbert (Wodianer F. és Fiai) Könyvkereskedése, 1899. 10.
2. Vö. Szabó Júlia: A TÁJRAJZOLÁS ÉS TÁJFESTÉSZET. In: MŰVÉSZET MAGYARORSZÁGON 1830–1870 I–II. Katalógus. Magyar Nemzeti Galéria, 1981. (Szerk.: Szabó

- J., Széphelyi F. György.) Valamint: Szinyei Merse Anna: A MAGYAR TÁJFESTÉSZET ARANYKORA 1820–1920. Dunakönyv, 1994.
3. E. H. Gombrich: MŰVÉSZET ÉS ILLÚZIÓ. Gondolat, 1972. 287.
4. Keleti G.: i. m. 18.
5. P. H. Valenciennes: ÉLÉMENTS DE PERSPECTIVE PRACTIQUE. Idézi: Jean Starobinski: 1789. DIE EMBLEME DER VERNUNFT. Schöningh, Paderborn/München/Wien/Zürich, 1981. 234.
6. Talán nem túlzás a megszerkesztettség efféle tudatosságát feltételezni: a könyv képanyaga elsősorban irodalmi függeléke rendkívül gazdag.
7. Beat Wyss: PIETER BRUEGEL, LANDSCHAFT MIT IKARUSSTURZ. Fischer, Frankfurt am Main, 1990.
8. Georg Simmel: A TÁJ FILOZÓFIÁJA. In: Uő: VELENCE, FIRENZE, RÓMA, ATLANTISZ. 1990. 101.
9. Ernst Cassirer: MITIKUS, ESZTÉTIKAI ÉS TEORETIKUS TÉR. In: *Vulgo*, 2000/1–2. 244.
10. Uo. 243., vö. Bacsó Béla: PERSPEKTÍVA ÉS ÉSZLELÉS. In: *Vulgo*, 2000/1–2.
11. B. von Ramdohr: ÜBER EIN ZUM ALTARBLATTE BESTIMMTES LANDSCHAFTSGEMÄLDE VON HERRN FRIEDRICH IN DRESDEN, UND ÜBER LANDSCHAFTSMALEREI, ALLEGORIE UND MYSTIZISMUS ÜBERHAUPT. In: KUNSTTHEORIE UND KUNSTGESCHICHTE DES 19. JAHRHUNDERTS IN DEUTSCHLAND I. (Hrsg. W. Busch, W. Beyrodt.) Stuttgart, 1982. 124.
12. Vö. Németh Lajos: CSONTVÁRY. 1970, Jászai Géza: CSONTVÁRY. KRITIKAI JEGYZETEK. München, 1965. A vitáról lásd: Pernecky Géza: VITA A CÉDRUSOK TÖVÉBEN. In: Uő: TANULMÁNYÚT A PÁVAKERTBE. Magvető, 1969.

Kukla Krisztián

BACSO BÉLA: DIE UNVERMEIDBARKEIT DES IRRTUMS

Essays zur Hermeneutik (A tévedés elkerülhetetlensége – Hermeneutikai esszék)
Junghans Verlag, Cuxhaven & Dartford, 1997.
170 oldal

Bacsó Béla munkái immár több mint másfél évtizede a hazai hermeneutikai kutatások élvonalába tartoznak; sőt nem túlzás kijelenteni, hogy bizonyos területeken az ő dolgozatai képviselik az élvonalat. Ez utóbbi állítással nem csupán írásainak szakmai színvonalára

célzok, hanem mindenekelőtt arra, hogy a hermeneutika múltjának és jelenének egyes fontos területeit éppen Bacsó Béla állította a figyelem középpontjába, vagy éppen ő ismertette meg a szélesebb szakmai körökkel Magyarországon. Ez elsősorban a Schleiermacher-életmű bemutatására és korszerű továbbgondolására tett kísérletére értvényes; de ugyanilyen úttörő érdemeket szerzett Hans-Georg Gadamer hazai recepciójának elősegítésében és kifinomításában. Bátran mondhatjuk, hogy nálunk Bonyhai Gábor halála óta Bacsó Béla tette a legtöbbet a német filozófus munkásságának mind átfogóbb és elmélyültebb megismertetéséért. A harmadik filozófusnév, amely a felsoroltak mellé kívánkozik, természetesen Martin Heideggeré. Noha feltehetőleg mind Schleiermacher, mind Gadamer közelebb áll saját gondolkodói alkatahoz, Bacsó számára Heidegger állandó referenciapont, hivatkozási alap. Az, hogy a LÉT ÉS IDŐ szerzőjét, legalábbis érzésem szerint, sokszor némi távolságtartással idézi, nem minden jelentőség nélküli Bacsó hermeneutikakoncepciójának megértése szempontjából. Arról a belátásról tanúskodik véleményem szerint, hogy a schleiermacheri és a gadameri hermeneutika között kimutatható vagy (a hermeneutika szellemének inkább megfelelő kifejezéssel élve) *újrászóhető* egyfajta kontinuitás, s ebben az újrászóvási folyamatban Heidegger a maga – helyenként extrém – zsenialitásával hol előremozdító, hol akadályt jelentő tényező. (Nem véletlen, hogy Platón SZOFISZTÁ-jának 1924-es értelmezése talán a legtöbbet hivatkozott Heidegger-írás a kötetben.)

Bacsó gondolkodói stratégiájának – és a tanulmánykötet felépítésének – következetességére jellemző, hogy a legkorábban született címadó dolgozat (A TÉVEDÉS ELKERÜLHETETLENSÉGE) a későbbi írások felől visszatekintve szinte programtanulmánynak tekinthető. A könyvet végigolvasva az a benyomásunk keletkezik, mintha a szerző egy teljes évtizeden át ennek a tanulmánynak a célkitűzéseit igyekezett volna megvalósítani, az ott éppen csak felvillantott összefüggéseket nagyobb háttéranyag felhasználásával szélesebb alapokra helyezni és kibontani, az intuíciókat és ötleteket pedig szisztematikus keretek közé helyezni és a megfelelő fogalmi eszköztárral ellátva kifejteni.

Az alaptanulmány tehát abból a gondolatból indul ki, hogy a tradicionális, vagyis a német romantikában gyökerező, valamint a XX. századi, Heidegger által megújított filozófiai hermeneutika között nem érdemes éles választóvonalat húzni. A két tradíció összeegyeztethető. Bacsó a lehető legerőteljesebben hangsúlyozza a hermeneutika megjelenésének fontosságát, mondván, hogy annak előtte a megértésemlekek csak a szellemtudományok módszertanaként, tehát alárendelt módon léteztek. Szemléletmódjának nyitottságára jellemző mindazonáltal, hogy kijelenti: nem a hermeneutika az egyetlen lehetséges válasz a tradíció és a szubjektum helyzetének „meggyengülésére” – így például határozottan ellenzi azt az elméleti törekvést, hogy Nietzsche egyszerűen bekebelezzék valamiféle túl koherensre formált hermeneutikai fejlődés vonalába. Azért emelem ki ezt a gondolatot, mert ritka tudósi erénynek tartom azt, ha valaki úgy képes érvelni az általa kutatott terület fontossága mellett, hogy közben nem csupán meglátja, hanem teljes mértékben elismeri az egyéb törekvések létét és jogosultságát is. Ez persze ismét csak összefügg Bacsó Béla hermeneutikafelfogásával: ő tudniillik komolyan veszi saját alaptételeit, vagyis a megismerés tárgyának eredendő sokrétűségét, a végső igazság elérhetetlenségét és birtokolhatatlanságát, valamint a megismerés alanyának és tárgykeresésének együttes és folyamatos elmozdulását.

A „programtanulmány” alaptétele röviden úgy foglalható össze, hogy a modern hermeneutika eddigi két nagy periódusát az köti össze, hogy lényegében mindkettőt az antimetafizikus irányultság jellemezte. Ezért jut visszatérően fontos szerep a Platón-újraértelmezéseknek, a platonikus hagyomány újragondolásának. Bacsó óvakodik Schleiermacher filozófiájának erőltetett aktualizálásától; szerinte a szövegértelmezés inherens alkotó mozzanata éppen az, hogy megteremtünk egy olyan szellemi atmoszférát, amely lehetővé teszi, hogy a hermeneutika atyjának kérdésfeltevéseit összekapcsoljuk a saját, legégetőbb kérdéseinkkel. A krízishelyzetek hasonlóságára hívja fel a figyelmet; arra, hogy a megértés művészetének akkor és most is szembe kellett néznie az abszolút bizonyosság elérhetetlenségével s egyidejűleg a megértés és a megértetés ugyan-

csak abszolút köteletségével. Rögtön a hetedik oldalon idézi Schleiermacher két egymással „szembeállított” maximáját, amely akár az egész könyv mottója is lehetne. Addig mondhatom, hogy érték valamit – sugallja Schleiermacher –, amíg ellentmondásba vagy nonszenszbe nem ütközöm; viszont semmiképpen sem állíthatom valamiről, hogy értem, amennyiben nem szükségszerűként látom be és konstruálok meg. S hozzáteszi, ami ebből következik: „Az utolsó maxima alapján való megértés végtelen feladat.” Bacsó kommentárja ennek a filozófiai álláspontnak a *személyességére* teszi a hangsúlyt; talán ez Schleiermacher-tanulmányának legeredetibb vonása, amely még Gadamerrel is vitára ösztönzi. Kifejti, hogy ebben a megértésemletheben a személyes egzisztenciától elválaszthatatlan tapasztalat „aprioritása” milyen nagy szerepet játszik; a „*személyes egzisztenciába vetettség*” és a megértés soha be nem teljesíthetősége szervesen összefügg.

Nyilvánvaló, hogy Bacsó Béla sokkalta eredetibb és radikálisabb gondolkodónak látja Schleiermachert, mint Gadamer; ezért utasítja el az utóbbinak azt a törekvését, hogy végső soron panteisztikus bölcselethez írja le a modern hermeneutika megalapozóját, s hogy dialektikáját a hegelhez hasonlóan az abszolútum elgondolásának alárendelve kommentálja. Gadamer szerint a lét és a tudás egységének záloga és végső instanciája Schleiermachernél is az abszolútum; Bacsó Béla viszont éppen egy olyan kijelentést idéz, amely cáfolja ezt a jellemzést: „*a lét és a tudat abszolút identitása... sehol sem adott számunkra*”. Bacsó érvelése ezen a szinten teljesen meggyőző, mint ahogy sikerrel jár az a célkitűzése is, hogy Schleiermachert rendkívül izgalmas, aktuális, a nyelv és a gondolkodás összetett kapcsolatát szinte XX. századi érzékenységgel megfogalmazó, antimetafizikus irányultságú gondolkodónak mutassa be. Olyan gondolkodónak, aki szerint a konszenzus a vitának nem a végcélja, hanem az előfeltétele, aki az igazság kimondását elválaszthatatlannak látja a tévedéstől, aki pontosan látja, hogy az idegenség érzékelése magának a hermeneutikának legalább annyira szükségszerű mozzanata, mint a minimális közösség a megértendő és a megértésre törekvő között. (Ez utóbbi gondolat hallatlanul fontos az esztétika hermeneutikai megalapozása szempontjából.)

Intencióját tekintve szorosan ide kapcsolható a ZURÜCKDRÄNGUNG DER METAPHYSISCHEN ANMABUNG (A METAFIZIKA KÖVETELŐDZÉSÉNEK VISSZASZORÍTÁSA) című tanulmány is, amelynek tárgya Schleiermacher DIALEKTIKÁ-jának metafizika-kritikája. Bacsó itt is azt domborítja ki, amiben Schleiermacher dialektikája eltér a klasszikus német idealizmus fogalmi dialektikájától. Célja annak kimutatása, hogy e gondolkodó erőfeszítéseinek középpontjában „*a metafizikai fogalmi masinéria által üressé tett világ tapasztalat által történő telítése*” volt. Ez úgy függ össze a hermeneutikai stratégiával, hogy a tapasztalat által való feltöltődés, a „*Liebe zum Realen*” csak akkor járhat sikerrel, ha „*a lehető legtovább tartunk ki egy be nem teljesülő tudás körében*”. Schleiermacher metafizikakoncepciójának jellemzője Bacsó jó érzékeléssel alkalmazza az *Überwindung* és a *Verwindung*, a legyőzés és a kilábalás heideggeri megkülönböztetését. Eszerint Schleiermacher már pontosan tudatában lett volna annak, hogy a metafizikát legyőzni vagy rajta egyszerűen túllépni képtelenség; viszont az említett visszatérés a tapasztaláshoz előbb-utóbb hasonló eredményre járhat, mint az, amit Heidegger „*destrukció*”-nak vagy *Abbaunak* nevez. A személyesség távolról sem valamiféle szubjektivitáshoz való visszatérést jelent, hiszen éppen a metafizika „*jogtalan követelődésére*” jellemző az ész „*előreugrása egy kiokoskodott jövőbe*”, vagyis a dialektika nélküli, korlátolt szubjektivitás. Ezen a ponton idézi Bacsó Schleiermacher zseniális, mélyen a romantikában gyökerező, ugyanakkor valóban a dekonstrukcióig előremutató megállapítását, mely szerint a dialektika mindig az egész ismeretének pótléka, „*Supplement der Kenntnis des Ganzen*”.

Mint mondtam, Bacsó Béla Schleiermacher-képe rendkívül markáns, gondolatébresztő, ugyanakkor érvekkel és idézetekkel kellőképpen megtámogatott elgondoláson nyugszik. Ha itt mégis tesztek egy halvány kérdőjelet, az nem arra utal, mintha alapjaiban vitatnám ezt az elgondolást; ezen a területen nem is lehetnék Bacsó méltó vitapartnere. A halvány kétely kifejezetten a kötet tanulmányaiban kifejtettek alapján, vagyis a szövegek belső dinamikájából következőleg fogalmazódott meg bennem. Bacsó ugyanis, mint láttuk, sűrűn hangsúlyozza, hogy a schleiermacheri

gondolkodásmód a metafizika visszaszorításához vezet. Prezentációja nyomán aligha lehet vitás, hogy Schleiermacher valóban tudatosan törekedett a formalisztikus, kiüresedett metafizikai nyelvezet visszaszorítására; biztos-e azonban, hogy *általában véve is* a metafizika visszaszorítása volt a célja? Az, hogy újra egyeztetni kívánta a metafizikát és a logikát a dialektikában, egyértelműen antimetafizikus lépésnek tekintendő? Nem arról van-e inkább szó, hogy egy sajátos metafizikafelfogást állít szembe egy másikkal, amelyet meghaladottnak és kiüresedettnek érez? Az a tapasztalatfogalom, amelyre hivatkozva próbál megszabadulni egy bizonyos metafizikus diskurzustól, vajon nem metafizikai jellegű-e maga is?

Ezek a kérdőjelek persze nem kritikai természetűek elsősorban, vagy legfeljebb csak annyiban azok, hogy bizonyos hangsúlyok mérlegelését ajánlanák a szerző figyelmébe. Mindenekelőtt pedig az olyan izgalmas kérdések továbbgondolására, mint amilyen például a schleiermacheri tapasztalatfogalom. Ennek a kérdéskörnek a tisztázására ma alighanem Bacsó Béla a legalkalmasabb nálunk, mint ahogyan a másik nagy schleiermacheri témának: a nyelv és gondolkodás, az előzetes nyelvi rögzítettség és a még nem elgondolt viszonyának a részletekbe hatoló nyomon követésére is. Ez utóbbi problematikával kapcsolatban Bacsó nagyon pontosan megjelöli a lényeges kérdéseket, de leírása – nyilvánvalóan nem annyira szándékoltan, mint inkább terjedelmi korlátok miatt – aporetikus marad. A következőket olvassuk erről: „*Tehát gondolkodásunkkal egy nyelvileg már előzetesen rögzített körben mozgunk, amely magában foglalja a gazdagodás lehetőségét, azaz megengedi nem várt gondolatok megsejtését és rá következő felépítését. Egyidejűleg, vagy helyesebben mondva, éppoly eredményesen ez a nyelvileg már előzetesen rögzített kör rászorít és korlátoz a már elgondoltra, és nem engedi a gondolkodás bővülését.*” Érttem persze: a dialektika éppen arra való, hogy megőrizze e két, egymással ellentétes állítás önérvényét, ugyanakkor feloldja merev szembenállásukat. A dialektika Schleiermacher számára nem pusztán szavak általi tudás, teszi hozzá két oldallal később, „*hanem ténylegesen megkísérel a nyelvi hagyománnyal és annak ellenében a gondolkodás útján a léthez visszajutni*”. A kérdés azonban továbbra is kérdés marad:

valóban túljut-e Schleiermacher a dialektika segítségével ezen az aporián? Továbbá, hogy a saját aporiáinkkal való küszködéseink vonatkozásában milyen előnyök származnak abból, ha visszanyúlunk ehhez a dialektikához?

Ez az aporetikusság kap hangot Az „ISMÉTLÉS” MINT ESZTÉTIKAI ÉS EGZISZTENCIÁLIS KATEGÓRIA című tanulmányban is, ahol a tradíció fogalmának schleiermacheri átértékelését közelíti meg Bacsó. Valóban zseniálisan modern meglátás, hogy a műalkotás kiszakítása eredeti összefüggéseiből olyan kényszerűség, amely radikális változásokat eredményez magában a műben; a műalkotás ekkor valamiképpen „*el-veszítí jelentőségét*”, mondja a DIALEKTIKA szerzője. Rögtön ezután azonban azt is hozzát teszi, hogy amennyiben ez a kiszakítás nem történik meg, úgy a mű nem válik az érintkezés tárgyává, vagyis nem töltheti be műalkotás-funkcióját. Bacsó Béla ebben az írásban már tovább lép, és Husserl, Heidegger, valamint Gadamer gondolatainak segítségével konkrétan is megjelöli az aporia feloldása irányába vezető utat. „*A befogadó művészettapasztalata – írja – elkerülhetetlenül mögötte marad a műalkotás lehetőségeinek, ezért a műalkotás a megismellendő módján egzisztál.*” Kifejti, hogy a történetileg interpretációikkal együtt létező műalkotások tapasztalása során mindig csak „*provizórikus értelemegységet*” érünk el, s így a műalkotás „*az utánunk jövőknek... a magán-kívül lét lehetőségét, azaz a jelenvalólét eksztatikus időbeliségét őrzi meg, ami tehát az embernek a műalkotás felől vitatottá vált létmegértése*”. A heideggeri értelemben vett létértés és a művészet viszonyát járja körül a kötet több további tanulmányában is a szerző. A KUNST UND „DIE ERHABENE WAHRHEIT” (A MŰVÉSZET ÉS A „FENSÉGES IGAZSÁG”) vagy a KUNST UND DENKEN (MŰVÉSZET ÉS GONDOLKODÁS) című írás „*a létre tekintettel lévő gondolkodás*” lehetőségeit kutatja az esztétikai tapasztalatból kiindulva. Schelling nyomán, aki, mint írja, a művészet vonatkozásában a filozófia újraalapozására törekszik, a műalkotást olyan fenoménként írja le, amely sohasem redukálható egyszerű ismeret tárgyává, és amely mindig nyitott „*a létezőn túlira*”. A Kleistről szóló tanulmányból megtudjuk, hogy a költő célja „*elérni azt a pontot, ahol a nyelvbe már nem foglalható mégis hírt ad magáról*”, s egyszerre világlik ki az emberi állapot nyelvi uralhatatlansága, valamint a nyelv

uralhatatlansága az „*igazságot akaró*” ember számára. (Az igazság akarásának és az interpretáció művészetének kapcsolatát a gondolatgazdag – s egyben a hermeneutika „*egységteremtő és kiegyenlítő*” funkciójával visszaélők ellen hadakozó – Nietzsche-tanulmányban fogalmazza meg.)

Ahogy haladunk előre a kötetbe foglalt írások során, egyre világosabbá válik, hogy Bacsó Bélát az esztétikai tapasztalat létrevonatkoztatottsága foglalkoztatja a legjobban, valamint (ettől nem függetlenül) az a problematika, amelyet Michel Foucault „*a kívülség gondolatát*”-nak nevezett. Legyen szó akár Heidegger korai hermeneutikájáról, akár a pszichoanalízis és a hermeneutika viszonyáról, akár Kundera regényéről, a HALHATATLANSÁG-RÓL, voltaképpen mindentűt azt keresi, miképpen fogalmazódik meg a filozófia, a pszichoanalízis vagy a regény diskurzusában a hagyományban való benne állás és a még ki nem mondott, el nem gondolt komplementaritása. „*A gondolkodás nem a semmiből kel életre – jegyzi meg Heidegger kapcsán –, hanem abból, hogy a jelenvaló lét ráutalt a nyelvileg közvetített helykeresésre.*” Úgy látja, hogy Heidegger filozófiájának a kulcsa a Daseinben megszüntethetetlen önmagán-kívülség újra és újra való megfogalmazása. „*Az emberi lét a helyét nem lelő helye (atopon)... Az ember léteben mindig valaminek a vonzatában létezik, akit valami a valamin kívül lét felé vonz.*” „*A jelek fonadékába hálózva, folytonosan ama kívül vonzatában élünk, s így nyitottak vagyunk a jelek szétvonódása, a helyét nem lelő helykeresése iránt.*” Bacsó gondolkodásmódjának koherenciáját is e kívülségkategoría irányából érthetjük meg legjobban. Ha innen nézzük, óriási ismeretanyagot mozgató, tematikailag látszólag igen nagy sokféleséget felmutató tanulmányai összekapaszzkodnak, és egy mind következetesebbé váló, a sokféleség egységét kutató, de a dogmatikus bizonyosság igényétől folyamatosan elzárkózó nézetrendszer és orientációs stratégia képét öltik. Kötete ismét igazolja azt a benyomást, hogy a szerző sokoldalú, nagy összefüggésekben is gondolkodni képes filozófiatörténésszé és esztétává érett. Nem túlzás állítani, hogy munkássága a hazai hermeneutikai kutatások területén megkerülhetetlen.

Angyalosi Gergely

A KALLIGRAM MŰFORDÍTÁS-SZÁMA

Címet nem szokás idézőjelbe tenni, de bevalom, nem a sajátom: ez a címe a Pozsonyban megjelenő, magyar nyelvű irodalmi folyóirat, a *Kalligram* 2000. novemberi számában Csehy Zoltán beköszöntőjének. Az összeállítás célját vázoló rövid szöveg utolsó sorai párbeszédre hívják föl az érdeklődőket. Így aztán – még mielőtt beleolvastam volna az írásokba – máris úgy éreztem, meg vagyok szólítva. Csak a „műfordítás” szó zavart: a kötelező álszerénység – meg a leleplezéstől való félelem – mindig visszatart, hogy olyasmibe is beleártsam magam, amihez kicsit sem értek.¹ Ezért választottam hozzászólás helyett a recenzió műfaját (hiszen azt mintha egyenest az olyan esetekre találták volna ki, amikor az ember szívesen megszólalna, de bölcsőbbnek tartja, ha nem egy az egyben a saját véleményét mondja). A recenzió még válogathat is, nem kell mindenről írnia, ami a számban megjelent. Mivel a *Kalligram* szerkesztői arra kérték a műfordítókat, hogy tárják az olvasók elé „*műhelyük egy-egy »dokumentumát«, válasszanak ki egy-egy kedves részletet, s azt lássák el bevezetővel vagy akár fordítói vallomásokkal*” (3.), az összeállításban alapvetően kétféle szöveg szerepel: műfordítás és a fordítói munkáról szóló írás. Csak az utóbbiakról írok, a műfordításokkal nem foglalkozom, mert nemigen tudnék többet mondani róluk, mint azt, hogy tetszettek, élvezettel olvastam őket. Külön örültem a fiataloknak: a Palimpszeszt Alapítvány köré tömörülő munkacsoport bemutatkozásának. Jó tudni, hogy van utánpótlás, méghozzá nem is akármilyen.

Először mondom az általános benyomásomat: ezek az írások valami jó dologról szólnak. Elhangzik persze sok minden a fordítás nehézségeiről is, de aki olvassa ezeket a szövegeket, abban leginkább mégis az marad meg, hogy

¹ Lábjegyzetben be merem vallani, hogy a beköszöntő szóhasználata is elbizonytalanított. Engem már „*a hűségproblematika újraszituálása*”-val zavarba lehet hozni, a „*jeles irodalomelméletek*”-kel meg végképp nem tudok mit kezdeni (azt sem tudom, hogy sajtóhibára vagy az intertextualitás újabb alakzatára kell-e gyanakodnom).

csudajó lehet fordítani. Még az unalmasnak látszó szótárázás is – tudjuk meg Barna Imre miniesszéjéből – izgalmas felfedezésekhez vezethet: aki eleget forgatja a nagyszótárakat, rejtett üzenetek nyomára bukkanhat. A szerző közkinccsé teszi a fordítói folklórban szájhagyományként keringő híres példát „*a nagy germanista sündisznós malackodásáról*” (5.),² és közlétesz egy pompás saját leleményt is az olasz–magyar nagyszótárból (uo.).³ Ezúton üzenem Barna Imrének, hogy Halász Előd nagyszótárra rejteget még kincseket. A „*begehren*” (1. kíván, óhajt, akar, kér) címszó alatt például a következő – számomra korábban ismeretlen, de a hangzás és a szókép alapján könnyen megfejthető s kétségkívül magyar – szóra bukkantam: „3. (*vad.*) a (bika) bikhatnékja van”. A másik kedvencem a „*Klopfhengst*”, melynek a német–magyar nagyszótárban még a fantáziátlan „*herélt (ló)*” a magyar megfelelője, a magyar–német szótár „*csödör*” címszava alatt viszont már, „*féltökü csödör*” lesz belőle. (A rejtett üzenetet – sajnos – ezúttal nem sikerült megfejtenem.)

Természetesen nem minden írás ilyen vidám. Tandori Dezsőé például nem annyira vidám, mint inkább melankolikus, sőt keserű. De még ebből „*a műfordításról elveggelhető sirámkoknál*” (8.) – az alacsony honoráriumoknál⁴ és az elismertség hiányánál⁵ – hosszan elidőző

² Idézni nem merem, de az érdeklődő olvasóknak megadom a pontos lelőhelyet: Halász Előd: NÉMET–MAGYAR SZÓTÁR. I. köt. Nyolcadik, változatlan kiadás. Akadémiai Kiadó, 1986. (Első kiadás: 1967.) 1035. o. (Keresd: az „Igel” címszó alatt.)

³ Mivel ebben nincs malackodás, bátran merem idézni: az olvasó „*az uccidere címszó alatt [...] a »visszsi I. megöli magát, öngyilkos lesz« jelentésnél a következő példát találja: »prima di essere impiccato Giulio si uccise« vagyis: »mielőtt felakasztották volna, Gyula öngyilkos lett«.*”

⁴ „*Megalázó! [...] Anyagilag.*” (7.) Ezen ugyan átmenetileg segíthet a véletlen szerencse – nevezetesen, ha valakinek egy időre sikerül bekerülnie „*a bestsellerfordítás világába*” –, de akkor meg „*rangos, kevésbé rangos*” munkát egyaránt meg kell csinálni. (8–9.)

⁵ „*Azt hiszem, ha figurámat a műfordítás is alakította, [...] mai mércékkel mérve már nemzetközileg meg nem jutalmazott, mellőzött, rosszul kezelt alak maradtam; többet adtam – bármily izetlennék tűnik is fel ez –, mint amit... nemcsak hogy kaptam, de amit most már egyáltalán várrok.*” (11.)

írásból is az derül ki, hogy fordítani jó. Nemcsak azért, mert „a műfordítás [...] létmentő, sőt életmentő lehet” (7.), hanem mert sok gyönyörűséget szerez a fordítónak. Csak aki szereti csinálni, az ír le olyat, hogy „több szempontból is szerencsémnek tekintem, hogy ezzel a könyvvel sok éven át »együtt élhettem.«” (10.).⁶

Eltűnődtem rajta, mi lehet az oka, hogy a megkérdezettek kivétel nélkül szeretnek fordítani. Pedig a fordítás – a műfordítás is – hálátlan feladat: a jó fordítás a szerző szövege, csak a hiba vagy az ügyetlenkedés juttatja eszünkbe a fordítót. Gondoltam, itt az alkalom, hogy választ kapjak egy régi problémámra (melyet introspektív úton soha nem sikerült megfejtenem): mi a jó ebben a fura – hol elismerés nélkül végzett alkotó-, hol megfizetetlen rabszolgamunkának érzett – tevékenységben? Azt reméltem, talán kerülő úton, ha összeszedem, mit mondanak erről a lapban megszólaló műfordítók, közelebb jutok a megoldáshoz.

Először meglepődtem: a különböző szövegekben újra és újra felbukkannak ugyanazok a kérdések, a szerzők meg – mintha csak összesbeszélték volna – egymásnak is felelgetnek. Barna Imre például így ír a fordítóról: „Szerepel. Maszkot visel. Maskara, aki tudni szeretné magáról, hogy kicsoda-micsoda. Hogy gúzsba kötve táncol, hogy színész, muzsikus, ferdítő, Babel birodalmának titkos ügynöke, homunculussal bíbelődő Faust vagy épp a ladikos Kháron-e ő.” (4–5.) Aki igazán tudni akarja, tíz oldallal később Géher Istvántól megtudja: „A versfordító, mint minden fordító: alkotó- és előadóművész egy személyben.” (14.)⁷ Na de: pontosan mit ad elő,

mit szólaltat meg a fordító? Tandori szerint nem csak és kizárólag az eredeti szöveget, nagy szerepe lehet annak is, amit egészen máshonnan merített: „Oda-vissza utalások... ahogy például a Strudlhof-verset Arany János ihletése és tanulságai nélkül még ennyire sem sikerülhetett volna lefordítanom.” (10.) Závada Pál írása pedig – amely valójában koprodukció: ő írja a főszöveget arról, hogyan fordítja a JADVIGA PÁRNÁJÁ-t Deák Renáta a szerzővel koprodukcióban szlovákra, és a főszöveghez Deák Renáta írja a fordítói jegyzeteket – arról tanúskodik, hogy még csak nem is mindig az eredeti szöveg a mérvadó, az is előfordul, hogy „a fordítás révén az eredetinél szélesebbre” tárul, „a regény nyitottsága” (91.). Magyarán: előfordulhat, hogy a fordító nem pontosan ugyanazt alkotja újra, amit a szerző egyszer már megalkotott. Závada írása dokumentálja, „hogyan álltak elő bizonyos – mondjuk egyszerűen így – szlovák regénymondatok, illetve a szlovák verzió számára a magyar szövegen végrehajtott módosítások”. (Uo.)

Művésznek lenni biztosan jó dolog (dupla művésznek lenni pedig duplán jó), de azért nem ártana tudni, hogy tulajdonképpen miből, mit és hogyan alkot újra (vagy meg) a fordító. Erre is találtam választ az egyik szövegben: a František Miko írásából közzétett részletek egyikében.⁸ Miko szerint „a fordítót nem az eredeti szöveg irányítja, az csupán a képzet megalkotására szolgál, és aztán kizárólag ezt hasonlítja össze – megint csak nem a fordítás szövegével, hanem azzal a képzetel, amelyet annak elolvasásával nyert. Képzetekkel dolgozik tehát, miközben a szövegek csak ezen képzetek előhívását szolgálják [...]. A fordítás és egyáltalán az irodalmi mű szö-

⁶ Tandori írásának végkicsengése azonban annyira keserű – „Füst Milán szavát vélem érvényesnek: a munka szürke poklából (jó, ha tűzáz is, de) hová emelkedne ki az [...] ember azután? A fénybe? Milyen fénybe. Semmilyen fénybe.” (13.) –, hogy muszáj enyhítenem. Ha már ő kihagyta, én elmesélem azt a róla keringő anekdotát, mely szerint arra a kérdésre, hogy miért nemcsak irodalmat fordít, miért fordít nehéz filozófiát is, azt válaszolta volna, „hogy legyen mit a tejbe apriorítani”.

⁷ A folytatást is érdemes idézni: „Magyar verset ír, melyben megszólaltat egy idegen verset. Ráhangolódik egy vershangzásra, értelmezésének visszhangterében hangot ad neki, így teszi magyarul-élő szóvá az eredeti szöve-

get. Ha a vers eredendően színi produkció – a lírai én drámai monológja –, a fordító a színészt alakító színész. Alakítása pedig akkor lesz hiteles, ha elhiszi és el tudja hitetni, hogy a fordítás is vers, az újramondás is eredeti kimonadás.” (Uo.)

⁸ Ezúttal azonban kivételt kellett tennem: a Mikótól közreadott három szövegrészlet (AZ OLVASÁS FENOMENOLÓGIÁJA ÉS A MŰ, JELENTÉS ÉS ÉRTELEM A FORDÍTÁSBAN ÉS FORDÍTÁS: VALÓSÁG/MŰ, 22–28.) ugyanis – noha a fordítói munkáról szól – nem a fordítói munkáról szóló szövegeként, hanem Benyovszky Krisztián fordításaként szerepel az összeállításban.

vegszerű felfogásának létrejötte ezek után nem egyéb, mint ennek a folyamatnak a leegyszerűsítése, a képzetek instanciájának elhagyásával”. (22–23.)⁹ Kicsit elvont a gondolatmenet, de érteni lehet: nem „a szövegből szöveget létrehozni” a fordítói munka lényege (ez inkább csak „technika és nyelvérték dolga” – 22.), hanem az eredeti és a formálódó új szöveg állandó konfrontálása, illetve – ha az újból már vannak többé-kevésbé kész szövegrészek – a kettő „váltakozó és konfrontatív olvasása” (uo.).¹⁰ Hogy mi a jó ebben? Miko szerint az, hogy „fordítás közben érvényesül az egész folyamat végrehajtásáért felelős fordító egyéni szubjektuma is: alkata, temperamentuma, élettapasztalatai, életsorsa, érdeklődési köre, szándékai és az ebből adódó textuális preferenciái. Mindezek mögött a fordító intellektuális, érzelmi, értékbeli, cselekvésbeli, beszédbeli, műveltségi, szakmai, szociális adottságai állnak, mint ahogy az őt formáló és alakító kulturális kontextus is, amellyel a fordító egyaránt azonosul és konfrontálódik”. (23.) – Kicsit egyszerűbben kifejezve: az a jó benne, hogy az ember mindent mozgósít – egész személyiségét, lényének minden elemét –, hogy sikerüljön kihoznia magából a legjobbat.

Ez valóban nagyon jó, de mi van akkor, ha a szöveg mégiscsak kifog a fordítón? Mert van olyan eset is, amikor az ember hiába mozgósít mindent, ami már benne van, a szöveg nagyon makacs, és nem hagyja magát megfejteni. Ilyenkor jön az, ami (legalábbis szerintem) a legjobb az egészben: a tanulás. Márton Lászlótól megtudjuk például, hogy az összeállítás-

⁹ Akit zavar az idézetben többször és kiemelten szereplő „képzet” szó, az felejtse el, és gondoljon egyszerűen arra, hogy az a „valami”, amiről a szerző beszél, nem a szövegben, hanem a fordító fejében van (azzal pedig végképp nem kell törődni, hogy az idézetben a „képzet” szó kiemelten szerepel: a kiemelések ugyanis nem a szerzőtől, hanem a fordítótól, Benyovszky Krisztiántól származnak).

¹⁰ Közben persze a szöveggel is történik valami. Ahogy Barna Imre szemléletesen megfogalmazza: a fordító „szétszed és összerak, de- és rekonstruál két nyelvet, megértés és kifejezés között félúton”. (5.) – Az a kép, hogy a fordító „szétszed” vagy felbont, többször megjelenik az írásokban. Lackfi János is hasonló képpel próbálja megértetni, miért vágott bele A RÉSZEG HAJÓ újrafordításába: „Az órás, ha szétszedi, megolajozza a klasszikus szerkezetet, kiszedegeti, talán ki is cserélgeti megkopott alkatrészeit.” (51.)

ban közzétett versrészletnek,¹¹ „A BOLONDOK HAJÓJA-nak fordítása rengeteg elő- és köztes tanulmányt kíván. Meg kell ismerkedni [...] mindenekelőtt magával a nyelvvel. Az a nyelv, amelyen Brant írta költeményét, már nem középfelnémet, de szóhasználatában, nyelvtani sajátosságaiban még elég közel áll hozzá: mindenesetre közelebb, mint a mai vagy akár a Goethe korabeli irodalmi némethez. [...] Miután pedig Brant a sokféle bolond és bolondság bemutatásával színes, változatos képet fest a középkor végi német társadalom életéről, sok mindennek utána kell nézni [...]; ahány bolondság, annyi szövegértelmezési és persze művelődéstörténeti probléma. Hol a korabeli hazárdjátékokról kell biztosat tudni, hol a büntetőjog furcsaságairól, az öltözködésről, a kereskedelmi útvonalokról, a halvásárlás közben szokásos alkudozásokról, a közvéleményt akkor foglalkoztató politikai és vallási ellentétekről, a fontosabb kozmetikai cikkekről, a régi Bázeli külvárosainak elhelyezkedéséről, a vadászszölymök csinosításának módjáról, és így tovább: mindenről és bármiről.” (30–31.) Ezt mind tudni kell ahhoz, hogy a fordító megfejtsen az eredeti szöveget, de az eredményben mindez már nincs jelen: az eredmény egy magyar nyelvű vers, valamint a megértéséhez elengedhetetlenül szükséges jegyzetek.¹² A többi, a fordítás közben felhalmozott hatalmas ismeretanyag ott marad valahol félúton, a fordító fejében. Ez az ő tiszta nyeresége.

Kicsit már sok is a jóból. Nem is folytatom ezen a szálon, mert ami még hátravan, azt úgyis hiába próbálnám összeszedni az írásokból: azt ugyanis ezek a fordítói munkáról szóló írások nem megírják, hanem példázzák. A feszült figyelmet, a fenntartás nélküli odafordulást, a teljesen nyitott, előítélet-mentes megértési akarást. A szándék nemes, de elérése érdekében a fordítók minden elképzelhető eszközt bevethetnek: ha másképp nem megy, kínpadra

¹¹ Sebastian Brant DAS NARREN SCHYFF című költeményének részletéről van szó, mely 1494-ben jelent meg Bázelen, és amely „a reformáció-kori és azt követő satirikus bolondirodalom (így az Erasmus-féle BALGASÁG DICSERETE) legfontosabb előzménye, sőt azon túlmenően az egész újkor német költészetnek is előfutára”. (29.)

¹² Jegyzetekre viszont a mai német olvasónak is szüksége van a vers megértéséhez, hiszen neki sincs sokkal több társadalom- és művelődéstörténeti ismerete a késő középkorról, mint a magyarnak.

feszítik a művet, és addig vallatják, amíg az utolsó titkát is kicsikarják. Ám amikor elérték céljukat, amikor már mindent kisajtoltak belőle – a legyőzött mű a lábuk előtt hever, azt tehetnének vele, amit csak akarnak –, jön a meglepő fordulat: a győztes leteszi a fegyvert, és megadja magát a műnek. Egy árva hangot sem fordít ellene abból, amit sikerült megtudnia. Éppen ellenkezőleg: segít neki talpra állni, ruháját gyöngéden leporolja, sőt a sajátját is odaadja, hogy újra teljes pompájában ragyogjon. És kivételes alkalmakkor, ha minden összejön, megtörténik a csoda: mire felcsendül a mű, már senki nem tudja, kinek a hangját hallja.

De hát olyan fontos ez? Végére is, ha tényleg minden összejön – ha mindaz elhangzik, ami azzá teszi a művet, ami –, nem teljesen mindegy, hogy ezúttal történetesen ki mondja?

Erdélyi Ágnes

AZ „ISMERETLEN” DIESKAU

*Hugo Wolf, Max Reger, Hans Pfitzner,
Othmar Schoeck és mások dalai
Fischer-Dieskau Edition, 10., 12., 13., 15.
Dietrich Fischer-Dieskau – ének
Jörg Demus, Karl Engel, Wilhelm Kempff,
Szvjatoszlav Richter,
Margit Weber, Günther Weissenborn – zongora
Deutsche Grammophon, 2000*

2000-ben ünnepelte a zenei világ a XX. század második felének meghatározó daléneke-se, Dietrich Fischer-Dieskau 75. születésnapját. Ebből az alkalomból jelent meg a Deutsche Grammophon kiadásában az a reprezentatív sorozat, amely húsz CD-n és egy bónuszlemezen kínál válogatást fél évszázad felvételeiből. A gyűjtemény keresztmetszetszerűen ábrázolja Dieskau munkásságát – de legalábbis felvilantja a hatalmas repertoár legfontosabb korszakait, stílusait és műfajait. A legnagyobb teret (4 CD-t) természetesen Schubert kapja: a sorozatban szerepel a három ciklus (WINTERREISE, DIE SCHÖNE MÜLLERIN, SCHWANENGESANG) és egy dalválogatás. Schumann két, Beethoven, Lisztet, Brahmsot és Richard Strausst

egy-egy lemez képviseli. Külön kiadvány mutat be néhányat az énekes Debussy-, Ravel- és Ives-felvételeiből, majd a zenekari lemezek következnek, szám szerint öt: egy lemeznyi Mahler-dal, ugyanannyi a nagy bariton Bach- és Buxtehude-előadásából, egy újabb összeállítás GEISTLICHE ARIEN címmel, amelyen Dieskau Bach, Händel, Stölzel, Haydn és Brahms műveit adja elő, és végül két antológia operáriákból: az első Händel, Gluck, Cimarosa, Mozart, Beethoven és Wagner műveiből szemelget, a második az olasz és a francia repertoárt veszi sorra, Rossini- Bizet-, Gounod-, Verdi-, Leoncavallo-, Giordano- és Puccini-operarészletek segítségével. A ráadásként piacra dobott bónuszlemezen Haydn, Beethoven és Weber népdalfeldolgozásai hallhatók.

Amit e cikk témájául választottam, mindehhez képest különlegességnek számít. Sőt ami a magyar közönség ízlését és tájékozottságát illeti, ezt figyelembe véve alighanem még a címben óvatosan idézőjelbe tett jelző, az *ismeretlen* is indokolt. A négy lemez közül az első Wolf dalai szólalnak meg, a második Reger és Pfitzner dalaiból válogat, egy harmadik lemeznyi antológia Othmar Schoeck daltermésére koncentrálna, míg az utolsó címe LIEDER GROSSER INTERPRETEN (NAGY ELŐADÓK DALAI). Dieskau itt alkotóként is tevékeny pódiumművész kollégái előtt hajt fejet, megszólaltatva a karmester Emil Nikolaus von Reznicek és Bruno Walter, a hegedűs Adolf Busch, a cselista Enrico Mainardi és a zongoraművész Wilhelm Kempff kompozícióit, nem riadva vissza attól sem, hogy a paletta színesítése kedvéért az „előadók” közé soroljon két zeneszerzőt, Ferruccio Busonit és Gustav Mahlert. Persze előadók voltak ők – azok is voltak, de mennyivel maradandóbb, jelentősebb ennél mindkettejük életműve! Dieskau válogatása Mahler esetében úgy enyhíti a fogalomtévesztést, hogy öt olyan dalt választ, amely viszonylag ritkán hallható.

Az első három lemezen megszólaló négy zeneszerző: Wolf, Pfitzner, Reger és Schoeck daltermése egymásba kapaszkodik – de legalábbis bizonyos pontokon összefüggést mutat. Ez a négy alkotó a nagy Lied-hagyomány lezárulta (vagy látszólagos lezárulta?) után képviseli a folytatást és folytonosságot, a Brahms utáni osztrák-német-svájci zenében a mahleri-schoenbergi vonal mellett a *másik út* alternatív-

váját mutatva fel. Ez a másik út egyik esetben sem a forradalmi újítás magatartása, inkább nevezhetjük minden kísérletező vonása ellenére konzervatívnak: a négy zeneszerző közül még a legeredetibb, Hugo Wolf és a leglázasabban kutató szellemű, Max Reger sem hoz létre gyökeresen újat a zenei nyelv, a harmóniavilág területén.

Mint jeleztem, a magyar hallgató számára e szerzők között az is kapcsolatot teremt, hogy a dalaitkat felvonultató lemezek Dietrich Fischer-Dieskaunak a mi közönségünk számára ismeretlen vagy kevéssé ismert előadói portréjáról kínálnak dokumentumot. Wolf esetében a képet árnyalja, hogy a CD alapjául szolgáló innsbrucki koncertfelvétel 1973 októberéből származik: ugyanabból az évből és hónapból, amikor Dieskau és Richter – szintén Wolf Mörrike-dalaival, csak éppen nem tizennyolc kompozícióval, mint a lemezen, hanem terjedelmesebb műsort, huszonhat dalt tolmácsolva – az Erkel Színház közönsége előtt is fellépett. A magyar közönség tehát (vagyis inkább az a mintegy kétezer szerencsés kiválasztott, aki az esten jelen lehetett) éppen abban az időben ismerte meg Dieskau és Richter páratlan Wolf-tolmácsolásait, amikor ezt a közös művészi teljesítményt hangszalag is rögzítette. Azaz mégsem teljesen idegen számunkra Dieskau most bemutatandó arca – bár semmiképp sem olyan familiáris, mint a Schubert-, Schumann-, Brahms- és Mahler-dalok előadójáé.

Ismerkedve Dieskau és Richter Wolf-lemezével, a hallgató először a hiteles stílusértelmezés sokszínűségére figyel fel. Akadnak, akik Hugo Wolfot (1860–1903) – részint a műveiben tagadhatatlanul jelen lévő Wagner-hatások, részint harcos wagneriánus és Brahms-ellenes zenekritikusi tevékenysége alapján – hajlamosak sommásan Wagner-követőként jellemezni, abban a hiszemben, hogy ezzel az osztrák komponista stílusának értékelése el van intézve. Dieskau és Richter előadásának egyik alapvető értéke, hogy érzékeny hangsúlyaival, bizonyos vonások kiemelésével felmutatja azt az izgalmas összetettséget, amely a Mörrike-dalokban lépten-nyomon megfigyelhető.

Kettejük értelmezésében elsősorban Schubert hatásról tanúskodik az AUF EINER WANDERUNG és egy strofikus víg ballada, a DER JÄGER. Mindenekelőtt Brahms ösztönző szerepére fi-

gyelmeztet a két művész a tiszta sorszerkezetű, A-B-A formájú VERBORGENHEIT és a finom hangnemváltásaival gyönyörködtető, átkomponált IM FRÜHLING előadásakor. Tágabb értelemben a Schubert–Brahms-vonal folytatójának érezzük a lemezen szereplő dalok közül a DER GENESENE AN DIE HOFFNUNG, a FUSSREISE és a JÄGERLIED című dalokat – e három kompozíció közül Dieskau és Richter a második és a harmadik szerkezetében és hangvételeiben (a JÄGERLIED 5/4-es metruma ellenére) kifejezetten a német népdal inspirációját hangsúlyozza. Liszt filozofikus dalaihoz kapcsolja a két művész a NEUE LIEBE végigdeklamált és apoteóziszerű zongora-utójátékkal megemelt énekszólamát. Szintén Lisztre utal Dieskau hangján és Richter zongoráján az AN DIE GELIEBTE, valamint a PEREGRINA I. – mindkét dal megszólaltatásában fontos szerepet kap az érzékeny kromatika, az első esetében pedig a felvétel kiemeli a dal végének tipikusan liszti megdicsőüléshangját, melyben még a zongora diszkantregiszterének kezelése is egyértelműen Lisztet idézi. A lemez tanúsága szerint Liszt és Wagner közösen inspirálták a LEBE WOHL-t, viszont teljességgel Wagnerra út az itt hallható értelmezésben az IN DER FRÜHE, melyben Richter játéka a deklamáló énekszólam háttérében zenei egységet teremtő vivőmotívum jelentésbeli átváltozását tudatosítja: a rövid, néhány hangos dallamcsíra a dal során a legsúlyosabb kétségbeesés kifejezőjéből a remény hangzó szimbólumává alakul át.

Külön említést érdemel néhány magában álló remeklés, melynek esetében nem a stíláris éleslátás, hanem a műfajértelmezés merészsége teszi izgalmassá az interpretációt. Elképesztő lendülettel és vizionáló, drámai szuggesztivitással szólaltatja meg a két művész a DER FEUERREITER rémballadáját: Dieskau, ha kell, suttog vagy épp kiabál, Richter valóban tűzes virtuozitású zongorázása pedig egy teljes zenekar hangzását helyettesíti. Ismét műfaji határátlépés, és ismét a színház irányában: a STORCHENBOTSCHAFT parádés előadása. Dieskau itt (felhasználva a Mörrike-dalokban gyakori megszemélyesítő, párbeszédés ábrázolásmódot) jelenetet formál a dalból, s ami még fontosabb: felszínre segíti a Wolfra jellemző iróniát, sőt karikatúrafestő hajlamot. Szintén jelenetként bontakozik ki előttünk a lemez nevezetes záródarabja, az ABSCHIED, melyben

Mörike és Wolf a művészet nevében vesz elgételt a kritikusoktól elszenvedett bántalmakért. A vitriolos humorú dalban a kritikus váratlan látogatóként toppan a művész padlásszobájába, és szemtelenül toladó megjegyzéseket tesz. A művész, midőn kikíséri és elbúcsúzik tőle, lábával hátulról könnyedén megadja a kezdősebességet a távozónak, majd derűs elégedettséggel szemléli, hogyan bukfeneczik lefelé a lépcsőn a hívatlan vendég. Mindez egy triviális valcer hangjaira történik: felejtethetetlen, ahogyan Richter fokozatos gyorsítással megtalálja e stretta önfeledten örömteli tempóját. Olyan ritka pillanatnak vagyunk itt tanúi, amely nem jellemző a nagy zongoraművészre, s ezért különösen értékes: Richter játékában csupán elvétve találkozunk a humorral. Az a csínytevő csúfondarosság, amellyel keze alatt a dallam tánra perdül annak öröme, hogy a kritikust végre jól fenékebe rúgták – ellenállhatatlan.

A stílus- és műfajértelmezés érzékenységén túl Dieskau és Richter Wolf-lemezének van még egy olyan, fontos erénye, amelyről mindenképpen szólni kell, s ez alighanem mindennél előbbre való: a művek igazi formátumának felmutatása. Ezt a lemezt hallgatva újra tartalommal telik meg az elkoptatott *kongenialis* szó. Zenetörténeti igazságtétel zajlik itt: az előadások az evidencia természetességével állítják Wolf dalairól, hogy azok egyenrangúak a dalirodalom legnagyobbjainak (Schubert, Schumann, Brahms) műveivel. Ezeket a tolmácsolásokat hallgatva nem csodáljuk: a zeneszerző tragikus alakja elég jelentős és izgalmas volt Thomas Mann számára ahhoz, hogy – Maupassant, Nietzsche és mások mellett – Adrian Leverkühn modelljeinek egyikeként szolgáljon.

A következő lemez műsora 2:1 arányban válogat Max Reger (1873–1916) és Hans Pfitzner (1869–1949) dalterméséből. A szerkesztők Reger bemutatására helyezik a nagyobb súlyt: az első huszonegy szám az ő különféle opusokba rendezett sorozataiból válogat, Pfitzner mindössze tíz dal képviseli. Az összes Reger-kompozíció felvételén Günther Weissenborn zongorázik, a Pfitzner-művek közül kilencten Karl Engel, egyben Jörg Demus kíséri. A Wolf-válogatás hangzó anyaga koncerten került szalagra – ezek viszont stúdiófelvételek. Az időpontok különbözők, de kivétel nélkül koráb-

biak a Wolf-lemez felvételi dátumánál: a CD nagy részét (valamennyi Reger-dalt) 1965-ben rögzítették, további tíz művet 1959-ben vettek fel, az utolsó Pfitzner-kompozíció felvételi időpontja 1972.

A Reger-válogatás erénye, hogy a teljes életmű spektrumából válogat: a huszonegy dal között szerepel olyan, amely a korai éveket képviseli (az op. 4-es és az op. 15-ös sorozat dalai); olyan, amely a zeneszerző érett stílusát mutatja be (ilyen az op. 35, az op. 37 és az op. 75, de mindenekelőtt a hatvan dalból álló, gazdag op. 76-os sorozat, a SCHLICHTE WEISEN néhány darabja), s egy fontos dal révén (GRABLIED, op. 137 no. 7) a kései alkotókorszak is jelen van Dieskau Reger-antológiájában.

A válogatás és az előadásmód egyként sugallja, hogy a regeri dalköltészet alapvetően sötét tónusú, borús kedélyvilágú líra. A felvételek kiemelik a finom hangulatábrázolást, az elmosódott harmóniakat, a pasztellszínek, a gyakori alterációk és az erőteljesen átkromatizált dallamvonalak füledt-dekadens érzékiségét – azt a zeneszerzői technikát, amely egy-egy átlagos dallamfordulatot a módosítások segítségével megemeli és eltávolítja a konvenciótól. Az egységes alapérzet ellenére a tolmácsolások felmutatják a regeri daltermés változatosságát is: Dieskau rendkívüli érzékenységgel fordul az eltérő árnyalatok felé. A WINTERAHNUNG-ot énekelve olyan művet állít elénk, amelyet akár Brahms is komponálhatott volna, a FLIEDER-hez érve azonban már-már megvalósítja a „romantikus impresszionizmus”, a *franciás* német dalköltészet fikcióját. Felfedezi Reger dalaiban a népdalihletést – ezt jelzi hangján a MINNELIED kedélyessége vagy a WALDEINSAMKEIT ártatlansága –, de éppily határozottan ábrázolja a másik végletet is: a Stefan Zweig versére komponált EIN DRÄNGEN zsúfolt kromatikáját, késő romantikus drámaiságát vagy a teljes válogatásban egyedülálló súlyú és jelentőségű Hölderlin-megzenésítés, az IHR, IHR HERRLICHEN! stílusjegyeit. Ez utóbbi a válogatás egyik stílári és műfaji véglete. Hölderlin antik tartású szózata arra ihleti Regert, hogy egy szinte egy lélegzetre énekelendő, súlyos és heroikus, drámai recitativót komponáljon, erősen kromatikus, Wagner befolyását tükröző stílusban, a legsötétebb harmóniakat és a legerőteljesebb színhatásokat igénybe véve, zenekart idézően sűrű, szimfonikus zongoraszóval.

A Pfitzner-dalok megszólaltatásakor Dieskau és Karl Engel olvasata nem a konzervatív zeneszerzőről kialakult portré vonásait erősíti, inkább a funkció-tonális gondolkodás kereteit továbbbeszítők késő romantikus komponistára hívja fel a figyelmet. Ebben a válogatásban kivételnek számít az olyan dal, mint a nagyromantikus hagyományra hivatkozó, schumann-i ideált követő Heine-dal, a *SIE HABEN HEUT ABEND GESELLSCHAFT*, amelyben a vidám, mozgalmos valcerkarakter kontrasztot képez a hős lelkiállapotával, az elhagyatottság és a csalódott szerelem fájalmával. Hasonlóképpen a „nem jellemző” kategóriájába tartozik a szilárd hangnemérzetet keltő, hagyományos harmónia- és dallamvilágú Eichendorff-megzenésítés, a *ZUM ABSCHIED MEINER TOCHTER*. Ami tipikus: a tonalitás lebegtetése, a hangnemi talajtalanság érzetét keltő harmonizálás, a fátyolos kromatika. Ez jellemzi az *EINGELEGTEN RUDER*, az *AN DIE MARK* vagy a *SONETT NACH PETRARCA* hangjait. A határozott hangnemérzet oldása két dalban egészen a hangnemnélküliség határáig merészkedik. Az első az *IN DANZIG*: a megdermedt, halott éjszakai város mesebeli-kísérteties vízióját felidéző dal Pfitzner egyetlen komor vívómotívumra építi, amely mindvégig a zongora basszusában morajlik. Paradox módon ez az Eichendorff-megzenésítés Pfitzner múlt iránti vonzalmának is dokumentuma: a mű végén, az „*Und der Türmer wie vor Jahren / singet ein wrales Lied: / Wolle Gott den Schiffer wahren, / der bei Nacht vorüberzieht!*” szakaszhoz érve az énekszólam kötöttebb ritmust talál, és archaizáló-himnikus tónusban fejezi be a dalt. Hasonlóképpen a hangnemnélküliség közelébe kerül a *HUSSENS KERKER*, amelyben (Conrad Ferdinand Meyer nyomán) a céljában halálát váró Husz János elmékedését ábrázolja Pfitzner.

Mint a témák jelzik – és Dieskau előadásmódjában az erőteljes tartás nyomatékosítja –, fő motívumként újra és újra visszatér a múlt: nem a hang, hanem a műfaj és a habitus régi-es a *SÄERSPRUCH* istenfélő földműves-bölcseledésében; pfitzneri „megkészt melódiákként” szövegi tartalmukkal fordulnak egy félig valószínűs, félig elképzelt múlt ideálja felé a *ZORN* nemes indulatú dallamsorai. Akárcsak Regernél, az alaphang itt is mindig sötét: még a válogatás tréfás dala, a *TRAGISCHE GESCHICHTE* (Adalbert von Chamisso) is inkább a gúnyos-

groteszk karikatúra, mint a felszabadult derű eszközeivel él.

Akárcsak Reger esetében, az intenzív azonosulás és a minuciózusan kidolgozott, részletgazdag előadás ezúttal is meggyőzően érvel a dalok értéke mellett. Wolf Mörrike-dalainak felvételéhez hasonlóan itt is érezhető a már említett zenetörténeti igazságtétel mozzanata. Dieskau nem értékeli túl Regert és Pfitzner, de a kompozíciók sokszínűségét és időálló tartalmát felfedező és felfedeztető tolmácsolásai annyit határozottan sugallnak, hogy a két zeneszerző megérdemli az elfogulatlan tájékoztató figyelmét.

Othmar Schoeck (1886–1957) zenéjéhez különleges vonzalom fűzte Dietrich Fischer-Dieskaute. „*Újra és újra szükségem van arra, hogy dalait énekelhessem, annak ellenére, hogy Svájc területén kívül minden előadás alkalmával értelenségbe és lekicsinylésbe ütközöm*” – írta az énekes, aki az ötvenes években még az idős zeneszerző jelenlétében szólaltatta meg a Schoeck-dalokat. Ezt a termést – annak a harminchárom dalnak alapján, amely a CD-n hallható – ma, a múlt stílusait másoló s a tonalitást jogai-ba visszahelyező restauráció idején toleránssalabban értékelhetjük, mint tette azt a közönség és a kritika harminc-negyven éve. Ma az újítás önmagában nem tűnik értéknek (a hatvanas években sokak számára annak tűnt). Dieskau kifinomult és végletekig cizellált, hangulatgazdag és részletező előadásai bizonyítják, hogy a posztromantikus Schoeck, ha zenéje korszerűtlen volt is, nem az epigonok, hanem a kismesterek közé tartozott – éppen azért, mert e dalok tanúsága szerint tisztában volt saját világának határaival, és bölcsen azokon belül maradt.

Az a filozofikus, gondolatgazdag dalköltészet, amelyet a Keller-, Meyer-, Eichendorff-, Mörrike-, Uhland-, Goethe- és mindenekelőtt Hesse-megzenésítések elének tárnak, a regeri-pfitzneri kromatika folytatójának mutatja Schoecköt (a lipcsei konzervatóriumban a XX. század elején növendéke is volt Regernek) – ám az ő személyisége lágyabb, szemlélődőbb, dallamvonalai és harmóniai impresszionisztikusabbak. Stílusa pedig, mint azt Dieskau felvételei illusztrálják (a lemez első tizenöt dalát a svájci Margit Weber kíséretével vették fel 1958-ban, a továbbiakat Karl Engellel 1977-ben), sokkal egységesebb. Az alaptonus az eklektika

fátyolos-elmosódott szürkésbarnája – ezen belül persze sok az árnyalat, és érzékeny a kidolgozás. Ami ettől a hangtól lényegesen eltér, inkább a kivétel kategóriájába sorolható. Ilyen a DAS ENDE DES FESTES című Meyer-megzenésítés modernebb harmóniakészlete – vagy épp ellenkezőleg: a NACHRUF (Eichendorff) egészen a XIX. század elejéig visszanyúló romantikája és a JUGENDGEDENKEN (Keller) nagy érzelmi kitárlkozásának (*In den Walden kronen meines Lebens...*) brahmsi hangja. Ismét korszerűbb fogalmazásmódot talál Schoeck a KINDHEIT című Hesse-dalban, majd a lemez harmadik harmadát alkotó, tíz dalból álló Hesse-sorozat (LIEDERZYKLUS, op. 44) többször is meglep az újszerűséggel, jelezve, hogy ez a finom tollú, a maga korában idegenként mozgó mester egyebet is tudott, nem csupán nosztalgikusan elhomályosult tekintettel visszaneézni.

Ami a LIEDER GROSSER INTERPRETEN című albumot illeti, ennek hallgatóját paradox módon nem a lemez legértékesebb része, a válogatást nyitó négy Mahler-dal érdekli, sokkal inkább az, milyen dalokat írt a karmester, a hegedűs, a csellista és az énekes: Bruno Walter és Emil Nikolaus von Reznicek, Fritz Busch, Enrico Mainardi, Wilhelm Kempff. Reznicek négy bibliai éneke, a VIER BET- UND BUSSGESÄNGE a maga sötét tónusaival és puritán egyszerűségével kissé túlságosan is egyértelműen utal a zene-történeti előképre: aki ezt a választékosan formált sorozatot hallgatja, aligha tekinthet el a brahmsi NÉGY KOMOLY ÉNEK-kel való összehasonlítástól (annál is kevésbé, mivel akár csak Brahms, Reznicek is megzenésíti Sirák fia könyvének a halálról szóló híres szavait). Ebből az összehasonlításból pedig (kell-e mondani?) nem a Mahler-kortárs karmester kerül ki győztesen... Szintén Brahmsra hivatkozik Adolf Busch op. 3/a jelzésű három dalának stílusvilága – a hivatkozás hatását felerősíti, hogy az ének-zongora kettőshöz, mint Brahmsnál a BRÁCSADALOK-ban, mélyhegedű társul (s mit tesz a véletlen, az első Busoni-dal, a NUN DIE SCHATTEN DUNKELN szövegírója történetesen épp az az Emanuel Geibel, aki a BRÁCSADALOK második darabja, a GEISTLICHES WIEGENLIED szövegét írta).

A hatás Bruno Walter három Eichendorff-dalában (MUSIKANTENGRUB; DER JUNGE EHEMANN;

DER SOLDAT) is tisztán kimutatható: az ösztönző példakép neve – ez sem fog meglepetést okozni – a karmester által csodált és propagált Mahler. Annyi különbség persze mégis mutatkozik, hogy Walter kifogástalan ízléssel megírt, érzékeny költőiségű dalai jóval kevésbé eredetiek és merészek, mint a Mahleréi, az írónia fűszerét pedig – mértékkel – csak az utolsó dalban alkalmazza a karmester-zeneszerző. Mainardi UOMO DEL MIO TEMPÓ-ja (Salvatore Quasimodo) inkább drámaian deklamáló monológ, mint dal. Nemcsak ezzel, hanem stílusának erőltetett, feladatteljesítő modernségével is kilóg az alapvetően a századforduló-század eleji német posztromantikus-szecessziós hangot megörökítő lemez koncepciójából. Wilhelm Kempff négy kitűnő Conrad Ferdinand Meyer-megzenésítése azért érdekes, mert itt szinte dalról dalra változik a stílus. Alapélményünk mégis az, hogy a zeneszerző kilép a felismerhető hatások zenei köréből, és mondanivalója számára kevésbé személyhez kötött, kromatikus (de tonális) századfordulós keveréknnyelvet választ.

A sor végére hagytam azt a négy dalt, amely miatt a lemezt biztosan érdemes meghallgatni: Ferruccio Busoni kompozícióit. Itt elhagyjuk a különlegességeket, a jó ízlésű, szolid kísérletezés, a magas színvonalú stílusutánérzések világát, és az átütő erejű alkotói eredetiség területére érkezünk (nem véletlenül: Mahler mellett Busoni az, aki, mint jeleztem, jelenlétével rácáfol az „előadók” előtt tisztelgő lemez koncepciójára). Az invenciónak az a hitele, a találékonyságnak az a frissessége, amely Busoni négy Goethe-megzenésítéséből árad, önmagáért beszél. Telitalálatként hat a LIED DES UNMUTS virtuóz átkomponált formája; lenyűgöző a ZIGEUNERLIED vad modernsége és mágikus-nomád szenvedélye; kísérteties hangulatot teremt a recitativikusan elbeszélő hangú SCHLECHTER TROST zongorabasszusának lopkodása. És végül a LIED DES MEPHISTOPHELES groteszk-gúnyos hangja és hideg távolságtartása! Négy dal, négy zseniális remeklés – valamennyi telivér példája Busoni sokat emlegetett vonzalmának a bizarr témák és szokatlan hangulatok iránt.

Csengery Kristóf